

Український незалежний центр політичних досліджень

КРИМ

АНЕКСОВАНА ВЛАСНІСТЬ

Київ–2016

Український незалежний центр політичних досліджень

КРИМ. АНЕКСОВАНА ВЛАСНІСТЬ

Тищенко Ю., Каздобіна Ю., Дячук М.

За заг. ред. Ю. Тищенко

Київ–2016

УДК 341.223.2(477.75)=161.2=111
ББК 67.9(4Укр-6Крм)412
Т47

Тищенко Ю.

Т47 Крим. Анексована Власність = Annexed Property in Crimea / Тищенко Ю., Каздобіна Ю., Дячук М. ; За заг. ред. Ю. Тищенко. — Київ : ТОВ «Агентство» Україна», 2016. — 148 с. — Текст парал. укр., англ.

ISBN 978–966–137–058–5

Посольство
Великої Британії
в Україні

Видання дослідження стало можливим завдяки фінансовій підтримці Посольства Великої Британії в Україні в рамках проекту «Анексована власність. Права людини в контексті прав власності в Криму: політика, тенденції, прогнози», який виконує УНЦПД. Погляди, висловлені в цій публікації, належать автору(-ам) і можуть не збігатися з офіційною позицією Уряду Великої Британії.

Жодну частину цих матеріалів не можна відтворювати, використовувати в будь-якому форматі, включаючи графічний, електронний, фотокопіювальний чи будь-який інший спосіб, без відповідного посилання на оригінальне джерело.

Звіт випускається українською мовою в друкованому й електронному варіантах. Електронну версію звіту представлено на сайті УНЦПД за адресою:
<http://www.ucipr.org.ua>.

У друкованому вигляді видання розповсюджується безкоштовно. УНЦПД дозволяє поширювати тексти з посиланням на джерело.

У виданні проаналізовано системні проблеми, що виникають у Криму після незаконної окупації та анексії з боку Російської Федерації, зокрема питання української власності в Криму, процеси так званої «націоналізації» з боку РФ і самопроголошеної кримської «влади», питання збереження культурної спадщини, проблеми у сфері перереєстрації майна релігійних громад, а також процеси, які сприяють тиску на них з боку РФ.

ББК 67.9(4Укр-6Крм)412
УДК 341.223.2(477.75)=161.2=111

ISBN 978–966–137–058–5

©УНЦПД, 2016

ЗМІСТ

Вступ	5
1. Українська власність після анексії Криму: основні тенденції	7
1.1. Процеси анексії власності в тимчасово окупованому та анексованому Криму	7
1.2. «Націоналізація» української власності: до історії питання	9
1.3. Передача української державної власності у власність російських державних структур	13
1.3.1. Структури влади РФ стосовно Криму	13
1.3.2. Рекреаційні ресурси, передані у власність структурам Президента РФ	14
1.3.3. Рішення російського уряду стосовно так званої «приватизації» української власності й майна, передачі майна самопроголошених кримських «структур» у федеральну власність	15
1.3.4. Передача власності наукових установ Національної академії наук України рішенням уряду РФ у відання Федерального агентства наукових організацій Росії	16
2. Втрати державної та приватної власності після анексії	17
2.1. Секторальні втрати (паливно-енергетичний комплекс, транспортна інфраструктура, аграрний сектор, санаторії та держдачі, суднобудування, банківська сфера)	17
2.1.1. Паливно-енергетичний комплекс. Надра	17
2.1.2. Транспортна інфраструктура	17
2.1.3. Аграрний сектор	18
2.1.4. Санаторії та держдачі	19
2.1.5. Суднобудування	19
2.1.6. Банківська сфера	20
2.2. «Приватизація» майна приватних юридичних осіб	20
3. Судові оскарження: до історії питання	24
4. Питання малого і середнього бізнесу після анексії Криму	26
5. Питання економічних стосунків з окупованою територією	30
5.1. Вільна економічна зона «Крим»	31
5.2. Ситуація після закінчення перехідного періоду	34
5.3. Політичний бік питання ВЕЗ	35
5.4. Законопроекти щодо скасування або зміни правил ВЕЗ «Крим»	35
6. Громадянська блокада Криму	38
6.1. Товарна блокада	38
6.2. Ефект блокади	39
6.3. Питання постачання електроенергії на Кримський півострів	41
6.4. Енергетична блокада	42
6.5. Ситуація в Криму та дії окупаційної влади	43

6.6. Результати енергетичної блокади	46
6.7. Збитки від блокади	47
6.8. Збитки з боку України	49
7. Питання культурної спадщини України у Криму	50
7.1. Анексія культурної спадщини: статистичний бік питання	51
7.2. Позиції України та Росії щодо питання культурної спадщини та основні події в цій сфері	52
8. Конфлікти навколо об'єктів культурної спадщини	55
8.1. Колекція «Золото скіфів»	55
8.2. Майно фонду «Крим»	57
8.3. Вивезення пам'яток культурної спадщини з Криму	59
8.4. Національний заповідник «Херсонес Таврійський»: хронологія подій та позиції сторін конфлікту	60
9. Власність релігійних організацій	65
9.1. Перереєстрація релігійних об'єднань Криму і питання їхнього майна	65
9.2. Майно мусульманських організацій	67
9.3. Питання мечеті Джума-Джамі в Євпаторії	68
9.4. Питання земельної ділянки по вул. Воровського в Сімферополі	70
9.5. Майно і поточне становище Української православної церкви (Московського патріархату)	71
9.6. Майно і поточне становище Української православної церкви Київського патріархату	73
Загальні висновки	76

ВСТУП

Два роки незаконної окупації та анексії Криму з боку РФ спричинили на півострові численні порушення прав людини.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»¹, тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Конвенцією про захист цивільного населення під час війни (Женева, 12 серпня 1949 року)² встановлено низку правил, яких має дотримуватися Російська Федерація на території АР Крим та м. Севастополя. Зокрема, це стосується статусу окупованих територій, захисту населення, збереження майна тощо. Статтею 2 цієї Конвенції передбачено, що на додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілкової окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не має жодного збройного спротиву.

Два роки незаконної окупації та анексії спричинили системні порушення у сфері майнових прав і прав власності з боку окупаційної «влади». Одним з питань є комплексне порушення окупаційною «владою» та самопроголошеними кримськими «інституціями» права власності приватних та юридичних осіб. Реальні збитки сьогодні оцінити вкрай непросто, втім, українська сторона оцінює їх у розмірі 1 трлн грн, однак ці дані неостаточні та не враховують втрачену вигоду і вартість корисних копалин, а також морського шельфу. У свою чергу, в Міністерстві юстиції України було сформовано міжвідомчу робочу групу, завданням якої є розробка методики оцінки втрат внаслідок незаконної окупації та анексії АР Крим. Як повідомив народний депутат Г. Логвинський, за результатами роботи цієї групи станом на **25 вересня 2015 року** суму збитків, завданих Україні внаслідок анексії Криму, буде збільшено вдвічі — до 2,4 трильйона гривень³.

Загалом держава втратила активи українських державних компаній в енергетичній сфері, користуванні надрами, харчовій, суднобудівній та хімічній галузях. Відбулися процеси «націоналізації» чи «викупу» майна приватних осіб із порушеннями їхніх прав; втім, російські судові інстанції не задовольняють позовів українських інституцій та громадян. Якщо на першому році анексії питання власності значною мірою перебувало у віданні самопроголошеної кримської «влади» після процедур «націоналізації», у 2015 році спостерігаються масові факти передачі такого майна та ресурсів російським державним структурам, запуску незаконних процесів «реприватизації». Суттєво обмежено діяльність малого бізнесу, чисельність якого відчутно скоротилася переважно через санкційний режим і втрату логістичних зв'язків.

У виданні висвітлено питання культурної спадщини в Криму, численні проблеми, які виникають у релігійних організацій щодо реєстрації їхнього майна, що уможливорює прояви тиску на них.

¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://krymsos.com/news/ukrayina-zbilshit-sumu-zbitkiv-za-aneksiyu-krimu-vidvichi/>.

Висвітлено політику України стосовно Криму, зокрема у сфері економічних стосунків, організацій та проведення громадянської блокади Криму з боку активістів.

Методологія дослідження ґрунтується на аналізі відповідей на запити щодо публічної інформації, аналізі рішень самопроголошеної кримської «влади», російських урядових структур, судових рішень, інформації і даних, поширених у ЗМІ. В рамках проекту було проведено інтерв'ювання в Криму представників малого та середнього бізнесу стосовно тих проблем, з якими сьогодні вони стикаються на півострові, глибокі інтерв'ю з представниками релігійних громад, які сьогодні мешкають у Криму. Для більш реального опису сучасного стану проаналізовано законодавчу базу Російської Федерації, що має безпосередній вплив на Крим, а також так звані «рішення» та «закони» самопроголошеної «влади» Криму.

Висловлюємо щирі вдячність усім, хто сприяв проведенню цього дослідження та публікації його результатів.

1. УКРАЇНСЬКА ВЛАСНІСТЬ ПІСЛЯ АНЕКСІЇ КРИМУ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

1.1. Процеси анексії власності в тимчасово окупованому та анексованому Криму

У тимчасово незаконно окупованому та анексованому Російською Федерацією Криму спостерігаються системні та комплексні порушення прав людини, серед них — і право на власність. Це стосується приватної власності юридичних осіб, об'єктів державної власності, власності релігійних громад, об'єктів історичної спадщини.

З початком незаконної окупації та анексії АР Крим відбувається безпрецедентна «націоналізація» як державної, так і приватної власності самопроголошеною «владою» за підтримки влади РФ. Цей процес можна точніше визначити як експропріацію власності, коли перехід власності під егіду самопроголошеного кримського «уряду» відбувається без застосування жодних компенсаційних механізмів чи справедливих виплат.

Реальні цифри збитків та втрати державної власності внаслідок незаконної окупації та анексії Криму з боку РФ більш ніж значні. Приміром, за даними Фонду державного майна України (ФДМУ), на території АР Крим та м. Севастополя залишилось майже 1,5 тис. об'єктів державного майна, яке в процесі приватизації не увійшло до складених капіталів господарських товариств, але залишилось на їхніх балансах, залишковою вартістю майже 38 млн грн на той час. Було «націоналізовано» 27 державних підприємств. За даними ФДМУ, зафіксовано відомості щодо нерухомого державного майна (будівель, споруд, земельних ділянок та незавершеного будівництва) на території АР Крим та м. Севастополя, яке становить 42,7 тис. об'єктів майна державних підприємств, установ та організацій.

25 березня 2014 року Уряд доручив Міністерству юстиції України разом з ФДМУ визначити ціновий еквівалент втрат об'єктів державної власності. За інформацією Міністра юстиції України Павла Петренка, сума становить понад 1 трлн грн, однак він уточнив, що ці дані неостаточні і в них не враховано втрачену вигоду і вартість корисних копалин, а також морського шельфу. Загалом держава втратила активи українських державних компаній в енергетичній сфері, користуванні надрами, харчовій, суднобудівній та хімічній галузях. **20 серпня** тодішній в.о. прокурора АР Крим Назар Холодницький заявив, що, відповідно до опрацьованої прокуратурою інформації різних міністерств, зокрема Міненерго, Мінінфраструктури, Мінагрополітики, було розпочато низку кримінальних проваджень за фактом незаконного заволодіння майном як держави Україна, так і фізичних та юридичних осіб. Таких проваджень було відкрито понад 20, тільки за їхніми результатами сума збитків перевищить 50 млрд грн.

30 липня 2014 року ЄС запровадив санкції стосовно окупаційної «влади» та РФ відповідно до їхніх дій у Криму⁴, додатково до раніше вже затверджених персональних санкцій проти кримських і російських публічних персон, причетних до анексії. **20 грудня 2014 року** цей

⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_07_30_02_en.htm.

список заходів було остаточно затверджено, до нього додано ряд інших заборон, наприклад, заборону європейським туристичним компаніям працювати в Криму. **19 червня 2015 року** Рада ЄС подовжила до **23 червня 2016 року** обмежувальні заходи ЄС, запроваджені у відповідь на незаконну анексію Криму і Севастополя⁵.

За дворічний період незаконної окупації Криму Російською Федерацією відбулося три умовні етапи перерозподілу (присвоєння) власності українських приватних, юридичних осіб та державної власності, який самопроголошена кримська «влада» трактує як «націоналізацію».

Перший етап відбувся одразу після анексії та стосувався «націоналізації» насамперед державної власності України (зокрема, об'єктами «націоналізації» стали державні компанії «Чорноморнафтогаз», «Укртрансгаз», залізниці, порти та судноплавні компанії).

Другий етап відбувся в період «націоналізації», «викупу» приватної власності (восени 2014 року — навесні 2015 року). Значною мірою в публічній площині перерозподіл власності на користь самопроголошеного кримського «уряду» стосувався власності українських фінансово-промислових груп. Самопроголошений «керівник» кримського «уряду» вказував, що *«це наше моральне право і обов'язок — провести таку націоналізацію»*⁶. Варто зазначити, що відповідні дії відбувалися й навіть поза рамками російського законодавства. Зокрема, Угода між урядами РФ та України від 1998 року про заохочення та взаємний захист інвестицій⁷ передбачала зобов'язання про захист інвестицій приватних осіб з України, а «вилучення та націоналізація» чи експропріація майна⁸ мали відбуватися із застосуванням компенсаційних механізмів, визнаних всіма сторонами. Як наслідок, під «націоналізацію» через «суспільні інтереси», визначені законом самопроголошеної кримської «влади», потрапило понад 250 підприємств у різноманітних сферах та галузях («Укртелеком» і ДТЕК «Крименерго» Ахметова, ПриватБанк, відбулося відчуження («випук») Ялтинської кіностудії, санаторіїв та земельних ділянок). Вочевидь, реальні цифри набагато значніші, адже було присвоєно майно інших організацій (Федерація профспілок України, Національна академія наук України).

Третій етап (значною мірою після березня 2015 року) стосувався «приватизації» українських активів, майна, які належать державі чи приватним юридичним особам. Проголошена кримською «владою» «приватизація» передбачала фактичний продаж нею українських підприємств, які раніше назвали «націоналізацією» та «викупу». Паралельно з цим відбувається й передача низки об'єктів української державної власності, власності юридичних осіб, об'єктів культурної власності російським урядовим структурам. Причому у 2015 році це відбувається відповідно до рішень російського уряду (розпорядження «Про передачу державного унітарного підприємства Республіки Крим «Кримська залізниця» у федеральну власність» підписано прем'єром РФ Д.Медведевим).

⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/06/19-crimea-eu-extends-restrictions-illegal-annexation/>.

⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/2564391>.

⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_101.

⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_101.

У контексті прав власності фізичних та юридичних осіб (державної, приватної) стосовно дій російської та кримської «влади» щодо визначення бенефіціарія «перерозподілу» власності можна виділити три підходи за час анексії:

- ✓ процес так званої «націоналізації» української державної та приватної власності, яка відбувалася в рамках рішень самопроголошеної кримської «влади» за підтримки урядових структур Російської Федерації і мала завершитися **1 березня 2015 року**. Більшість експропрійованої власності передано в управління самопроголошеного кримського «уряду», самопроголошених структур кримської «влади»;
- ✓ передача «націоналізованої» власності, насамперед об'єктів української державної власності, у власність російських владних структур, та процес «квазіприватизації» — перехід експропрійованої власності за допомогою рішень самопроголошеної кримської «влади» до інших власників. Відповідні процеси спостерігалися і в 2014 році, коли, приміром, на баланс російської влади було передано рекреаційні об'єкти. У 2015 році розпорядження стосовно об'єктів у Криму видавалися російським урядом. Зокрема, це стосувалося культурної спадщини, залізниці та інших об'єктів;
- ✓ процес так званої «приватизації» активів українських власників, «випулених» чи «націоналізованих» у Криму самопроголошеною кримською «владою» до 1 березня 2015 року. Приміром, самопроголошена «Держрада Криму» **26 червня 2015 року** затвердила план приватизації майна у 2015 році. План включав 11 об'єктів, розташованих у Сімферополі, Ялті, Євпаторії і Роздольненському районі. Вісім з них планувалося виставити на аукціоні, санаторії «Ай-Петрі», «Дюльбер» і «Місхор» перетворити на господарське товариство, а пакет акцій, власником яких виступатиме «Республіка Крим», виставити на продаж. Приватизація не відбулася і була перенесена на 2016 рік. Прогностичний план приватизації, затверджений самопроголошеною «Держрадою Криму» **13 жовтня 2015 року**, складався з 26 підприємств⁹.

1. 2. «Націоналізація» української власності: до історії питання

Фактично старт так званій «націоналізації», тобто перерозподілу власності юридичних та фізичних осіб у Криму, було покладено низкою рішень самопроголошеної кримської «влади» з початком незаконної окупації АР Крим.

Загалом привласнення майна фізичних та юридичних осіб відбувалося і відбувається за двома схемами — так званої «націоналізації» і так званого «випулу». Причому відповідно до процедур у самій РФ, вилучення або націоналізація повинні передбачати компенсацію за законодавством, чинним в Російській Федерації. Вилучення допускається лише на підставі узгодженої вартості майна. Отже, «націоналізація» можлива через рішення влади в суспільних інтересах, але передбачаються оцінка майна та справедлива компенсація. В той же час, законом самопроголошеної кримської «влади» (так званий «Закон Республіки Крим» № 47-ЗРК «Про особливості викупу майна в Республіці Крим»)¹⁰ проведення викупу

⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://rk.gov.ru/rus/file/pub/pub_263035.pdf.

¹⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/08/08/krim-proekt-vikup-reg-dok.html>.

пояснювалося необхідністю *«запобігання загрозі життю і здоров'ю населення»* та *«забезпечення функціонування об'єктів життєдіяльності»*. Жодних процедур оскарження це рішення не передбачало.

26 грудня 2015 року до рішень стосовно «націоналізації» — управління «націоналізованим майном» було внесено зміни¹¹, які дозволяли так званій «Раді Міністрів Криму» самостійно ухвалювати рішення про перехід рухомого майна (акції, частка у статутному капіталі) у власність «Республіки Крим». Було проголошено, що *«на період інтеграції Республіки Крим до складу Російської Федерації і до розмежування власності між РФ, Республікою Крим та муніципальною власністю, але не пізніше ніж до 1 січня 2017 року, все державне майно (держави Україна) і територіальних громад (держави Україна), а також безгосподарське майно, що знаходиться на території Криму, враховується як власність Криму»*.

Ще **17 березня 2014 року** набула чинності так звана «постанова» самопроголошеної «Верховної ради» АР Крим «Про незалежність Криму». Цей документ було ухвалено з порушенням норм міжнародного права та України, він не є легітимним і правовстановлюючим. У «постанові» визначено нових розпорядників державного майна України, розташованого на території Криму. Згідно з ухваленим «документом», уся власність, яка перебуває в державному, профспілковому або громадському віданні України, переходить у державну власність «Республіки Крим» або у володіння відповідних організацій, які діють на Кримському півострові. Розпочалася фактична «націоналізація» підприємств, для якої було створено відповідну структуру у самопроголошеному кримському «уряді», — «міністерство майнових та земельних відносин».

Окрім того, самопроголошеною кримською «владою» було прийнято «постанову» «Про націоналізацію підприємств і майна морського транспорту», згідно з якою у власність «Республіки Крим» та м. Севастополя перейшли державні судноплавні компанії, морські торговельні порти, держустанова «Держгідрографія», Адміністрація морських портів України та Інспекція з підготовки та дипломування моряків (обидві установи розташовано в Севастополі). За даними Реєстру держмайна України, загалом у Криму в цій сфері зареєстровано 223 юридичні особи, а також 56 об'єктів у Севастополі. Списки розширювалися.

26 березня 2014 року прийнято «постанову» «Державної Ради Республіки Крим» № 1836-6/14, у Додатку до якої визначено 131 об'єкт (як ті, що діють, так і ті, що тимчасово не діють, а також раніше ліквідовані) — підприємства, установи, організації агропромислового комплексу, розташовані на території Криму, майно яких націоналізовано¹². Органами управління цих підприємств, установ, організацій агропромислового комплексу, майно яких націоналізовано, визначено так зване «міністерство аграрної політики та продовольства Республіки Крим» і так зване «міністерство освіти, науки і молоді Республіки Крим».

30 квітня 2014 року було прийнято так звану «постанову» «Державної Ради Республіки Крим» «Про питання управління власністю Республіки Крим»¹³, від-

¹¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://crimea.gov.ru/textdoc/ru/7/act/188z.pdf>.

¹² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://crimea.gov.ru/app/3053>.

¹³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www-ki.rada.crimea.ua/index.php/2014-04-03-07-29-46/14658-2014-05-16-05-38-58>.

повідно до якої «не пізніше ніж до 1 січня 2015 року все державне майно (держави Україна) та безгосподарне майно, яке знаходиться на території Республіки Крим, враховується як власність Республіки Крим». **3 вересня** було встановлено черговий «перелік майна, яке націоналізується». До списку було внесено 111 об'єктів¹⁴, серед них приміщення, автозаправні станції.

8 серпня 2014 року було прийнято так званий «Закон Республіки Крим» № 47-ЗРК «Про особливості викупу майна в Республіці Крим»¹⁵, котрий визначав фактичні механізми примусового викупу об'єктів приватної власності фізичних або юридичних осіб, які розташовані на території півострова і мають стратегічне значення. При цьому залишаються незрозумілими критерії обчислення «рівноцінного відшкодування вартості майна». Наприклад, на початку **вересня 2014 року** так званий «уряд» Криму вперше застосував регіональний закон про викуп стратегічних об'єктів. Окрім Ялтинської кіностудії, «рада міністрів Криму» постановила викупити також майно ПАТ «Кримгаз» і трансформаторні підстанції в мікрорайоні «Кам'янка» на околиці Сімферополя. У **вересні 2014 року** самопроголошений кримський «уряд» ухвалив рішення про примусовий «викуп» ПАТ «Кримавтотранс» (захоплення 62 автостанцій та офісу фірми за допомогою «народного ополчення»). У **лютому 2015 року** підприємство було націоналізовано.

Необхідність мотивувалася рішеннями самопроголошеного «уряду» Криму. Причому сьогодні немає статистичних даних про те, до яких об'єктів власності було застосовано ці специфічні процедури примусового «викупу». Окрім того, нечіткість формулювань створює прецеденти, коли процедуру «викупу» може бути застосовано до будь-яких об'єктів чи земельних ділянок.

У Криму нараховувалося майже 2 000 акціонерних товариств, акції яких (зокрема «Крименерго», «Кримхліб») у 2014 році торгувалися на українських та інших фондових біржах, тому, щоб позбавити акціонерів, непідконтрольних РФ, впливу на економічні процеси, застосовувалися такі експропріаційні норми.

У такий спосіб, наприклад, 105 державних санаторіїв перейшли у відання так званої «ради міністрів Криму», зокрема самопроголошеного «міністерства земельних відносин Криму» і так званого «міністерства охорони здоров'я Криму».

22 серпня 2014 року було ухвалено так званий «закон» «Про порядок та умови приватизації майна, яке перебуває у державній власності Республіки Крим»¹⁶ щодо майна, експропрійованого у українських власників. У **жовтні** прийнято постанови самопроголошеного кримського «уряду» про порядок приватизації майнових комплексів державних підприємств та їх перетворення на господарські товариства.

27 лютого 2015 року так звана «держрада Криму» склала підсумковий перелік підприємств, котрі підлягають націоналізації, який начебто не мав розширюватися після 1 березня 2015 року. Крім перерахованих нижче об'єктів, до нього було включено майно Української фондової біржі; водовід і свердловини в Байдарській долині.

28 лютого 2015 року було прийнято так звану «постанову Уряду Севастополя» №118-пп «Про деякі питання націоналізації майна». До переліку націоналізованих підприємств було включено: ПАТ «Севморсудоремонт», ДП «Зовнішеконом-

¹⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www-ki.rada.crimea.ua/index.php/2014-04-03-07-29-46/16035-2014-09-05-05-12-57>.

¹⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/08/08/krim-proekt-vikup-reg-dok.html>.

¹⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mzem.rk.gov.ru/rus/file/pub/pub_239427.pdf.

сервіс», ТОВ СПТ «Корабел», ТОВ «Севмордорбуд», ТОВ «Севморверф», ТОВ «Севмормаш», ТОВ «Нова ера», ТОВ «Інкермеблі», ТОВ «Севморремо», ТОВ «Південсевморсервіс», ДП «Севморенерго», ДП «Конструкторське бюро радіозв'язку».

Рішення кримської «влади» стосовно «націоналізації» переважно стосуються підприємств, які не тільки належали державі, але й управлялися, наприклад, Фондом держмайна України. Так, сьогодні у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб Російської Федерації (Единый государственный реестр юридических лиц РФ) зареєстровано такі господарські товариства: ТОВ «Інститут «Шельф», ПрАТ «Туристичний центр «Аян-Дере», ПрАТ «Пансіонат «Космос», «Спеціалізований загін підводно-технічних робіт». Вказано, що власником належних державі корпоративних прав є *«Республіка Крим в особі Міністерства майнових та земельних відносин Республіки Крим»*. У той же час, акції цих підприємств належать Україні в особі Фонду державного майна України (45% статутного капіталу товариства). Відповідні випадки носять масовий характер.

Уже у 2015 році рішення стосовно так званої «націоналізації», ухвалені у 2014 році, було суттєво доповнено. Наприклад стосовно *«можливостей приватизації «націоналізованого» майна юридичних осіб, державного майна, що належить Україні»*.

Так, **20 травня 2015 року** було внесено зміни до так званого «закону» самопроголошеної кримської «влади» від 6 листопада 2014 року «Про порядок та умови приватизації майна, яке перебуває у державній власності Республіки Крим»¹⁷, якими проголошувалося, що законодавство «Республіки Крим» про приватизацію *«ґрунтується на Конституції Російської Федерації, Федеральному закону»*. Такі формулювання, за великим рахунком, посилюють відповідальність російської сторони за процеси «націоналізації» і вчергове надають кримському «уряду» додаткові можливості у приватизаційних процесах.

Якщо в питанні «націоналізації» кримська «влада» декларує процес «привласнення» без жодної згоди і оцінки 250 підприємств фізичних та юридичних осіб, власником яких була в тому числі Україна (хоча справжні цифри набагато значніші), то в «експропріації» за системою «викупу», яка більше стосується приватної власності, точної статистики немає.

Російські судові інстанції вважають рішення самопроголошеної кримської «влади» стосовно «викупу» цілком законними. Варто наголосити, що нечіткість формулювань дозволяє більш ніж вільні інтерпретації до можливостей застосування так званого «закону». Стратегічними об'єктами з боку самопроголошеного кримського «уряду» відповідно до встановленої ним економічної доцільності може бути визнано будь-які об'єкти, майно юридичних чи фізичних осіб.

¹⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://crimea.gov.ru/textdoc/ru/7/act/104z.pdf>.

1.3. Передача української державної власності у власність російських державних структур

1.3.1. Структури влади РФ стосовно Криму

31 березня 2014 року було створено Міністерство у справах Криму для вирішення завдань щодо інтеграції «Республіки Крим» та Севастополя до складу Росії¹⁸, федеральним органам виконавчої влади було доручено відповідно до компетенції розробити і затвердити галузеві плани дій щодо соціально-економічного розвитку «Республіки Крим та міста федерального значення Севастополь» на період до 1 січня 2015 року. Пізніше Міністерство у справах Криму було передчасно (до **1 грудня 2015 року**) ліквідовано як таке, що начебто виконало свої завдання, «з метою економії управлінських засобів і раціоналізації роботи федеральних органів виконавчої влади з його скасування», — заявив прем'єр-міністр Медведєв **15 липня**.

Вже у **квітні 2014 року** делегації Росмайна (Федерального агентства з управління державним майном) відвідували Крим, визначаючи «конкретні кроки щодо якнайшвидшого входження Республіки Крим та м Севастополя в правове поле Російської Федерації у сфері управління державним майном»¹⁹.

5 травня 2014 року Володимир Путін підписав Указ «Про Територіальне управління Управління справами Президента Російської Федерації в Республіці Крим», якому пізніше було передано об'єкти української власності. **1 грудня 2014 року**, як декларувала російська влада, на території Криму було запроваджено особливий правовий режим ведення окремих видів підприємницької та іншої діяльності, встановлено особливості оподаткування, здійснення державного і муніципального контролю, залучення іноземної трудової сили, в'їзду та перебування туристів, функціонування морських портів. Було врегульовано до **1 липня 2015 року** процес отримання для господарських суб'єктів відповідних ліцензій. Втім, станом на липень 2015 року резидентів цієї зони було тільки 15, що пояснювалося «особливостями», в яких перебуває Крим²⁰. Зокрема, малися на увазі санкції, проблеми в банківській сфері, взагалі та ситуація, яка була створена РФ навколо півострова внаслідок анексії. В той же час, у Міністерстві економічного розвитку РФ, якому фактично було передано економічні функції після ліквідації Міністерства у справах Криму, вказували на «зростання числа безробітних і, нехай незначне, але все-таки зниження інвестицій в основний капітал»²¹. Констатувалося, що два основні (за російською логікою) інструменти підвищення загальної інвестиційної привабливості та розвитку Криму — федеральна цільова програма і вільна економічна зона — не запрацювали.

Розпорядженням уряду РФ від 2 вересня 2014 № 1688-р затверджено Угоду між Федеральним агентством з управління державним майном та «радою міністрів Республіки Крим» про передачу «раді міністрів Республіки Крим» частини повноважень у сфері управління

¹⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/20665>.

¹⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rosim.ru/press/202737>.

²⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://government.ru/news/18487/#kredit>.

²¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economy.gov.ru/minec/press/news/2016020207>.

федеральним майном²². «Рада міністрів Республіки Крим» буде здійснювати повноваження власника щодо майна, зареєстрованого на території «Республіки Крим», а також іншого федерального майна. Також «рада міністрів Республіки Крим» отримала повноваження з передачі федерального майна юридичним і фізичним особам та приватизації (відчуження) федерального майна. Росмайно, у свою чергу, буде надавати методичну допомогу «раді міністрів Республіки Крим», а також проводити моніторинг і контроль належного виконання переданих повноважень шляхом розгляду звітів «ради міністрів Республіки Крим» та проведення виїзних перевірок. Угоду укладено терміном на 3 роки.

Анексія власності не обмежується процесами «націоналізації» та примусового «викупу» без жодних гарантій. Після процесів «націоналізації», «викупу», які по суті носять характер експропріації, майно і власність значною мірою передаються в розпорядження самопроголошеного кримського «уряду» або його самопроголошених «урядових структур». Водночас фіксуються масові факти передачі управління української власності, «націоналізованої» в Криму, російським державним структурам.

1.3.2. Рекреаційні ресурси, передані у власність структурам Президента РФ

Ще у **жовтні 2014 року** самопроголошений кримський «уряд» ухвалив низку рішень про передачу майна, яке перебувало до анексії у власності Державного управління справами Президента України, в безоплатне користування Управлінню справами Президента Росії. Зокрема, це кілька державних дач: Юсуповський палацово-парковий комплекс у селищі Корейз і Кримський природний заповідник в Алушті.

Управлінню справами Президента РФ було також передано резиденцію «Діброва-2» (мисливський будиночок у Кримському заповідному господарстві), резиденції № 5 та № 7 в селищі Гаспра, державну резиденцію № 3 «Мала Соснівка», а також 6 санаторіїв. Було зареєстровано нові підприємства з управління цими об'єктами, засновником яких стало Управління справами Президента РФ.

Так само кримська «влада» своїми рішеннями передала Федеральному управлінню справами Президента РФ й Держконцерн «Національне виробничо-аграрне об'єднання «Масандра»».

²² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://government.ru/media/acts/files/0001201409040006.pdf>.

1.3.3. Рішення російського уряду стосовно так званої «приватизації» української власності й майна, передачі майна самопроголошених кримських «структур» у федеральну власність

Рішення про передачу майна російським владним структурам приймалися у 2014–2015 рр. Вони стосувалися власності вищих навчальних закладів, земельних ділянок, об'єктів інфраструктури.

Приміром, у **серпні 2014 року** відповідно до розпорядження російського уряду було створено Кримський федеральний університет імені Вернадського²³ фактично на базі українського університету (Таврійський національний університет ім В.І. Вернадського). В березні 2015 року самопроголошений «уряд» Криму передав у федеральну власність РФ закріплене за Міжнародним дитячим центром «Артек» майно (спальні, житлові, лікувальні корпуси, їдальні, складські приміщення, дачі, кінотеатр, гуртожитки, магазини, спортивні майданчики, електропідстанції, басейни та іншу інфраструктуру), а також 58 одиниць автотранспорту, побутове майно та земельну ділянку загальною площею 2 180 365 м², на яку розташовано МДЦ «Артек»²⁴.

25 серпня 2015 року, відповідно до розпорядження «уряду Республіки Крим», майно федерального державного казенного освітнього закладу вищої освіти «Краснодарський університет Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації» і федерального державного бюджетного освітнього закладу вищої освіти «Керченський державний морський технологічний університет» передано з державної власності «Республіки Крим» у федеральну. Краснодарському університету Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації на праві оперативного управління майном передано 10 020,4 тис. м² нежитлових приміщень у Сімферополі, зокрема нежитлові приміщення на вулиці Академіка Стевена та провулку Елеваторному. Керченський державний морський технологічний університет отримав в управління 38 майнових об'єктів, серед яких навчальні корпуси, гуртожиток, навчально-морська база і т.д.

У той же час, **29 грудня 2015 року** випадок «націоналізації» українського державного майна було здійснено відповідно до рішення саме російської влади. Так, відповідне розпорядження Уряду Росії про передачу «Кримської залізниці» з власності «Республіки Крим» у федеральну власність було підписано прем'єр-міністром Дмитром Медведевим²⁵. Зміну власника, яким себе вважала кримська «влада», коли створила **26 березня 2014 року** підприємство «Кримська залізниця», було проведено «з метою збереження виробничого і кадрового потенціалу підприємства, забезпечення операційної діяльності, ремонту інфраструктури та оптимізації процесів прийняття рішень».

6 березня 2014 року так звана «держрада Криму» прийняла «постанову» про створення в «республіці» держпідприємства «Кримська залізниця» (КЗ). В управління КЗ передано майно підприємств, установ та організацій, що забезпечують роботу залізничного транспорту на території півострова. Згідно з документом, нове підприємство отримало статус стратегічного і «не підлягає обмеженню в енергопостачанні, теплопостачанні, а також в інших ресурсах життєдіяльності», — сказано в постанові. Цього ж дня так звана «держрада Криму» заснувала підприємства «Кримаеронавігація» та «Універсал-Авіа» на базі Сімферопольського ае-

²³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/08/13/kfu-site-dok.html>.

²⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rosim.ru/press/245887>.

²⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://government.ru/docs/21329/>.

ропорту та аеродрому «Бельбек» біля Севастополя. Підприємства скоротили обсяги роботи на 41% в 2014 році, а в травні 2014 року було ухвалено рішення про їх фінансування за допомогою трансфертів з російського федерального бюджету²⁶. У 2015 році Росія витратила 3,3 млрд рублів на забезпечення діяльності «Кримської залізниці». Основна частина витрат — підтримка інфраструктури, яка потребує масштабного і капітального ремонту.

1.3.4. Передача власності наукових установ Національної академії наук України рішенням уряду РФ у відання Федерального агентства наукових організацій Росії

На балансі Національної академії наук України (НАН України) на території Кримського півострова перебувало 22 наукові установи та організації, а загалом у Криму функціонувало понад 100 наукових установ.

У вересні 2015 року відбулася фактична передача наукових установ у відання російських структур. Різні варіанти «приватизації» українських наукових установ і майна розглядалися в Москві з лютого 2015 року²⁷. Розпорядженням уряду РФ від 7 вересня 2015 року № 1743-р на базі державних бюджетних установ науки «Республіки Крим» створено сім федеральних державних бюджетних установ. Відповідно до указу Президента РФ, усі наукові організації та організації наукового обслуговування «Республіки Крим» та міста Севастополя, раніше підвідомчі НАН України, закріплено на регіональному рівні з їх подальшою передачею у відання Федерального агентства наукових організацій (ФАНО) Росії. Відтепер це Кримська астрофізична обсерваторія РАН, Чорноморський гідрофізичний полігон РАН, Інститут археології Криму РАН, Карадазька наукова станція ім. Т.І. В'яземського — природний заповідник РАН, Науково-дослідний інститут сільського господарства Криму, Всеросійський національний науково-дослідний інститут виноградарства і виноробства «Магарач» РАН, Ордена Трудового Червоного Прапора Нікітський ботанічний сад — Національний науковий центр РАН. Функції та повноваження засновника і власника майна цих федеральних державних бюджетних установ науки покладено на ФАНО Росії²⁸.

Втрати для української науки є більш ніж відчутними і доволі вартісними. Наприклад, відчутною є втрата Морського гідрофізичного інституту, Інституту біології південних морів імені О. Ковалевського, Кримської астрофізичної лабораторії, філій інститутів археології та сходознавства, Карадазького природного заповідника, Нікітського ботанічного саду. Так, Кримська астрофізична обсерваторія (КрАО) Київського національного університету імені Тараса Шевченка мала нове й технічно досконале науково-технічне обладнання²⁹.

²⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://government.ru/media/files/41d4e01d4a4a1def5c85.pdf>.

²⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://fano.gov.ru/press-center/card/?id_4=35276.

²⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://government.ru/docs/19562/>.

²⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ras.ru/news/shownews.aspx?id=c7af359e-10be-4584-940d-1fdfe04bdd8f> 218.

2. ВТРАТИ ДЕРЖАВНОЇ ТА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ ПІСЛЯ АНЕКСІЇ

2.1. Секторальні втрати (паливно-енергетичний комплекс, транспортна інфраструктура, аграрний сектор, санаторії та держдачі, суднобудування, банківська сфера)

Загалом унаслідок анексії Криму Україна втратила державну та приватну власність у низці секторів.

2.1.1. Паливно-енергетичний комплекс. Надра

17 березня 2014 року так звана «держрада Криму» на позачерговому засіданні прийняла «постанову», якою націоналізувала ПАТ «Чорноморнафтогаз», кримські активи ПАТ «Укртрансгаз» і ДАТ «Феодосійське підприємство із забезпечення нафтопродуктами». Під контролем самопроголошеної кримської «влади» опинилося 17 родовищ Чорноморського шельфу, з яких 11 є газовими, 4 — газоконденсатними і 2 — нафтовими.

21 січня 2015 року так звана «держрада Республіки Крим» націоналізувала компанію ДТЕК «Крименерго», що входить у холдинг ДТЕК, який належить Рінату Ахметову. **27 лютого 2015 року** вона націоналізувала майно Кримського паливного альянсу (колишня нафтобаза, розташована в м. Феодосія, у власності склад ПММ, мережа автозаправних станцій). Також 27 лютого було націоналізовано акції Східно-Кримської енергетичної компанії.

2.1.2. Транспортна інфраструктура

Транспортний сектор економіки України втратив 645 км залізничного полотна, 6 265 км автодоріг, 5 морських торговельних портів України — Феодосійський, Севастопольський, Євпаторійський, Ялтинський і Керченський, а з ними — близько 10% загального обсягу перевалки вантажів, а також близько 3–5% загального обсягу залізничних вантажних перевезень. Фактично втрачено Керченський та Севастопольський рибні порти, риболовецький флот (за приблизними оцінками, до 70% загальноукраїнського вилову риби)³⁰. Також проведено «націоналізацію» підприємства «Керченська поромна переправа» та морських портів у Керчі, Феодосії, Євпаторії та Ялті. «Депутати» вирішили створити держпідприємство

³⁰ Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. — К. : НІСД, 2015.

«Кримські морські порти», а так звана «Держрада Криму» створила державне підприємство «Лоцман-Крим».

27 лютого 2015 року так звана «держрада Криму» постановила повернути у державну власність майно ПАТ «Акціонерна компанія «Кримавтотранс»», яка спеціалізувалася на міжміських автобусних перевезеннях і мала у власності кримські автовокзали. Зокрема, було «націоналізовано» автовокзал «Сімферополь» і будівлю належного йому готелю, автовокзали «Ялта», «Керч», «Алушта», 58 автостанцій, майстерні та квиткові каси. Також 27 лютого було «націоналізовано» майно ПАТ «Бухта Двужкорная» (м Феодосія і ТОВ «Керченський морський порт «Камиш-Бурун»»); ЗАТ «Аеробуд» (контролювалося кіпрськими компаніями) тощо.

2.1.3. Аграрний сектор

Втрати основних засобів, яких зазнала Україна в сільському господарстві, за підрахунками Міністерства аграрної політики та продовольства України, становлять 201,6 млрд грн³¹. **26 березня 2014 року** так звана «держрада Криму» прийняла «постанову» про націоналізацію майна підприємств, організацій та установ агропромислового комплексу, лісового і мисливського господарства. Всього в списку виявилася 141 компанія, серед них — виноробні заводи «Магарач» і «Масандра», завод шампанських вин «Новий Світ». Власністю «республіки» стали всі кримські заповідники, природні парки і лісгоспи. За деякими даними, відразу після «націоналізації» з підвалів «Масандри» було вивезено всі колекційні історичні запаси вина.

3 вересня 2014 року так звана «держрада Криму» прийняла «постанову» про націоналізацію майна Кримспоживспілки, у тому числі 28 ринків та іншого нерухомого майна на території півострова. *«Масово ми приймаємо зараз звернення від пайовиків. Хочу запевнити, що від зміни власника і націоналізації ринків та інших об'єктів пайовики не постраждають».*

12 листопада 2014 року було націоналізовано Сімферопольський комбінат хлібопродуктів, а також ПАТ «Кримхліб», яке входило в український холдинг «Золотий урожай» Олександра Лещинського (підприємство виробляє 36% хлібобулочної продукції на ринку півострова, має структурні підрозділи в Бахчисараї, Джанкої, Євпаторії, Керчі, Сімферополі, Феодосії та Ялті; за інформацією власників, компанія встигла вивезти на територію України всі виробничі лінії). Володимир Константинов заявив, що обидва підприємства включено до складу майна півострова *«для збереження стратегічно важливих об'єктів і продовольчої безпеки Криму».*

³¹ Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. — К. : НІСД, 2015.

2.1.4. Санаторії та державні дачі

Фактично було втрачено санаторно-курортні об'єкти: понад 600 санаторно-курортних та оздоровчих закладів, 517 км пляжів, 14 родовищ лікувальних грязей, понад 100 джерел мінеральних вод, 154 об'єкти природно-заповідного фонду загальною площею 146,2 тис. га, зокрема 6 державних заповідників³².

До **літа 2014 року** так звана «держрада Криму» націоналізувала 10 державних дач і резиденцій, розташованих на півострові: держдачу № 11, або об'єкт «Зоря», дві дачі в Гаспрі: № 5, яку в часи КПРС іменували «Маївка», і № 7, яку називали дачею «Чаїр»; дві дачі і дві резиденції в селі Олива (Мухалатка) недалеко від Фороса; держдачу № 10, яка резервувалася як гостьова або здавалася в оренду (її постояльцем був президент Калмикії Кірсан Ілюмжинов); державну резиденцію № 3 «Мала Соснівка. Шатер» у Масандрі, яка зазвичай використовувалася для неформальних прийомів; мисливський будиночок в урочищі «Діброва-2» на території Кримського природного заповідника; резиденцію «Юсуповський палац-парковий садибний комплекс» у Кореїзі (останні роки Юсуповський палац не функціонував як держдача, а надавав свої зали для VIP-урочистостей).

Крім держдач і резиденцій, у власність Криму перейшли 4 об'єкти профспілкового об'єднання «Укрпрофоздоровниця» в Ялті, Науково-дослідний інститут дитячої курортології та фізіотерапії в Євпаторії, навчально-спортивна база «Динамо» у Феодосії та пансіонат «Орел» в Алушті (власність Міністерства оборони України). Окремо в перелік включено офісні приміщення в Ялті та виробничу базу в м. Лівадія.

Також було «націоналізовано» лікувально-оздоровчий комплекс «Айвазовське», що належав донецькому олігархові Сергію Таруті, пансіонат «Масандра», який належав олігархові Ігорю Коломойському («націоналізований» **у вересні 2014 року**).

27 лютого 2015 року було оголошено про «націоналізацію» майна санаторію «Зорі України» (с. Оползневе, входить до Ялтинської міської ради) і Центрального військового санаторію «Ялтинський» (власність Міністерства оборони України); акцій ЗАТ «Готель на Революційній» Феодосійської суднобудівної компанії «Море»; об'єктів, розташованих на території парку — пам'ятки садово-паркового мистецтва «Харакс» у Гаспрі; 105 земельних ділянок у селі Семидвір'я (м. Алушта); майна пансіонату «Чорноморський» (селище Чорноморське), що раніше належав ДАТ «Хліб України».

2.1.5. Суднобудування

25 червня 2014 року так звана «держрада Криму» «націоналізувала» майно Відкритого акціонерного товариства «Суднобудівна компанія «Море»», у тому числі майно, яке увійшло і не увійшло до статутного капіталу товариства у складі необоротних (в т.ч. нематеріальних) і оборотних активів, що перебувають на його балансовому і позабалансовому обліку. Підприємство входило до складу ДК «Укроборонпром»; воно спеціалізується на військовому і цивільному суднобудуванні, зокрема створенні військових і цивільних катерів, суден на підводних крилах з легких сплавів, суден на повітряній подушці.

24 серпня 2014 року «кримська самооборона» захопила Керченський суднобудівний завод «Залив», що належить олігархові Костянтину Жеваго. Директора заводу примушували

³² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Vtrata_Krimu-3a502.pdf.

підписати договір оренди з підставною компанією ТОВ «Суднобудівний завод «Залив»» (zareєстрованою за кілька днів до цього в Москві) зі статутним фондом 10 000 рублів. На заводі було вилучено документи.

28 лютого 2015 року на позаплановому засіданні так званого «уряду» Севастополя постановили прийняти у державну власність 12 підприємств, що входять у структуру Севастопольського морського заводу (ВАТ «Севастопольський морський завод» — одне з найбільших судноремонтно-суднобудівних підприємств Азово-Чорноморського регіону, розташовується на двох виробничих майданчиках загальною площею 53 гектари; наприкінці 1990-х років завод було приватизовано, у 2003 році державний пакет СМЗ в розмірі 26% було виставлено на продаж і у 2006 році продано Петру Порошенку).

2.1.6. Банківська сфера

За даними Національного банку України, в Криму до незаконної окупації функціонувало 1 022 відділення українських банків, 11 філій, 53 представництва і 2 кримські банки. За оцінками експертів, загальний обсяг активів банківської сфери перевищував 22 млрд грн, з них 16 млрд грн — кредитні зобов'язання³³.

2.2. «Приватизація» майна приватних юридичних осіб

Значною мірою процедурам примусового «викупу» без жодних компенсацій було піддано приватну власність. У 2015 році спостерігалися процеси «приватизації» приватного та державного українського майна.

На сайті кримського «уряду» є окрема сторінка, присвячена продажу майна українського бізнесмена Ігоря Коломойського. За розміщеною на ній інформацією, станом на кінець 2015 року на продаж було виставлено 507 об'єктів нерухомого майна та 7 575 найменувань рухомого майна. До продажу планується ще 37 об'єктів нерухомого майна, розташованих у різних містах півострова. Разом з тим, окупаційна «влада» має досить серйозні складнощі, пов'язані з продажем «націоналізованого» майна. Одним з яскравих прикладів є намагання продати санаторій «Форос».

Майно санаторію «Форос» було «націоналізовано» **4 вересня 2014 року** разом з іншим майном І. Коломойського. **22 квітня 2015 року** так звана «державна рада Криму» дала згоду на його відчуження. На продаж планувалося виставити 10 об'єктів нерухомості, що входять до комплексу, розташованих на ділянці площею понад 36,7 га, та 32 автозаправні станції, які раніше працювали під брендом «Укрнафта». «Форос» мав стати першим об'єктом нерухомості Коло-

³³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Vtrata_Krimu-3a502.pdf.

мойського, який буде виставлено на продаж. Планувалося, що «відчуження» відбудеться у стислі терміни, можливо, навіть без торгів. Згідно з документом, прийнятим «державною радою» **17 червня 2015 року**, майно відчужується для компенсації кримським вкладникам грошових коштів, розміщених ними в банках України, із сумою вкладу понад 700 тис. рублів.

У процесі підготовки до продажу «влада» Криму стикнувся з низкою складнощів у рамках законодавчого поля. По-перше, на території санаторію було розташовано багато об'єктів, які належали Коломойському не особисто, а через афілійовані структури.

По-друге, земля, на якій розташовано «Форос», була закріплена за різними юридичними та фізичними особами. Цю проблему було вирішено «націоналізацією» цієї землі. Рішенням «державної ради» від **16 вересня 2015 року** було націоналізовано землі приблизно під 300 будовами, які об'єднано у 42 цілісні майнові комплекси. За словами Аксьонова, близько 25-30% цих ділянок було оформлено на різні юридичні особи. *«Зараз треба виставляти на торги, а продати нема можливості у зв'язку тим з тим, що не оформлено землю, — сказав Аксьонов, додавши, що судовий шлях серйозно затягне процес продажу майна. — Вирішили піти таким шляхом, щоб землю під об'єктами визнати власністю республіки».*

По-третє, на майно групи «Приват» було накладено судовий арешт у рамках кримінальних процесів.

Через ці складнощі «відчуження» у стислі терміни не відбулося, і Розпорядча дирекція майна Криму, яка організовувала аукціон, змушена була його кілька разів відкладати. Першу спробу провести аукціон було заплановано на **16 листопада 2015 року**. Початкова вартість становила 1,4 млрд рублів, крок аукціону — 71 млн руб. Розмір завдатку — понад 142 млн рублів. Пізніше аукціон перенесли на **27 листопада**. Причиною перенесення торгів стала зміна розміру завдатку та виправлення помилок у документах. Розмір завдатку збільшився більш ніж удвічі — з 124,2 млн рублів до 284,3 млн рублів. Майно було виставлено на продаж без земельної ділянки під ним. Остаточною датою аукціону стало **1 грудня 2015 року**. В результаті, аукціон не відбувся через відсутність допущених учасників. Повторні торги було призначено на **30 грудня 2015 року**, але того дня торги також не відбулися, і їх було перенесено на 2016 рік.

1 вересня 2014 року ПАТ «Укртелеком» заявило про те, що майновий комплекс кабельної каналізації Севастополя закріплено на праві господарського відання за компанією «Севастополь Телеком» незаконно, про що отримано письмові повідомлення від Управління зв'язку та інформаційних технологій «уряду» Севастополя і державного унітарного підприємства «Севастополь Телеком» з посиланням на розпорядження № 99 «Про закріплення майна за Державним унітарним підприємством «Севастополь Телеком». *«Значна частина телефонної кабельної каналізації міста Севастополя належить на праві приватної власності ПАТ «Укртелеком». Оператор не бачить законних підстав для примусової передачі своєї інфраструктури, активів чи абонентів іншим суб'єктам господарської діяльності», — заявили в компанії. Число абонентів фіксованого зв'язку «Укртелекому» на території Севастополя становило 129 тисяч.*

22 вересня 2014 року так званий «уряд» Севастополя прийняв постанову № 314 «Про інвентаризацію майна ПАТ «Укртелеком». На час проведення «інвентаризації» директора Севастопольської філії компанії було відсторонено від займаної посади. Наступного дня ПАТ «Укртелеком» заявив про те, що *«на період проведення протиправної інвентаризації змушений призупинити господарську діяльність на території Севастополя».*

27 лютого 2015 року так звана «держрада Криму» оголосила власністю «республіки» ПАТ «Укртелеком» (компанія належить українському бізнесменові Рінату Ахметову, обслуговує близько 370 000 абонентів Криму і займає майже 40% ринку послуг надання доступу до Інтернету в регіоні), а також кримське майно компанії «Київстар» («Київстар» — дочірня компанія Vimpelcom — до **11 серпня 2014 року** провадив діяльність за українськими ліцензіями та дозвільними документами) і телекомунікаційної групи «Вега».

Під контроль самопроголошеної «влади» перейшло рухоме і нерухоме майно ПАТ «Укртелеком», а також активи, в тому числі нематеріальні, які перебували на балансовому обліку компанії. Крім того, так званий «парламент Криму» націоналізував і кримське майно мобільного оператора — «дочки» «Укртелекому» — компанії «ТриМоб». Сергій Аксьонов назвав причиною рішення «Держради» той факт, що «Укртелеком» продовжував вести діяльність за українським законодавством, не перереєструвався згідно з російськими законами і не отримав ліцензії, також нібито було виявлено *«шкідливу програму, яка повинна була 11 лютого відключити повністю базу даних абонентів і фактично залишити Крим без зв'язку»*.

21 січня 2015 так звана «держрада Республіки Крим» «націоналізувала» компанію ДТЕК «Крименерго», що входить у холдинг ДТЕК, який належить Рінату Ахметову. *«Вважаємо, що сфера енергетики повинна контролюватися державою. Упевнений, що в державній власності ця компанія принесе Криму більше користі»*, — сказав на засіданні так званої «держради Криму» Сергій Аксьонов. Він також заявив, що рішення про націоналізацію пов'язано з діями ДТЕК «Крименерго» в останні роки: *«Всі ви знаєте, як працювало «Крименерго». Було реальне вимагання грошей у різних підприємств під різними приводами, так чи інакше вимагали гроші у кримчан»*. Прес-служба енергохолдингу називає «націоналізацію» енергопостачальної компанії ПАТ «ДТЕК Крименерго» несподіваним і безпідставним кроком: *«Для ДТЕК ситуація з націоналізацією «Крименерго» стала несподіванкою: ми не бачимо підстав для такого кроку. На поточний момент ми не отримували жодних судових рішень, в яких би йшлося про якісь порушення, здатних спричинити подібні події. Ми вивчаємо ситуацію, що склалася, і дамо офіційну позицію за підсумками з'ясування всіх обставин»*.

Як вже зазначалось раніше, **12 листопада 2014 року** було націоналізовано Сімферопольський комбінат хлібопродуктів, а також ПАТ «Кримхліб», яке входило в український холдинг «Золотий урожай» Олександра Лещинського (підприємство виробляє 36% хлібобулочної продукції на ринку півострова, має структурні підрозділи в Бахчисараї, Джанкої, Євпаторії, Керчі, Сімферополі, Феодосії та Ялті; за інформацією власників, компанія встигла вивезти на територію України всі виробничі лінії). Володимир Константинов заявив, що обидва підприємства включено до складу майна півострова *«для збереження стратегічно важливих об'єктів і продовольчої безпеки Криму»*.

27 лютого 2015 року було оголошено про «націоналізацію» майна санаторію «Зорі України» (с. Оползневе, входить до Ялтинської міської ради) і Центрального військового санаторію «Ялтинський» (власність Міністерства оборони України); акцій ЗАТ «Готель на Революційній» Феодосійської суднобудівної компанії «Море»; об'єктів, розташованих на території парку — пам'ятки са-

дово-паркового мистецтва «Харакс» у Гаспрі; 105 земельних ділянок у селі Семидвір'я (м. Алушта); майна пансіонату «Чорноморський» (селище Чорноморське), що раніше належав ДАТ «Хліб України».

24 серпня 2014 року «кримська самооборона» захопила Керченський суднобудівний завод «Залив», що належить Костянтину Жеваго. Директора заводу примушували підписати договір оренди з підставною компанією ТОВ «Суднобудівний завод «Залив»» (zareєстрованою за кілька днів до цього в Москві) зі статутним фондом 10 000 рублів. На заводі було вилучено документи.

28 лютого 2015 року на позаплановому засіданні так званого «уряду» Севастополя постановили прийняти у державну власність 12 підприємств, що входять в структуру Севастопольського морського заводу (ВАТ «Севастопольський морський завод» — одне з найбільших судноремонтно-суднобудівних підприємств Азово-Чорноморського регіону, розташовується на двох виробничих майданчиках загальною площею 53 гектари; наприкінці 1990-х років завод було приватизовано, у 2003 році державний пакет СМЗ в розмірі 26% було виставлено на продаж і у 2006 році продано Петру Порошенку).

Є питання стосовно «викупу»: наприклад, сонячні електростанції (СЕС) в Криму, які втратили українські «зелені» тарифи, не змогли погашати кредити на €800 млн, взяті в російських держбанках, тому переходять у власність цих банків. Заборгованість усіх СЕС перед банками становить приблизно €800 млн.

3. СУДОВІ ОСКАРЖЕННЯ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

Політико-дипломатичні зусилля України сьогодні анонсуються з боку українського політичного керівництва як один з провідних планів деокупації Криму. Так, **24 січня 2016 року** Президент України Петро Порошенко заявив, що «дорожня карта» програми з деокупації Криму передбачає велику кількість кроків — починаючи з міжнародного тиску, чіткої програми дій щодо санкцій і завершуючи судовими процесами.

Усі намагання українських власників оскаржити в російських судах рішення про «викуп» та «націоналізацію» в російських судах були безперспективними. Приміром, **3 липня 2015 року** Верховний суд РФ відмовився скасувати так званий «закон» про примусовий «викуп» майна в Криму. Рішення про «викуп» майна різних підприємств приймалося в рамках місцевого «закону» «Про особливості викупу стратегічних об'єктів», що дозволяє в разі необхідності розпочати процедуру примусового викупу того чи іншого майна, яке має важливе для республіки значення. У відповідному визначенні Верховного суду РФ, відповідний «закон не суперечить перерахованим положенням Цивільного кодексу», а «орган державної влади суб'єкта Російської Федерації — Державна Рада Республіки Крим, ... при ухваленні документа, що оскаржується, діяв у межах своїх повноважень та в межах свого відання»³⁴.

Загалом протягом 2014 року Україна подала до Європейського суду з прав людини проти Російської Федерації три міждержавні позови відповідно до статті 33 «Міждержавні справи» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. За результатами їх розгляду Європейським судом було відкрито провадження у трьох справах, а саме: «Україна проти Росії», «Україна проти Росії (II)» та «Україна проти Росії (III)». За словами української сторони, один з позовів доповнено економічними питаннями.

7 липня 2015 року анонсувалося, що ПАТ «Ощадбанк» подав позов проти Росії на 15 млрд грн про відшкодування збитків та шкоди, завданих незаконною анексією Криму і, відповідно, втратою банком доходів і майна на території півострова³⁵.

22 грудня 2015 року судові позови проти Росії через анексію Криму подала державна компанія НАК «Нафтогаз України»³⁶, яка залучила компанію Covington&Burling LLP (Нью-Йорк, США) до захисту своїх інтересів у рамках позовів щодо втрачених кримських шельфових активів. Згідно з оголошенням оператора газотранспортної системи країни у «Віснику держзакупівель», дого-

³⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=431067>.

³⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://business-tv.com.ua/news/oshchadbank_podav_pozov_proti_rf-110.html.

³⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/klimkin-nazvav-derzhkompaniyi-yakipodalj-sudovi-pozovi-proti-rosiyi-cherez-aneksiyu-krimu-558938.html?authstate=6>.

вір терміном на один рік між компаніями підписано **1 січня 2016 року**. Раніше «Нафтогаз України» заявив, що вимагатиме через міжнародні судові інститути відновлення контролю над активами, втраченими внаслідок російської окупації Криму, і відшкодування всіх збитків³⁷.

14 січня 2016 року було оголошено, що Україна готує позов до суду у зв'язку з рішенням РФ передати «Кримську залізницю» у федеральну власність Російської Федерації. «Укрзалізниця» підготує пропозиції щодо процедури подання позову, Мінінфраструктури їх затвердить.

Судові справи здійснюються також приватними особами. Приміром, **7 січня 2016 року** Третейський суд у Гаазі погодився розглянути позов Ігоря Коломойського до Російської Федерації. Претензії стосуються пасажирського терміналу в севастопольському аеропорту «Бельбек», на керування яким, як стверджує підприємець, у нього є права до 2020 року. Заявники стверджують, що Росія порушила Угоду між Урядами РФ та України від 1998 року про заохочення та взаємний захист інвестицій³⁸. Ще влітку ПАТ КБ «ПриватБанк» ініціювало проти Російської Федерації арбітражний розгляд про захист втрачених в окупованому Криму інвестицій.

Арбітражний суд сформовано, він здійснюватиме розгляд відповідно до Арбітражного регламенту Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL)³⁹.

ПАТ «Укрнафта» звернулося до Міжнародного арбітражного суду в Гаазі з позовом проти Російської Федерації про захист своїх інвестицій. Також з позовами проти РФ в арбітраж звернулися компанії «Кіровоград-Нафта», «Крим-Петрол», «Пирсан», «Трейд-Траст», «Елефтерія», «ВКФ Сатек», «Рустел», «Рубенор», Stemv Group, Novel-Estate, Stabil. Позивачі посилаються на регламент UNCITRAL та Угоду між Урядами РФ та України від 1998 року про заохочення та взаємний захист інвестицій⁴⁰.

Міністр юстиції України Павло Петренко вказував, що існує низка звернень від українських громадян до міжнародних судів у зв'язку з окупацією Криму⁴¹. Так, до Європейського суду з прав людини у Страсбурзі у зв'язку з окупацією Криму та агресією на Донбасі вже звернулися понад 700 громадян України. За оцінками Міністра, загальна сума збитків, завданих Україні внаслідок анексії Криму Російською Федерацією, становить 1 трильйон 80 мільярдів гривень без урахування вартості корисних копалин та втраченої вигоди, однак ця сума може бути неостаточною. У свою чергу, в Міністерстві юстиції України було сформовано міжвідомчу робочу групу для розробки методики оцінки втрат. Як повідомив народний депутат Г. Логвинський, за результатами роботи цієї групи станом на **25 вересня 2015 року** суму збитків, завданих Україні внаслідок анексії Криму, буде збільшено вдвічі — до 2,4 трильйона гривень⁴².

³⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/315828.html>.

³⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/sud-v-gaazi-pogodivsyarozglyanuti-pozov-kolomoyskogo-do-rf-reuters-196018_.html.

³⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/07/8/549817/>.

⁴⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_101.

⁴¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dt.ua/POLITICS/shist-ukrayinskih-kompaniy-podalipozovi-proti-rosiyi-cherez-vtratu-mayna-v-krimu-197947.html>.

⁴² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://krymsos.com/news/ukrayina-zbilshit-sumu-zbitkiv-za-aneksiyu-krimu-vdvichi/>.

4. ПИТАННЯ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ ПІСЛЯ АНЕКСІЇ КРИМУ

Після анексії в Криму зменшилася кількість об'єктів малого і середнього бізнесу. Так, у 2013 році кількість суб'єктів підприємницької діяльності — фізичних осіб-підприємців становила понад 116,2 тис. осіб⁴³. За даними Державної служби статистики, станом на **1 березня 2014 року** на території Автономної Республіки Крим у Єдиному державному реєстрі підприємств, установ та організацій України було зареєстровано 57 365 суб'єктів, серед яких 54 527 — зі статусом юридичної особи, а 2 838 — без такого статусу. На території Севастополя кількість таких суб'єктів становила 16 203 (15 598 та 605 відповідно). В той же час, малий бізнес був розвинутим в АР Крим, і навіть сьогодні, відповідно до відкритої статистики, доки в Криму діяв перехідний період для малого бізнесу, кількість суб'єктів малого бізнесу в Криму була більшою, ніж у Росії загалом.

За матеріалами російських статистичних органів, суб'єктами індивідуального підприємництва було 56 539 осіб (підприємств)⁴⁴. Втім, реальні порівняння статистичних даних складно провести через різні умови ведення статичних обліків і даних. Відкриті російські джерела свідчать про різке скорочення кількості підприємців. За даними Федеральної податкової служби, не всі встигли або змогли пройти процедуру перереєстрації. Особливо це торкнулося індивідуальних і малих підприємств. У **січні 2014 року** на півострові значилося близько 137 000 індивідуальних підприємців, а в **січні 2015 року** — 20 000 юридичних осіб та 30 000 індивідуальних підприємців⁴⁵.

Водночас, можна говорити про скорочення ділової активності, яке відбулося також і через зменшення туристичних потоків, запровадження економічних санкцій, розрив торговельних та бізнес-зв'язків з Україною, логістичні і законодавчі проблеми, більш складний бухгалтерських облік, перевірки, штрафи.

Ці факти обережно озвучуються навіть російською владою. Наприклад, на нараді російського уряду **15 червня 2015 року** стосовно розвитку підприємництва в Криму констатувалося, що багато хто *«припинив діяльність, загальмував свою діяльність, шукає нових контрагентів, втратив контрагентів на Україні і шукає в Росії...»*. Скорочення ділової активності пояснювалося *«меншою кількістю кредитних установ, які працюють з Кримом, невеликим обсягом кредитного портфеля, який було надано малому і середньому бізнесу»*⁴⁶. Так чи інакше, парадоксально, але за висловлюваннями кримської «влади» в особі в.о. керівника самопроголошеного «управління Федеральної податкової служ-

⁴³ Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. — К., 2014. — Додаток 1.

⁴⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://crimea.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/crimea/resources/1219dc004a43a39c898fe9758571d025/%D0%A0%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5+%D0%98%D0%9F+%D0%BF%D0%BE+%D0%9E%D0%9A%D0%92%D0%AD%D0%94+%D0%BD%D0%B0+01102015.pdf.

⁴⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.nalog.ru/rn77/news/activities_fts/5150597/.

⁴⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://government.ru/news/18487/#kredit>.

би по Республіці Крим» Романа Наздравчева, саме суб'єкти малого і середнього підприємництва становлять 90% від усіх платників податків півострова⁴⁷.

Підприємств різних форм власності, які працюють за українським законодавством, у Криму практично не залишилося. Так, юридичні особи, які до **1 березня 2015 року** не пройшли перереєстрацію відповідно до законодавства Росії, будуть позбавлені права провадити діяльність на території РФ і підлягають ліквідації. Перехідний період закінчився, тому з тих пір змін не було.

Відповідно до свідчень кримських підприємців, російською владою до **2018 року** було проголошено мораторій на перевірки з боку податкових органів, у той же час представники великого бізнесу зараз перебувають під пильною увагою контролюючих органів, що паралізує діяльність багатьох компаній; також вони відзначають збільшену кількість супутньої документації.

«Ну, ось ПДВ в Росії вищий, ніж в Україні був, наприклад. Купу паперів треба оформити, щоб вести бізнес, особливо на найманих робітників Складна процедура оформлення працівників з України. Потрібно обов'язково через ФМС, огляди якісь проходити. Це складно, довго, дорого. У нас багато співробітників німецьких, з України».

«Зараз дуже посилюються вимоги до документації, до відповідності транспорту. У тому ж таксі тепер має бути обов'язково місце, обладнане для перевезення дітей, наприклад. Водії проходять заново медкомісії. А тепер деяких фахівців потрібно проходити за місцем прописки (психіатр, нарколог), значить, люди їдуть за місцем прописки, не всі ж з Сімферополя, значить, якось міняти потрібно графіки... З оформленням водіїв теж. Раніше можна просто було договорі послуг укласти, а як він там — відкрив ПП, не відкрив — його справа, зараз кожну машину потрібно врахувати, дозвіл отримати, водія оформити — ціла морока».

«Один раз невчасно здав звіт про найманих працівників у Соцстрах. Викликали до суду. Наклали штраф. Зараз все суворо. П'ять разів не попереджають».

«Податкова звітність стала складніша, особливо для тих, хто використовує найману працю. Зараз, на відміну від України, незареєстрованих працівників брати — собі дорожче, за кожного штраф від 50 тис. руб. Тому працівників обов'язково оформляємо, страхуємо. По-хорошому, в Україні теж так треба було, але ніхто ніколи не перевіряв, халатно до цього ставилися. Зараз все суворо... Перший час були великі черги. Зараз все нормалізувалося. Здача звітності — якщо не хвилинна, то півгодинна справа».

⁴⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ombudsmanbiz.ru/2015/10/zasedanie-koordinacionno-go-soveta-po-voprosam-razvitiya-i-malogo-srednego-predprinimatelstva-v-respublike-krim/>.

Представники великих компаній, навпаки, відзначають, що корупція нікуди не зникла, а просто перемістилася на більш високий рівень (наприклад, дати хабар інспектору пожежної служби неможливо: необхідно усувати невідповідності, а ось при виділенні землі для комерції або, наприклад, видачі дозволів на будівництво хабарі дають і беруть).

«Зараз ніхто не бере хабарі, бояться. Та й брати-давати нема для чого. І так працюють».

«Стали прискіпливіші. Правда, грошей вже не чекають... У керівника є потрібні зв'язки і надійні друзі».

«До нас перевіряючі ще поки не приходили, кажуть, у них мораторій на перевірки, але з ким мали вже справу — ДІБДР (рос. ГИБДД. — прим. авторів), автонагляд — домовитися неможливо, все чітко повинно бути. Хабарі перестали брати. Точніше, беруть тільки начальники і по-крупному, а як раніше, щоб у кожному кабінеті кожен клерк брав — такого немає».

«Зараз ніхто не бере хабарів, зробити щось швидше або без черги дуже проблематично. Я не кажу, що неможливо. Можна, але не за гроші, по знайомству, наприклад».

«Стільки чиновників саджають за хабарі, вони, по-моєму, навіть думають про них вже бояться».

«Весь автотранспорт серйозно перевіряють: і на базі, і по місту зупиняють водіїв. Раніше можна було домовлятися на місці, зараз якщо у водія хоч одного папірця немає — а їх тепер потрібно цілий стос із собою возити, — то машина сходить з маршруту... Суворіші стали, прискіпливіші. Вже на дорозі нічого вирішити не можна, хабарі точно не беруть, бояться навіть чути про них. Не знаю, добре чи погано це».

«Начебто все стало чітко, прозоро, швидко навіть: папірець не місяць-півтора чекаєш, а день-два. Але сама кількість дозвільних, повідомних документів вбиває. Я спочатку сам вирішив все зробити, нашим бухгалтерам вирішив не довірятися, вони ж перенавчалися, може, що напартачать, але я так закопався за пару днів у всіх цих папірцях, що плюнув і звернувся у спеціальну фірму».

«У податковій все стало чітко. Нарешті бардак припинився. У Росії просто є категорії платників податків, які зобов'язані звітувати в електронному вигляді, це раз. По-друге, вони зараз хабарі не беруть, бояться, тому відразу навчилися працювати швидко і добре, всі все здають з першого разу, а раніше по 50 разів їм здавали, весь час чіплялися, потім вже плюєш, платиш, і в тебе приймають звіт. Зараз усі так налякані, що якщо хтось заїкнеться не те що про хабар, а про подарунок, його відразу «не знають». Проблеми нікому не потрібні. вони і без хабарів пристойно отримують».

Представники середнього бізнесу (зокрема сільськогосподарської галузі) відзначають відсутність державної підтримки. Водночас, деякі представники великого бізнесу заявили, що відчувають потенційну загрозу рейдерського захоплення як з боку держави, так і приватних, але навколовладних структур. Особливо варто виділити питання реоформлення раніше укладених договорів оренди (згідно із «законом Республіки Крим» від 31 липня 2014 року № 38-ЗРК «Про особливості регулювання майнових і земельних відносин на території Республіки Крим»). Респонденти, які стикнулися з цим питанням, відзначають, що найчастіше не можуть продовжити на колишніх умовах договори, укладені з республіканськими чи муніципальними органами влади, через невідповідність вказаних у договорах сум реальній вартості об'єктів (більшість таких договорів було укладено як результат «домовленостей», які тепер відновити неможливо). Ведення бізнесу з урахуванням нових договорів оренди в багатьох випадках стає менш прибутковим, а в деяких — нерентабельним.

«Є свої нюанси щодо прав для с/г виробників. По-перше, лізинг. У Росії цим займається окрема державна кампанія «Рослізинг», в Україні такого не було. Я свій технопарк відсотків на 70 оновив за 2 роки. По-друге, субсидії реально отримати, я по дві в минулому році і в цьому отримав».

Практично всі респонденти відзначають відсутність у Криму банківських операцій, необхідних для нормального ведення бізнесу.

«Серйозних банків у Криму немає. Відкрити рахунок, вести безготівковий розрахунок — будь ласка, а от кредити, серйозні операції — це не для нас. Зовсім дрібні банки в Криму взагалі закриваються».

Всі ризики, пов'язані з логістичними проблемами, відсутністю банківських коштів, проявами корупції на «високому» рівні, і надалі будуть тягарем для малого й середнього бізнесу.

5. ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ СТОСУНКІВ З ОКУПОВАНОЮ ТЕРИТОРІЄЮ

Окупація та незаконна анексія Кримського півострова Російською Федерацією позбавила Україну здатності адмініструвати економічні процеси, які відбуваються на тимчасово окупованій території. Так, **1 квітня 2014 року** самопроголошений «прем'єр-міністр Криму» Сергій Аксьонов під час наради з фінансово-економічних питань з керівниками міст і районів Криму поставив вимогу до кримських підприємств негайно припинити будь-які податкові платежі до Києва, а **6 квітня 2014 року** Федеральна податкова служба РФ почала реєстрацію новостворених юридичних осіб та індивідуальних підприємців згідно із законодавством Російської Федерації⁴⁸.

Федеральним конституційним законом РФ від 21 березня 2014 року «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим і створення в складі Російської Федерації нових суб'єктів — Республіки Крим та міста федерального значення м. Севастополя» було встановлено перехідний період, який тривав до **1 січня 2015 року**. Зокрема, протягом цього періоду, згідно з Федеральним законом Російської Федерації від 5 травня 2014 р. № 124-ФЗ⁴⁹, кримські підприємства різних форм власності, зареєстровані за українським законодавством, мали можливість внести зміни до своїх статутних документів та звернутися з заявою щодо реєстрації за російським законодавством, обравши одну з наявних у ньому організаційно-правових форм. Ті, хто не бажали реєструватися за російським законодавством, мали зареєструвати філію або представництво іноземної компанії.

Федеральним законом Російської Федерації від 31 грудня 2014 р. № 506-ФЗ термін перереєстрації кримських підприємств було подовжено до **1 березня 2015 року**, а для селянських (фермерських) господарств — до **1 липня 2015 року**⁵⁰. Цей закон також встановив, що підприємства, які в зазначені терміни не привели свої установчі документи у відповідність до російського законодавства та не зареєструвалися згідно з російським законодавством або не набули статусу філії (представництва) іноземної юридичної особи, втрачають право провадити діяльність на території РФ.

Реагуючи на окупацію півострова, **3 квітня 2014 року** під час прес-конференції Міністр юстиції України Павло Петренко повідомив, що Міністерством було спрощено перереєстрацію для українських компаній і підприємців, які бажать сплачувати податки в Україні, з території Криму на материкову частину України, і що всі кримські реєстри власності було переведено в Херсонську область, де мешканці Криму зможуть здійснювати операції з майном.

⁴⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.nalog.ru/rn77/news/activities_fts/4603131/.

⁴⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/05/07/grkodeks-dok.html>.

⁵⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rg.ru/2015/01/12/fz506-dok.html>.

Наказ Міністерства юстиції № 1197/5 «Про проведення реєстраційних дій щодо юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, місцезнаходженням/місцем проживання яких є Автономна Республіка Крим та місто Севастополь» було прийнято лише 23 липня 2014 року⁵¹. Але загалом ситуація з адмініструванням податків та економічним обміном між тимчасово окупованою територією та рештою України залишилася неврегульованою в багатьох аспектах.

5.1. Вільна економічна зона «Крим»

12 серпня 2014 року на виконання статті 13 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», яка зазначає, що особливості здійснення економічної діяльності на окупованій території визначаються окремим законом, Верховна Рада України прийняла Закон України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України», поданий трьома членами фракції «Батьківщина» — Сергієм Терьохіним, Ксенією Ляпіною та Віталієм Немилостивим⁵². **27 вересня 2014 року** закон набув чинності.

Цим законом на території двох адміністративних одиниць — Автономної Республіки Крим та м. Севастополя — було створено вільну економічну зону (ВЕЗ) з терміном дії 10 років, у рамках якої створено вільну митну зону комерційного, сервісного та промислового типу. Законом також встановлено особливості функціонування ВЕЗ на період окупації. З метою оподаткування, фізичних та юридичних осіб з місцем знаходження на території ВЕЗ «Крим» було прирівняно до нерезидентів.

Законом було визначено, що на території ВЕЗ «Крим» не справляються загальнодержавні податки, а саме: податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок, екологічний податок, рентна плата, мито; а також збір на обов'язкове державне пенсійне страхування.

Закон дозволяє обмін товарами між материковою Україною та півостровом. На межі між Херсонською областю та АРК, який збігається з адміністративним кордоном ВЕЗ «Крим», запроваджено зони митного контролю і визначено, що поставки товарів з/на митну територію ВЕЗ здійснюються в режимі імпорту/експорту. Товари, що надходять з Криму, проходять санітарно-епідеміологічний, ветеринарний та екологічний контроль.

Продукція, вироблена на території ВЕЗ «Крим», може за бажанням виробника, постачальника або продавця отримати сертифікат походження з України у торгово-промисловій палаті на іншій території України. Разом з тим, на час окупації ця норма не діє, адже стаття 12.4.2 зазначає, що *«передумовою отримання сертифіката або інших документів про походження товару з України є надання належних документів згідно із законодавством»*. За словами автора закону Сергія Терьохіна, ця норма свідомо блокує імпорт з окупованого Криму, адже ТПП, яка видає такі сертифікати, на території Криму під час окупації не діє.

⁵¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0859-14>.

⁵² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1636-18>.

Статтю 6.4 цього закону встановлено перехідний період до **1 січня 2015 року**, протягом якого підприємства, які вирішили перебазуватися на материкову частину України, мали можливість вивезти з Криму основні фонди й товарні залишки без застосування до них заходів тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Стаття 15 закону регламентує евакуацію бізнесу з тимчасово окупованої території.

Кабінет Міністрів України отримав право *«тимчасово обмежити поставки окремих товарів (робіт, послуг) та/або під окремими (всіма) митними режимами з тимчасово окупованої території на іншу територію України та/або з іншої території України на тимчасово окуповану територію»* (стаття 12.4.4). Рішення має бути мотивовано інтересами безпеки, збереження громадського порядку та охорони здоров'я і набирає чинності через 30 днів після його прийняття.

На час окупації закон заборонив безготівкові розрахунки з банківськими установами, що діють на території ВЕЗ «Крим». Також він встановив заборону переміщення готівкової валюти держави-окупанта через адміністративний кордон ВЕЗ «Крим», за винятком її переміщення фізичними особами в сумі, яка не перевищує в еквіваленті 10 000 гривень.

Згідно з законом, з **1 червня 2014 року** вважається анульованою податкова реєстрація осіб, які станом на 31 травня 2014 року мали місцезнаходження (місце проживання) та перебували на обліку в контролюючих органах на території Автономної Республіки Крим або міста Севастополя. **15 вересня 2015 року** до закону було внесено зміни, якими підприємців, котрі на початок окупації мали місцезнаходження на території тимчасово окупованої території, звільнено від фінансових та штрафних санкцій за порушення вимог щодо податкової звітності та повноти сплати сум податків і зборів⁵³.

З перших днів появи законопроекту експерти та журналісти критикували його як лобістський і такий, що легалізує анексію та порушує права людини. Представники громадянського суспільства вимагали його не приймати, потім ветоувати, потім не підписувати, а потім скасувати. Експерт «Майдану закордонних справ» Андрій Клименко переконаний, що реальною метою створення «вільної економічної зони» була легалізація компаній, розташованих у Криму, які належать великим українським бізнесменам, серед них Клименко назвав як наближених до попередньої влади Ріната Ахметова та Дмитра Фірташа, так і Президента Порошенка і наближеного до нього Юрія Косюка, який на той час посідав посаду першого заступника Глави Адміністрації Президента.

Правозахисники розкритикували закон за те, що він прирівнює фізичних осіб з податковою адресою на території ВЕЗ «Крим» до нерезидентів, що, на їхню думку, створило передумови для дискримінації мешканців півострова через заборону вивозу визначених законом сум грошей, неоднакове банківське обслуговування кримських і некримських українців та ін. Втім, дискримінація щодо

⁵³ Закон України від 15 вересня 2015 року № 685-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/685-19/paran10#n10>.

банківського обслуговування переважно стала наслідком постанови Національного банку України від 3 листопада 2014 року № 699⁵⁴.

У довідці, яку підготувало Управління зовнішньоекономічних зв'язків, інвестицій та розвитку національної економіки Меджлісу кримськотатарського народу, було зазначено, що *«Закон не узгоджується з Конституцією України, іншими нормативно-правовими актами України, порушує права фізичних та юридичних осіб, що знаходяться на тимчасово окупованій території або за її межами, порушує права громадян України, які мешкають в Криму, зокрема кримських татар як корінного народу Криму, та не узгоджується з позицією Меджлісу кримськотатарського народу як єдиного вищого повноважного представницько-виконавчого органу кримських татар»*⁵⁵.

Закон зазнав критики й через те, що він створює умови для наповнення бюджету країни-окупанта, в той час як бюджет України несе збитки. Крім того що підприємства, розташовані в Криму, було звільнено від сплати податків до українського бюджету, українські підприємства, які продають свої товари півострову, фактично стають експортерами і не сплачують податку на додану вартість. Такі підприємства звільнено і від сплати акцизного податку. Також різниця в ціні та пільгові умови постачання товарів для підприємств-нерезидентів призвели до налагодження схеми контрабанди українських товарів до Росії через Крим. Як наслідок, великий бізнес мав надприбутки, податки сплачувалися до бюджету країни-окупанта, а бюджет України зазнавав втрат.

За даними тодішнього Міністра економічного розвитку і торгівлі Айвараса Абронавічуса, які він озвучив під час прес-конференції в Києві **24 листопада 2015 року**, поставки товарів з території України до Криму у 2015 році до початку громадянської товарної блокади **(20 вересня 2015 року)** оцінюються в суму 765 мільйонів доларів, з яких 45 відсотків становила електроенергія, решту — цукор та інші продовольчі товари⁵⁶.

Газета «Дзеркало тижня» наводить експертну оцінку, що приблизно до 80% цього обсягу поставок у Крим безмитно йде на експорт у Росію⁵⁷. Про це також свідчать дані, наведені російською агенцією РБК: за оцінкою московського Центру міжнародної торгівлі, заснованої на даних митної статистики, за перші вісім місяців 2015 року загальний обсяг імпорту продуктів у Крим становив усього 30,4 млн доларів, з них українських — 21,1 млн доларів⁵⁸. Отже, різниця між цифрами з українського та кримського боків дуже велика, що свідчить про те, що товари не лишаються на Кримському півострові.

Автори закону не приховували, що його було ухвалено з метою захисту українського бізнесу в Криму, а також для того, щоб дати бізнесу можливість виїхати з окупованої території. За оцінками одного з бізнесменів, який перевів свої справи на материк, Закон відіграв позитивну роль, адже позбавив підприємців зобов'язань, яких вони не могли виконувати через окупацію, і скасував штрафні санкції за невиконані зобов'язання. Також на момент ухвалення Закону позиція щодо необхідності заборони торгівлі з окупованою територією не набула поширення, отже, Закон таку торгівлю врегулював, хоча й не найоптимальнішим чином.

⁵⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=11719725>.

⁵⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://qirimcemiyeti.org/ua/news/aslan-om--r-kirimli-zakon-pro-vez-krim-porushu---prava-gromadjan-ta-juridichnih-os--b-ukra--ni/#sthash.iACBq9XM.dpuf>.

⁵⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://m.gordonua.com/news/crimea/Abromavichus-Ukraina-s-nachala-2015-goda-postavila-v-Krym-tovarov-i-uslug-na-765-mln--107660.html>.

⁵⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/zona-osoblivoyi-neuvagi-.html>.

⁵⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rbc.ru/economics/28/10/2015/562e2d749a79475e5a34972d>.

5.2. Ситуація після закінчення перехідного періоду

Після закінчення перехідного періоду, визначеного російським законодавством, на півострові дозволено працювати трьома типами підприємств:

1. Зареєстровані за російським законодавством («націоналізовані» українські, перереєстровані за російським законодавством, або новостворені російські).
2. Зареєстровані за українським законодавством на материковій частині України.
3. Такі, що зареєструвалися як на материковій частині України, так і в Росії.

За даними Державної фіскальної служби України, які наводить «BBC Україна», на **початок лютого 2015 року** процедурою перереєстрації на материку скористалися 1 956 платників податків, з них 829 юридичних осіб та 1 127 фізичних осіб-підприємців⁵⁹.

Подвійну реєстрацію оформили здебільшого представники великого бізнесу. Наприклад, ПрАТ «Кримська фруктова компанія», а також ПрАТ «Дружба народів-Нова», які належать Юрію Косюку, протягом **жовтня-листопада 2014 року** було перереєстровано відповідно до російського законодавства. При цьому Кримська фруктова компанія має і українську реєстрацію. За інформацією «Дзеркала тижня», саме Юрій Косюк започаткував схему подвійної реєстрації, яка є дуже вигідною для бізнесу, але завдає збитків державному бюджету.

Ще одним прикладом є ВАТ «Кримський Титан», 50%+1 акцій якого перебувають у власності українського олігарха Дмитра Фірташа. «Титан» змінив свою реєстрацію на українську, а належний йому завод було здано в оренду новоствореній за російським законодавством компанії «Титанові інвестиції». В результаті московська компанія відповідає за переробку сировини, що надходить з України, а київська — за реалізацію продукції. Гроші за виробництво перераховуються московській компанії.

Також на півострові продовжують працювати деякі українські ритейлери, адже можливість безмитного ввезення продуктів створює їм значну перевагу перед конкурентами з Росії. Українська мережа АТБ, яка має найширше представництво на півострові, зробила локальний ребрендинг і веде торгівлю під брендом «Продукты у дома» (ПУД). На кінець 2014 року на території півострова працювали 10 супермаркетів «Сільпо», 16 — «Фуршет», 7 — Novus, які, за повідомленнями ЗМІ, виконали вимоги російського законодавства, створивши філії. ЗМІ також повідомляють, що українські ритейлери переорієнтувалися на постачання товарів з Росії. Українські представництва Metro Group та Auchan, котрі перереєстрували свої кримські магазини як російські філії, завозять продукти з розподільчого центру в Ростові-на-Дону, а мережі «Велика кишеня» і «Фора» пішли з кримського ринку.

⁵⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/03/150224_crimea_economy_business_az.

5.3. Політичний бік питання

Як було зазначено вище, протягом усього часу існування закону про ВЕЗ «Крим» на його адресу з боку представників громадянського суспільства, Меджлісу кримськотатарського народу, експертної спільноти та журналістів звучала гостра критика та не припинялися вимоги його скасувати. З набуттям розмаху незаконних переслідувань кримських татар та українських активістів у Криму, все більшої популярності набувала точка зору, що українські товари не можуть безмитно постачатися в Крим, допомагаючи окупанту утримувати незаконно захоплений півострів, у той час як на його території тривають викрадення, вбивства, арешти, обшуки, «вичавлювання» з Криму незгодних та інші порушення прав людини.

Багато експертів та активістів висловлювали думку про те, що за міжнародним правом країна-окупант несе відповідальність за утримання окупованої території, отже, Україна має взагалі припинити економічні стосунки з окупованою територією, щоб зробити її важким тягарем для окупанта. На думку лідера кримських татар Мустафи Джемілева, постачання товарів до Криму треба припинити, а єдиним компромісом може бути обмін товарів для півострова на незаконно ув'язнених⁶⁰.

За словами однієї з авторів закону — Ксенії Ляпіної, закон про ВЕЗ не спрацював так, як сподівалися його розробники: *«Закон був суто економічним і був розрахований на те, що нам якось швидше вдасться повернути Крим, щоб не зруйнувалася його інфраструктура і економічні зв'язки. Але кримські татари слушно зауважують, що Україна має економічні відносини з територією, на якій влада відверто знищує корінний народ. Оскільки Крим неможливо повернути швидко, закон треба переглядати і загалом вводити іншу філософію відносин, бо ми розуміємо, що ніякі економічні відносини з територією, яка, на жаль, зайнята агресором, неможливі»*⁶¹.

5.4. Законопроекти щодо скасування або зміни правил ВЕЗ «Крим»

Протягом 2015 року у Верховній Раді України було зареєстровано п'ять законопроектів, які пропонували або скасувати закон про ВЕЗ «Крим», або внести зміни до правил функціонування ВЕЗ. Станом на **кінець січня 2016 року** жоден з цих законопроектів не було розглянуто Верховною Радою навіть у першому читанні.

Проект Закону 2004а від 03.06.2015 р. «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо удосконалення законодавства про тимчасово окуповані території»⁶², поданий групою народних депутатів, тричі вносився до порядку денного, але жодного разу не голосувався.

⁶⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/09/24/dzhemiliev__pro_blokadu_krymu_yedynyy_kompromis__obmin_tovariv_na_uvyaznennyh_627252.

⁶¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/09/150922_crimea_economy_blockade_az.

⁶² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55432.

Законопроект стосується не лише ВЕЗ «Крим» (серед іншого він пропонує поширити визначення тимчасово окупованої території і на зону АТО), але в галузі економічних стосунків з окупованою територією його автори пропонують запровадити обмеження на в'їзд громадян на тимчасово окуповану територію, дозволити переміщення гуманітарних вантажів на тимчасово окуповану територію *«виключно під контролем спеціально делегованих представників Організації з безпеки та співробітництва в Європі або за участю Міжнародного комітету Червоного Хреста і Червоного Півмісяця»*, заборонити переміщення товарів з тимчасово окупованої території та на тимчасово окуповану територію, дозволити переміщення особистих речей громадян, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю.

Проект Закону 2004а-1 від 17.06.2015 р. «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо скасування перепусток та визначення прозорих правил переміщення осіб та вантажів (товарів) через тимчасово окуповану територію»⁶³, поданий народним депутатом Наталією Веселовою, також тричі вносився до порядку денного, але жодного разу не розглядався в сесійній залі.

Законопроектом пропонується врегулювати порядок ввезення вантажів (товарів) на тимчасово окуповану територію України та вивезення вантажів (товарів) з неї. Зону АТО також віднесено до окупованих територій. Вивезення вантажів пропонується дозволити тільки підприємствам, які зареєстровані на неокупованій території України, за винятком піддакцизних товарів і товарів військового призначення або подвійного використання. Ввезення вантажів на тимчасово окуповану територію пропонується обмежити для товарів, які мають військове призначення або подвійне використання, а також товарів, чиє ввезення заборонено законом, або які завозяться з порушеннями законодавства. Фізичним особам пропонується дозволити вільне переміщення особистих речей, транспортних засобів особистого користування та інших товарів для особистих потреб, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю.

Проект Закону 2100а від 17.06.2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей переміщення товарів на тимчасово окуповану територію»⁶⁴, який подали народні депутати Мустафа Джемільєв та Юрій Соловей, до зали Верховної Ради не вносився.

Законопроектом пропонується запровадити кримінальну відповідальність у виді позбавлення волі та конфіскації товарів за порушення під час переміщення товарів через адміністративний кордон між тимчасово окупованою територією України та іншою територією України, та віднести розслідування таких злочинів до компетенції Служби безпеки України. Законопроектом пропонується заборонити поставки товарів на окуповану територію. Як виняток, Кабінетові Міністрів України надається право дозволити поставки на тимчасово окуповану територію України з іншої території України питної та/або технічної води, електричної енергії, природного газу та інших товарів за згодою Верховної Ради

⁶³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55611.

⁶⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55613.

України. Поставки таких товарів можливі за фіксованими цінами, встановленими Кабінетом Міністрів України відповідно до цін та умов світового ринку.

Проект Закону 3192 від 29.09.2015 р. «Про повну блокаду тимчасово окупованих територій України (щодо припинення залізничного, автовантажного та автобусного сполучення)»⁶⁵, поданий народним депутатом Дмитром Ліньком, до порядку денного засідань не вносився.

З метою *«недопущення контрабанди, постачання наркотиків та зброї, посилення контролю та забезпечення громадян від проникнення диверсійних груп»* автор запропонував заборонити залізничне, автовантажне та автобусне сполучення, разом з тим дозволивши рух легкових автомобілів та вантажів з гуманітарною допомогою в супроводі ОБСЄ, Міжнародного комітету Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Під загрозою штрафних санкцій законопроект забороняє укладання правочинів з фізичними/юридичними особами, які провадять підприємницьку діяльність на тимчасово окупованих територіях. Транспортне сполучення може бути відновлено в разі загрози виникнення надзвичайної ситуації або після повного звільнення від окупантів за рішенням Ради національної безпеки та оборони України.

Проект Закону 3402 від 04.11.2015 р. «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України»⁶⁶, внесений народним депутатом та головою міжфракційного депутатського об'єднання «Крим» Олексієм Гончаренком, на розгляд до сесійної зали не вносився. Він є дуже лаконічним і пропонує визнати Закон про ВЕЗ «Крим» таким, що втратив чинність.

З огляду на відсутність реакції з боку влади на критику закону про ВЕЗ «Крим» та вимоги його скасувати, а також на посилення репресій проти кримських татар та українців на окупованій території, Меджліс кримськотатарського народу оголосив про запровадження громадянської блокади півострова. *«Ми сказали: стоп, торгівля батьківщиною скінчилася»*, — заявив Джемільєв⁶⁷.

⁶⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56642.

⁶⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56931.

⁶⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.krymr.com/archive/news-uk/20150901/16928/16928.html?id=27267212>.

6. ГРОМАДЯНСЬКА БЛОКАДА КРИМУ

6.1. Товарна блокада

На прес-конференції **8 вересня 2015 року** лідер кримськотатарського народу Мустафа Джемільєв, голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров та віце-президент Світового конгресу кримських татар Ленур Іслямов анонсували, що, починаючи з 20-х чисел вересня, активісти Меджлісу заблокують усі сухопутні пункти перетину адміністративного кордону з Кримом для вантажного транспорту, який перевозить товари на територію АРК. **16 вересня** про свою підтримку блокади заявив «Правий сектор». В організації заявили, що розцінюють блокаду як подвійний удар — по московських інтересах і по системі, яка склалася в Україні, *«системі зради і здачі державних інтересів»*⁶⁸. До акції також приєднався «Автомайдан».

20 вересня 2015 року о 12 годині акція з продовольчої блокади Криму стартувала. На початку акції її організатори ще раз повторили свої вимоги до окупаційної влади, які вони озвучували раніше:

- ✓ Звільнення українських політ'язнів, яких тримають під арештом як у Криму, так і на території Росії: Ахтема Чийгоза, Мустафи Дегерменджі, Алі Асанова, Таїра Смедляєва, Олександра Костенка, а також Надії Савченко, Олега Сенцова, Олександра Кольченка, Геннадія Афанасьєва та ін.
- ✓ Припинення політично мотивованого кримінального та адміністративного переслідування громадян України в Криму.
- ✓ Усунення незаконних перешкод для роботи кримськотатарських та українських ЗМІ, безперешкодного допуску в Крим іноземних журналістів і міжнародних спостерігачів.
- ✓ Зняття заборони на в'їзд у Крим лідерам кримськотатарського народу Мустафі Джемільєву і Рефату Чубарову, активістам національного руху Ісмету Юкселю і Сінаверу Кадірову⁶⁹.

До раніше оголошених вимог було додано вимогу до української влади якомога швидше розробити законопроекти, які скасують закон про ВЕЗ «Крим» та створять вільну економічну зону на території Херсонської області⁷⁰.

Одночасно радник Міністра внутрішніх справ України Зорян Шкіряк повідомив на своїй сторінці у Facebook: *«Спецпідрозділ УМВС в Херсонській області — батальйон особливого призначення «Херсон» — забезпечує охорону громадського*

⁶⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3563759-pravyi-sektor-priyednaietsia-do-blokady-krymu>.

⁶⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.facebook.com/cpUAct/photos/a.896148283730520.1073741829.880124145332934/1074507962561217/?type=3>.

⁷⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rian.com.ua/incidents/20150920/373970608.html>.

порядку під час проведення акції з метою недопущення будь-яких провокацій. Працівниками міліції особисто керує заступник начальника УМВС в Херсонській області підполковник міліції Ілля Кива. Всі дії цілковито узгоджуються спільно з організаторами акції, членами координаційного штабу, представниками МВС, СБУ та прикордонної служби. Все під контролем»⁷¹.

23 вересня заступник голови Херсонського управління МВС Ілля Кива написав у себе в Facebook, що черг з вантажних автомобілів на адміністративному кордоні з Кримом вже нема.

Окремо учасники блокади перекрили залізничну гілку, якою надходила сировина до заводу «Кримський Титан», 50%+1 акція якого належать українському олігарху Дмитру Фірташу через перереєстроване в Росії ВАТ «Титанові інвестиції» (завод «Кримський титан»).

25 вересня поставки ільменітової руди з Іршанського та Вільногірського гірничозбагачувальних комбінатів припинилися. На момент блокади на заводі був місячний запас сировини. За словами кримської «влади», підприємство, де працюють 4,5 тисячі робітників, частина з яких є мешканцями Херсонської області, опинилося на грані закриття.

28 вересня представники Россільгоспнагляду в Криму повідомили, що поставки товарів з території материкової України до Криму було повністю припинено. Разом з тим, як повідомляє сайт УНІАН з посиланням на сайт Державного комітету статистики України, протягом **жовтня 2015 року** на територію Криму було поставлено товарів на суму 47,4 млн доларів⁷².

6.2. Ефект блокади

На початку окупації півострова Російською Федерацією приблизно 80% товарів завозилися на його територію з материкової України. Ця частка поступово скорочувалася і на момент початку блокади становила приблизно 40%, за оцінками директора консалтингової компанії FAS Олександра Ланецького. Переважна більшість цих продуктів надходила на ринки, у той час як у супермаркетах частка української продукції, за твердженням прес-секретаря так званого «міністерства промислової політики» Наталі Кашеєвої, становила близько 5%⁷³.

У відповідь на запровадження громадянської блокади голова самопроголошеного «уряду» Криму Сергій Аксьонов заявив, що Крим такої блокади не відчує, адже лише 5% товарів на полицях кримських магазинів походять з України. Він також наголосив, що блокада негативно відобразиться в першу чергу на виробниках Херсонської, Миколаївської та Запорізької областей, а також приведе до зміцнення зв'язків Криму з Росією⁷⁴.

За інформацією газети «Коммерсант», нестачу українських товарів було компенсовано збільшенням трафіку через Керченську переправу. За словами Аксьонова, обсяги переве-

⁷¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.facebook.com/zoryan.zoryan/posts/961223090605305>.

⁷² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economics.unian.net/finance/1213707-ukraina-zadesyat-mesyatsev-postavila-v-kryim-v-28-raz-bolshe-tovarov-chem-vyivezla.html>.

⁷³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rbc.ru/economics/28/10/2015/562e2d749a79475e5a34972d>.

⁷⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rbc.ru/politics/20/09/2015/55fecbf69a7947e1ab8701fd>.

зень збільшилися на 15%. Разом з тим, оператор переправи «Морська дирекція» повідомив, що зростання товаропотоку було значнішим. До початку громадянської блокади в Крим щодня направлялися приблизно 315–320 вантажівок. Після її початку через протоку переправляються 420–430 фур щодня. Крім того, ще два пароми на 92 вантажівки почали ходити на півострів з Новоросійська⁷⁵.

Одночасно з заявами про те, що 90% продовольчих товарів надходять до півострова з Росії, після початку блокади російські та кримські чиновники почали наголошувати, що налагодили поставки товарів з Туреччини, Індії, Таїланду. За інформацією Россільгоспнагляду, оприлюдненою його прес-службою, упродовж 1–19 жовтня з Туреччини до Криму було поставлено 406,67 тонни продукції, з них 385,07 тонни свіжих фруктів та 21,6 тонни сухофруктів. Але вже **1 грудня**, після інциденту з російським винищувачем на кордоні з Туреччиною, Аксьонов заборонив поставки товарів з цієї країни. За повідомленнями ЗМІ, ціни на фрукти в Криму зросли у 1,5–2 рази⁷⁶. Але **на початку 2016 року** українським сайтом «Тексти» було опубліковано дослідження, яке вказувало, що поставки товарів з Туреччини продовжилися⁷⁷.

10 листопада сайт «Економічна правда» опублікував дослідження динаміки цін на півострові у відповідь на блокаду. За результатами дослідження було виявлено, що стрибок цін на продукти відбувся у відповідь на оголошення про блокаду, а також одразу після її запровадження. Згодом ситуація стабілізувалася. Також, у порівнянні з цінами на материковій Україні, ціни в Криму зросли на 10% і мали тенденцію до збільшення. Дослідження також виявило певне звуження асортименту товарів⁷⁸.

За даними російської агенції РБК-ЮГ, внаслідок блокади бізнес південної частини Росії інтенсифікував поставки товарів до Криму. Віце-губернатор Кубані повідомив, що поставками з Кубані станом на **21 грудня 2015 року** займалися 28 підприємств, а загальний обсяг склав 13 тисяч тонн продовольства⁷⁹. Товари завозять фурами на поромах через Керченську протоку. Також фірма «Агрокомплекс» ім. Н.І. Ткачова, за словами його директора Євгена Хворостини, планує побудувати на території Криму розподільчий центр, щоб надалі розвивати на території півострова мережу власних магазинів. «Агрокомплекс» вже в листопаді розпочав поставки деяких своїх товарів на півострів, за винятком тих, що швидко псуються, а побудова розподільчого центру дозволить працювати з усім асортиментом.

До того ж, починаючи з **кінця 2014 року**, свою мережу в Криму розвиває південноросійський виробник «Агроком». Станом на **листопад 2015 року** на півострові працювали 10 супермаркетів «Асорті» та 15 — «Асорті-експрес» єдиного російського ритейлера, який почав розбудовувати свою мережу на те-

⁷⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/2818493>.

⁷⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gazeta.ru/business/news/2015/12/01/n_7957487.shtml.

⁷⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/textynewseditor/read/64916/U_pnyh_konflikt_turechyna_postachaje_tovary_v.

⁷⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2015/11/10/566657/>.

⁷⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kuban24.tv/item/obemyi-postavok-kubanskih-produktov-v-kryim-narastyat-139520>.

риторії Криму. Компанія також має розподільчий центр у Сімферополі та планує відкрити ще 30 нових магазинів. За даними РБК, на продукцію з Росії припадає до 60% продовольства в Криму⁸⁰.

Загалом можна зробити висновок, що на початковому етапі продуктова блокада не стала великою загрозою для продуктової безпеки півострова, хоча й призвела до підвищення цін та звуження асортименту. Серед причин цього той факт, що переважна кількість товарів, які нібито постачались до Криму, насправді йшли транзитом через Крим до Росії. Відповідно, кримська влада продовжила ігнорувати вимоги блокувальників, і почався наступний етап — електрична блокада Криму. Нестабільне енергозабезпечення півострова, скоріше за все, відобразиться на планах російських бізнесменів розвивати свій бізнес у Криму, а, відповідно, і на асортименті й цінах товарів на півострові.

6.3. Питання постачання електроенергії на Кримський півострів

Контракт на постачання української електроенергії до Криму було підписано **28 грудня 2014 року**. Згідно з цим контрактом, державне підприємство «Укрінтеренерго» зобов'язалося безперервно постачати електрику на півострів до **31 грудня 2015 року**. У разі припинення постачання українська сторона мала виплатити 20-відсотковий штраф. Паралельно було підписано контракт між «Укрінтеренерго» та «Інтер РАО», за яким Україна закуповувала електрику в російського підприємства. Умовою постачання електроенергії з Росії є безперервне енергопостачання Україною Криму, а також території Донбасу, підконтрольної сепаратистам.

Підписання контракту спричинило значний скандал, адже в ньому йшлося про постачання електрики до «Кримського федерального округу». З кримського боку під контрактом стояв підпис Віктора Плакіді, який перебуває у розшуку в Україні за звинуваченнями у державній зраді, а спори між сторонами мали вирішуватися у московському суді.

У січні 2015 року Прем'єр-міністр Арсеній Яценюк оголосив про проведення внутрішньої перевірки укладених договорів. Перевірка виявила значні порушення українського законодавства і рекомендувала силовим органам притягнути до відповідальності посадовців, які уклали ці договори. Верховній Раді було рекомендовано відправити у відставку Міністра енергетики Володимира Демчишина.

Подібно до закону про ВЕЗ «Крим», журналісти та активісти протягом 2015 року вимагали скасування контракту та припинення енергопостачання півострова. Про необхідність запровадження енергетичної блокади, якщо Росія продовжуватиме порушення прав людини, лідери кримськотатарського народу почали говорити майже одразу після початку товарної блокади. Офіційна позиція держави враховувала те, що у відповідь Росія може припинити постачання вугілля та електрики за другим контрактом, а також те, що кілька районів Херсонської області забезпечуються електрикою від лінії електропередач, якою електрика постачається до Криму. Також Міністр палива та енергетики Володимир Демчишин неодноразово заявляв, що контракт є вигідним для України.

⁸⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://advis.ru/php/view_news.php?id=8B9F9C0C-2F23-254C-B617-BADC858C14C7.

6.4. Енергетична блокада

20 листопада, за повідомленням Національної енергетичної компанії «Укренерго», дві лінії електропередач у Херсонській області зазнали критичних пошкоджень внаслідок обстрілу чи застосування вибухових речовин⁸¹.

Згідно з повідомленням компанії, о 4:28 до диспетчера «Укренерго» надійшов сигнал про відключення повітряної лінії (ПЛ) 330 кВ Мелітополь–Джанкой, а о 4:29 — ПЛ 220 кВ Каховка–Титан. Працівники «Укренерго» та органів внутрішніх справ, які виїхали на місце події поблизу селища Атамань Генічеського району Херсонської області, виявили такі пошкодження:

- ✓ падіння опори ПЛ 330 кВ Мелітополь–Джанкой на відстані 126 км від підстанції (ПС) «Мелітополь»;
- ✓ падіння опори ПЛ 220 кВ Каховка–Титан на відстані 45 км від ПС «Каховка»;
- ✓ пошкодження на лініях електропередачі (ЛЕП), які знаходяться в одному коридорі з ПЛ 220 кВ Каховка–Титан на відстані 45 км від ПС «Каховка», а саме: тріщина на стійці залізобетонної опори на ПЛ 330 кВ Каховська–Острівська та пошкодження металеві опори на ПЛ 330 кВ Каховська–Джанкой.

У своєму повідомленні компанія «Укренерго» також наголосила, що від підстанції «Титан», розташованої на території анексованого Криму, здійснюється енергопостачання двох районів Херсонської області — Чаплинського та Каланчацького, в яких мешкає 65 тисяч осіб.

Після цих подій ще протягом доби енергозабезпечення АРК здійснювалося через ПЛ 330 кВ Каховська–Острівська та ПЛ 330 кВ Каховська–Джанкой в обсязі до 650 МВт потужності при потребі Криму 900–950 МВт. За повідомленням «Укренерго», на обох лініях були критичні пошкодження, що могло призвести до виведення їх з ладу через несприятливі погодні умови, які на той час склалися на півдні Херсонської області.

21 листопада о 23:19 за київським часом дві лінії електропередачі — Каховська–Острівська та Каховська–Джанкой — вийшли з ладу. Деякі джерела повідомили, що причиною став ще один вибух. Учасники блокади заявили, що це сталося внаслідок погіршення погодних умов. Мустафа Джемільєв наголосив, що Меджліс кримськотатарського народу не ухвалював рішень про будь-які підриви. *«Наші принципи та дії дещо інші. Ми наполягаємо на тому, щоб держава ухвалила рішення про відключення електроенергії, а також про припинення товарних поставок на окуповану територію до виконання тих умов, про які ми говорили»*⁸², — сказав лідер кримських татар. Разом з тим, активісти заблокували підхід до пошкоджених опор для ремонтної бригади, вимагаючи звільнення арештованих в Криму.

Приблизно о 0:20 за московським часом, коли в Криму вже настало **22 листопада**, світло згасло на території всього півострова, за винятком тих об'єктів, де було підключено аварійні генеруючі потужності. Станом на ранок без електропостачання залишалися близько 1,9 мільйона побутових споживачів електроенергії в Криму.

⁸¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/11/20/7089583/>

⁸² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/11/24/7089988/>.

Ремонт ЛЕП почався **24 листопада**, але **26 листопада** на вимогу активістів його було припинено. Один з лідерів акції Ленур Іслямов пояснив це тим, що активісти вимагають від підтримуваної Росією «влади» анексованого Криму звільнення політв'язнів, і поки не буде виконано ці умови, електропостачання на територію Криму відновлено не буде.

6.5. Ситуація в Криму та дії окупаційної влади

22 листопада вранці до енергосистеми Криму було підключено 13 мобільних газотурбінних генераторів, а на території Криму було оголошено надзвичайний стан. За повідомленнями ЗМІ, в найгіршому стані опинилися мешканці Східного Криму. Так, місто Керч, розташоване на значній відстані від великих джерел генерації, лишилося без світла на 5 днів, місто Щолкіне, яке до того ж не є газифікованим, лишилося без електрики на два дні. **23 листопада** було оголошено неробочим днем як у Криму, так і в Севастополі для дитячих садків, шкіл, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, за винятком тих, які відповідають за безпеку та життєдіяльність міста.

24 листопада ввечері на офіційному сайті «адміністрації» міста Сімферополя з'явилося повідомлення про те, що у зв'язку з надзвичайною ситуацією «адміністрація» міста прийняла рішення призупинити роботу кількох найбільших підприємств міста, серед яких — ВАТ «Пневматика», ПАТ «Завод «Сімферопольсьільмаш»», ПАТ «Фірма «Селма»» та ДУП РК «Кримтролейбус», ТОВ «ВП «Діоніс»» ЛТД, АТ «Пивобезалкогольний комбінат «Крим»», ТОВ «Виробничі об'єднання «Кримпласт»», АТ «Завод «Фіолент»», АТ «Сімферопольський електротехнічний завод», АТ «Машинобудівний завод «Прогрес»», ТОВ «Заря», АТ «Сімферопольський ремонтно-механічний завод»⁸³. Рішенням окупаційного «міністерства транспорту» з 25 листопада в Сімферополі було зупинено рух тролейбусів, а на найбільш затребувані маршрути направлено 40 автобусів. Тролейбусне сполучення в Алушті, Ялті, а також між Сімферополем та південним берегом Криму було зупинено ще **22 листопада**.

За повідомленням видання «Форбс Україна», потреба півострова в електроенергії після незаконної окупації зросла через збільшення кількості військ. До окупації загальна потреба АРК становила близько 1 050 МВт на добу. Проте **10 грудня** самопроголошений «міністр палива та енергетики Криму» Світлана Бородуліна заявила, що *«півострову для нормальної життєдіяльності потрібно не менш як 1 300 МВт електроенергії на добу»*⁸⁴. Чотири ТЕЦ регіону виробляли лише 200 МВт. За даними російської газети «Коммерсант», станом на **13 березня 2014 року** (ще до проведення так званого «референдуму»), очікуючи на відключення електрики з боку України, Росія перевезла до Криму мобільні газотурбінні станції потужністю понад 200 МВт, які до того було встановлено в Сочі на час Олімпіади. Також, за даними «Коммерсанта», кримським «урядом» було придбано 900 генераторів⁸⁵.

Разом з тим, за офіційною інформацією, опублікованою на сайті «міністерства палива та енергетики Криму», станом на **1 жовтня 2015 року** видатки на фінансування заходів з технологічного приєднання та експлуатації дизель-генераторних установок було профінансовано лише на 0,24%, а заходи в галузі енергетики, заплановані Федеральною цільовою

⁸³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://simadm.ru/press/government/2986/>.

⁸⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/nation/1407611-krim-na-pidsosichomu-energomist-kuban-krim-ne-rozvv-yazhe-problem-pivostrova>.

⁸⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/2431695>.

програмою «Соціально-економічний розвиток Республіки Крим та м. Севастополя до 2020 року», не було профінансовано взагалі⁸⁶. Як наслідок, з початком енергоблокади зі своїх посад було звільнено так званого «міністра енергетики» Сергія Єгорова та його заступника Євгена Дьоміна, які не змогли підготуватися до можливого колапсу.

24 листопада міністр енергетики РФ Олександр Новак прибув до Криму, де провів нараду з питань енергозабезпечення Криму за участю представників МНС Росії, Ростехнагляду, так званих «органів влади» Криму та Севастополя, ПАТ «Россети», ПАТ «ФСК ЕЭС», ВАТ «Мобільні ГТЕС», ДУП РК «Крименерго». За результатами зустрічі Новак доручив вивчити можливість збільшення генерації за рахунок дизельних генераторів та заявив, що першу нитку енергомосту з Краснодарського краю до Криму має бути запущено до **20 грудня**. Він також підкреслив, що, окрім мосту, зараз відбувається будівництво іншої енергетичної інфраструктури: трьох трансформаторних станцій та близько 500 км ліній електропередач. За даними міністерства енергетики, на той момент запас палива для газотурбінних станцій перевищував 29 діб, дизельного пального — 25 діб, а бензину — 15 діб⁸⁷.

25 листопада Президент РФ Путін видав кілька доручень стосовно енергозабезпечення Криму⁸⁸. Серед них — налагодження роботи резервних джерел енергозабезпечення соціально важливих об'єктів, підтримка 20-денного запасу світлого пального на півострові, введення першої лінії енергомосту з Кубані до 20 грудня, введення другої лінії енергомосту до 1 червня, підтримка функціонування мобільного зв'язку та мережі Інтернет, особливо в державних органах, та ін. Координацію виконання цих доручень було покладено на заступника голови уряду РФ Дмитра Козака.

26 листопада між так званим «урядом Криму» та найбільшими нафтотрейдерами Криму було підписано угоду про непідвищення ціни на пальне на період дії режиму надзвичайної ситуації. Нафтотрейдерів також зобов'язали мати 20-денний запас машинного пального та пообіцяли сприяння в доставці та зберіганні — організацію доставки пального танкерами через порт Феодосії та надання з 2 грудня 20% знижки на зберігання пального на нафтобазі у Феодосії, яка після «націоналізації» належить «Чорноморнафтогазу». А «прокурор» Наталя Поклонська пообіцяла, що тих, хто підвищуватиме ціни, буде покарано. На виконання рішення «оперативного штабу з ліквідації надзвичайної ситуації» тільки «Чорноморнафтогаз» закупив 15 тисяч тонн палива з метою створення стратегічного запасу на півострові⁸⁹.

За інформацією начальника головного управління МНС Росії в «Республіці Крим» Сергія Садаклієва, **28 листопада** сумарна генерація зростає до 500 МВт, що становить близько 50% від загальних потреб. За офіційною статистикою так званого «міненерго Криму», станом на 15:00 28 листопада без електропостачання залишалися побутові споживачі (приблизно 1 157 000 осіб) — 5 855 МВт,

⁸⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mtop.rk.gov.ru/rus/file/informatsiya_o_rashodovanii_byudjetnih_sredstv_ministerstva_topliva_i_energetiki_respubliki_krim_na_01-oktyabrya_2015.pdf.

⁸⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minenergo.gov.ru/node/3447>.

⁸⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kremlin.ru/acts/assignments/orders/50787>.

⁸⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.energyland.info/analitic-show-142926>.

з них у Криму (приблизно 831 700 осіб) — 480 МВт, у Севастополі (приблизно 325 300 осіб) — 105 МВт. Соціально важливі об'єкти:

- ✓ «Республіка Крим» — до резервних джерел живлення підключено 839 з 859 об'єктів — 148,01 МВт, серед них: лікувальні заклади — 142, об'єкти водозабезпечення — 250, каналізаційні насосні станції — 6, інші — 441. Без енергопостачання залишаються 34 об'єкти;
- ✓ м. Севастополь — до резервних джерел живлення підключено 185 об'єктів з 219 — 20,1 МВт, серед них: лікувальні заклади — 35, об'єкти водозабезпечення — 25, каналізаційні насосні станції — 18, інші — 107. Без енергопостачання залишаються 34 об'єкти.

27 листопада 2015 року «КРИМЕЦ» достроково завершила роботи та ввела в дію додатковий турбогенератор № 2 Сімферопольської ТЕЦ потужністю 50 МВт⁹⁰.

2 грудня, через десять днів після початку блокади, було повідомлено, що за участю Президента РФ Путіна в тестовому режимі було запущено першу нитку енергомосту Кубань–Крим. Разом з тим, місцеві журналісти, яких запросили до Керчі висвітлювати подію, повідомили, що запуск був невдалим, адже їх відправили знімати супутні об'єкти, а Президент Путін перебував у Сімферопольському офісі «Крименерго». Офіційно влада заявила, що перший ланцюг було запущено і що днями його потужність буде подвоєно до 200 МВт.

3 грудня суд у Криму арештував майно координатора продовольчої та електричної блокади Криму Ленура Іслямова. За словами так званого «прокурора Криму» Наталі Поклонської, це було зроблено для того, щоб у майбутньому за рахунок цього майна компенсувати втрати, завдані злочинами Іслямова. Разом з тим, Поклонська відмовилась повідомляти, чи має цей арешт відношення до ініційованої раніше прокуратурою кримінальної справи за ч. 2 ст. 281 КК РФ (диверсія). *«Я не буду уточнювати, що це за справа, щоб Іслямов трошки подумав. Їх там не одна справа, а багато. Хай подумає, за який з його злочинів накладено арешт. Він достатньо накоїв та наговорив»,* — зазначила Поклонська⁹¹.

Разом з тим, з українського боку переговори з активістами щодо відновлення енергопостачання до Криму не припинялися. **8 грудня** вночі, о 0:08 за київським часом було запущено лінію Каховка–Титан потужністю 200 МВт. За повідомленням «Укренерго», з активістами було скоординовано умови електропостачання, серед яких, зокрема, була вимога вказати у контракті, що постачання електрики відбувається на територію, яка належить Україні.

15 грудня Росія офіційно повідомила про підключення другої нитки енергетичного мосту потужністю 200 МВт. За офіційними повідомленнями окупаційної «влади», станом на **середину грудня** з боку Росії півострів отримує 400 МВт електроенергії. В момент запуску другої нитки міністр енергетики РФ Олександр Новак заявив, що з урахуванням власне кримської генерації, загальна потужність енергосистеми півострова становить 1 000 МВт, отже, залежно від часу доби, цього має бути достатньо, щоб покрити від 80 до 100% усіх потреб регіону. Але Кубань є енергодефіцитним регіоном, отже, відтік електрики до Криму означатиме, що блекаути (аварійні відключення електроенергії) будуть відбуватися й на її території.

30 грудня внаслідок ще одного підриву ЛЕП без електропостачання залишилися Червоноперекопський, Роздольненський, Первомайський, Чорноморський, Сакський, а також частково Джанкойський райони, міста Євпаторія та Саки. Після цього постачання електроенергії на півострів відновлено не було.

⁹⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mobilegtes.ru/novosti/events/event-single/p/2/item/99/345/>.

⁹¹ Цитується за: <http://pravo.ru/news/view/124606/>.

10 січня 2016 року в інтерв'ю телеканалу «Росія 24» так званий «голова Республіки Крим» Сергій Аксьонов заявив, що дефіцит електрики на півострові становить 30–35%⁹². Очікується, що другу лінію енергомосту буде запущено 1 травня. **12 січня** представник російського міністерства енергетики заявив газеті «Коммерсант», що після припинення постачання електроенергії до Криму перемовин стосовно постачання електроенергії в Україну не відбувається, адже ці контракти були пов'язані між собою. Умова називати Крим окупованою територією України, яку висунула Україна, є неприйнятною для Росії⁹³.

З початком холодів відключення електрики в Криму почастишали. Самопроголошена кримська «влада» пояснює це тим, що генератори, не розраховані на постійні навантаження, ламаються, але деякі експерти висловлюють сумніви, що енергомост з Кубані до Криму було насправді збудовано, адже якщо скласти усі заявлені владою потужності, то півострів мав би бути повністю забезпечено електрикою⁹⁴.

Як зазначає видання «Форбс Україна», диспетчери «Укренерго», які до підриву опор в Херсонській області мали оперативний диспетчерський зв'язок зі своїми підрозділами на території окупованого Кримського півострова, після підриву такий зв'язок втратили. Отже, на сьогоднішній день українські енергетики не мають власної інформації щодо ситуації в енергетичній сфері півострова і щодо реальної потужності енергомосту з Кубані.

6.6. Результати енергетичної блокади

Результативність блокади викликає багато суперечок, адже переважну більшість вимог її організаторів не було виконано російською стороною. Її вплив на українську владу був набагато результативнішим. Українська влада протягом довгого часу не висловлювалася публічно щодо дій активістів, але **23 листопада**, після припинення електропостачання, прес-служба Петра Порошенка заявила, що Президент ще 4 листопада надіслав Урядові листа, в якому пропонував Кабінетові Міністрів вивчити можливість припинення вантажного автомобільного та залізничного сполучення з Кримом.

23 листопада під час позачергового засідання Прем'єр-міністр Арсеній Яценюк оголосив, що Урядом було прийнято рішення про зупинку товарообігу між материковою Україною та окупованим Кримом. Міністерству економічного розвитку і торгівлі було доручено підготувати проект рішення, в якому буде перераховано перелік товарів, робіт і послуг, заборона на які діяти не буде. Прем'єр-міністр Яценюк заявив, що в робочу групу з цього питання обов'язково увійдуть представники Меджлісу кримськотатарського народу. Також Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк особисто скерував до Генеральної прокуратури Украї-

⁹² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://glava.rk.gov.ru/rus/index.htm/news/326549.htm>.

⁹³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/2889696>.

⁹⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.krymr.com/content/article/27523606.html>.

ни матеріали службового розслідування щодо підписання сумнозвісного контракту на постачання електроенергії до Криму⁹⁵.

Наступного дня Держприкордонслужба повідомила, що *«продовжила виконання завдань щодо заборони переміщення через адміністративний кордон з тимчасово окупованою АР Крим вантажів та товарів залізничним і автомобільним транспортом»*⁹⁶. У повідомленні також наголошувалося, що особливу увагу буде приділено суднам, чий напрямки руху пролягають поблизу півострова, аби не допустити переміщення товарів морським транспортом. Також буде вжито заходів щодо посилення контролю за підтриманням правопорядку і режиму в контрольних пунктах в'їзду-виїзду. Це було зроблено до публікації офіційного рішення Кабінету Міністрів.

Офіційне рішення Уряду було ухвалено **16 грудня**⁹⁷. Цим рішенням забороняються поставки робіт, товарів і послуг за всіма митними режимами з тимчасово окупованої території на іншу територію України та/або з іншої території України на тимчасово окуповану територію України. Виняток становитимуть особисті речі громадян, соціально значущі продукти харчування і гуманітарна допомога.

31 грудня сплив термін дії договору про енергопостачання електроенергії на територію Кримського півострова. За повідомленням обох сторін, жодних переговорів про відновлення енергопостачання не відбувається. Україна висунула вимогу до російської сторони вказати в контракті Крим як окуповану територію України, російська сторона робити це відмовилася. Міністр енергетики Володимир Демчишин заявив, що рішення припинити постачання електрики до Криму було не економічним, а політичним. *«Додаткове завантаження наших потужностей було конструктивним і вигідним. Ми виробляли енергію і отримували гроші»*, — підкреслив Міністр⁹⁸. Разом з тим, на прес-конференції **14 січня** Президент Петро Порошенко заявив, що постачання електроенергії можливе лише в український Крим.

17 січня 2016 року набула чинності постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1035, згідно з якою Україна припинила товарообіг з Кримом.

6.7. Збитки від блокади

За підрахунками одного з кримських депутатів Володимира Гарначука, які наводить «Форбс», вартість виробництва електроенергії на дизель-генераторі з урахуванням вартості дизелю, логістики та амортизації установки становить 22–23 рублі за 1 кВт. Це вдесятеро більше за те, що населення платить за тарифом.

8 січня на засіданні «штабу з ліквідації НС» так звана «віце-прем'єр» Криму Євгенія Бавікіна повідомила, що внаслідок перебоїв електропостачання збиток усіх підприємств промислового сектору склав 900 мільйонів рублів (понад \$12 мільйонів). Оборонно-про-

⁹⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://xn--80adfrfnqdiehyd3o.xn--j1amh/kmu/control/uk/publish/article?art_id=248650018&cat_id=244276429.

⁹⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dpsu.gov.ua/ua/about/news/news_9412.htm.

⁹⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248714822>.

⁹⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dt.ua/ECONOMICS/demchishin-ne-bachit-privodudlya-peregovoriv-pidsosi-chomu-energomist-kuban-krim-ne-rozv-yazhe-problem-pivostrova>.

мисловий комплекс зазнав збитків в обсязі 180 мільйонів рублів. Міністерство промисловості і торгівлі Росії вирішує питання щодо компенсації суми збитків оборонно-промислового комплексу, зазначила Бавикіна.

16 січня окупаційна «влада» Севастополя в особі «голови міста» Сергія Мєняйла повідомила, що збитки міста від блекауту склали 350 мільйонів рублів (близько \$4,7 мільйона) без врахування втраченої вигоди. Мєняйло також заявив, що ця сума не є остаточною, адже ситуація надзвичайного стану триває, і остаточні збитки можна буде порахувати після його завершення. Мєняйло розповів журналістам, що подання до російського уряду щодо компенсації збитків уже зроблено, залишилося тільки визначити остаточно суму і джерела її погашення⁹⁹. Станом на **початок лютого 2016 року** інформації про прийняті рішення щодо компенсації не було.

Блокада негативним чином відбилася на приватному бізнесі в Криму. Так, **12 січня** стало відомо, що через збитковість унаслідок блокади планується припинити діяльність найбільшого виробника молочної продукції півострова — «Криммолоко». На підприємстві підтвердили інформацію, що за два місяці його буде ліквідовано. Директор Тимофій Ананьєв заявив, що, починаючи з вересня, коли було припинено постачання сировини з материкової України, підприємство працює собі у збиток. Ситуація погіршилася з припиненням електропостачання й запровадженням режиму надзвичайного стану, який триватиме невідомо скільки¹⁰⁰.

У Сімферополі роботу розважальних закладів та закладів громадського харчування від початку надзвичайного стану обмежили 22-ю годиною. Починаючи з **10 січня 2016 року**, місцева «влада» зобов'язала всі заклади використовувати лише автономні джерела енергопостачання між 20-ю та 22-ю годинами¹⁰¹. **11 січня** в Керчі почали працювати бригади, які відключають приміщення підприємств від енергопостачання. За словами заступника голови «міської адміністрації» Богдана Жорняка, будуть робити певні поступки для представників продтоварної групи, також не чіпатимуть аптеки. За словами Жорняка, підприємці мають придбати собі генератори¹⁰².

Велика кількість промислових підприємств півострова була змушена перейти на нічний режим роботи. Станом на **12 січня 2016 року** в Сімферополі, за даними міського «голови» Генадія Бахарєва, 16 підприємств узгодили з місцевою адміністрацією графіки роботи в нічний час¹⁰³. Севастопольські підприємства того ж дня було переведено на нічний режим рішенням «міського оперативного штабу», а безперебійне постачання електрики вдень було забезпечено лише для трьох підприємств оборонної промисловості: філіялу центру судноремонту «Зірочка», ВАТ «Електрон Зірка», ВАТ «Імпульс». Робота в нічну зміну тягне за собою підвищення оплати праці на 35%, за словами Генерального директора заводу «Фіолент» Олександра Баталіна.

⁹⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.iskra-sev.ru/?q=node/7408>.

¹⁰⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.utro.ru/news/2016/01/12/1266995.shtml>.

¹⁰¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kafanews.com/novosti/113303/vlasti-stolitsy-kryma-obyazali-restorany-i-kafe-po-vecheram-rabotat-tolko-na-generatorakh_2016-01-10.

¹⁰² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kerch.fm/2016/01/12/v-kerchi-hlebye-magaziny-nachali-otklyuchat-ot-elektroenergii.html>.

¹⁰³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://crimea.ria.ru/radio/20160112/1102613830.html>.

6.8. Збитки з боку України

30 листопада на прес-брифінгу в.о. керівника «Херсонських магістральних електромереж» ДП «Укренерго» Ігор Босько заявив, що підрахувати повну суму збитків можна буде лише після закінчення ремонтних робіт на пошкоджених опорах. *«У зв'язку з тим, що пошкоджено специфічну опору, вона досить рідкісна й дорога, її будемо міняти не ми, а підрядна організація. Сума договору теж впливатиме на загальну суму збитків. Гадаю, загальна цифра становитиме від 2 до 3 мільйонів гривень»,* — заявив Босько¹⁰⁴.

За повідомленнями ЗМІ, після припинення енергопостачання до Кримського півострова український бюджет втрачав близько 1,3 млн доларів щомісяця. Разом з тим, кримський ринок — це приблизно 5–7% у балансі споживання електроенергії, отже, його втрату не можна вважати значною.

Також втрат зазнали фермери півдня Херсонської області, які традиційно постачали свої товари до Криму. Разом з тим, точні підрахунки їхніх втрат не публікувалися.

¹⁰⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economics.unian.ua/energetics/1198575-ukrenergo-pidrahuvalo-zbitki-vid-ushkodjen-lep-u-hersonskiy-oblasti.html>.

7. ПИТАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ У КРИМУ

Питаннями заборони та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності опікуються Міністерство культури України, Державна архівна служба України, правоохоронні органи, зокрема Міністерство внутрішніх справ України, та Державна фіскальна служба України.

У Законі України «Про охорону культурної спадщини» зазначається, що орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим, обласні, районні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації підзвітні і підконтрольні відповідним органам виконавчої влади та центральним органам виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони культурної спадщини в межах, передбачених законом¹⁰⁵.

В Україні охорону культурних цінностей врегульовано такими законами:

- ✓ Закон України від 24 грудня 1993 року № 3814-XII «Про Національний архівний фонд та архівні установи»;
- ✓ Закон України від 27 січня 1995 року № 32/95-ВР «Про бібліотеки та бібліотечну справу»;
- ✓ Закон України від 29 червня 1995 року № 249/95-ВР «Про музеї та музейну справу»;
- ✓ Закон України від 21 вересня 1999 року № 1068-XIV «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»;
- ✓ Закон України від 8 червня 2000 року № 1805-III «Про охорону культурної спадщини»;
- ✓ Закон України від 18 березня 2004 року № 1626-IV «Про охорону археологічної спадщини».

Також слід зазначити, що відповідно до частини сьомої статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», відповідальність за охорону культурної спадщини на тимчасово окупованій території, згідно з нормами і принципами міжнародного права, покладено на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію.

Після анексії Криму конфліктним стало питання володіння правом власності на культурні цінності. Зокрема, кілька гучних резонансних подій засвідчили, що питання є актуальним.

У цьому розділі проаналізовано, зокрема, основні положення та позицію України та Росії щодо культурної спадщини Криму, а також наведено приклади точного розвитку конфлікту інтересів між державами у цій сфері.

¹⁰⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.

7.1. Анексія культурної спадщини: статистичний бік питання

Питання збереження культурної спадщини в анексованому Криму залишається вкрай актуальним. На момент окупації на території Автономної Республіки Крим налічувалось 14 тис. пам'яток культури України, 300 тис. музейних експонатів, понад 14 тис. пам'ятників мистецтва.

За інформацією Міністерства культури України, отриманою у відповідь на запит на доступ до публічної інформації від УНЦПД, станом на **початок 2014 року** на території, тимчасово окупованій Російською Федерацією, нараховувалось 6 історико-культурних заповідників: Національний заповідник «Херсонес Таврійський» (м. Севастополь), Державний палацо-парковий музей-заповідник у м. Алушка, Державний історико-культурний заповідник у м. Бахчисарай, Державний історико-культурний заповідник у м. Керч, Коктебельський еколого-історико-культурний заповідник «Кіммерія М.О. Волошина», Республіканський історико-археологічний заповідник «Калос-Лімен» (сmt Чорноморське). Загальна мережа музейних закладів Автономної Республіки Крим та м. Севастополя складає 54, з них 35 державних та комунальних музеїв на території АР Крим та 5 музейних закладів у м. Севастополі, в тому числі Національний заповідник «Херсонес Таврійський».

За даними Держстату, станом на **1 січня 2014 року** в музейних закладах АР Крим зберігалися 925 916 одиниць основного фонду зберігання та 353 601 одиниця науково-допоміжного фонду; в м. Севастополі — 321 444 одиниці основного фонду та 49 639 — науково-допоміжного фонду.

На момент окупації Російською Федерацією (**20 лютого 2014 року**) на території АР Крим та м. Севастополя працювали 12 закладів: театри, музичні заклади, цирки.

Культурну спадщину також зберігають архівні установи. Станом на **1 січня 2014 року** (дата надходження останньої звітної інформації) на території Криму функціонувало 239 архівних установ: Державний архів в Автономній Республіці Крим, 14 архівних відділів райдержадміністрацій та 11 архівних відділів міських рад Автономної Республіки Крим, Державний архів м. Севастополя та 4 архівні відділи райдержадміністрацій м. Севастополя, 208 трудових архівів. Документи, що зберігалися у сховищах цих архівних установ, з території Криму на територію материкової України не вивозилися, їхню оціночну вартість не встановлено.

В архівних установах Криму станом на 1 січня 2014 року зберігалося 1 947 248 одиниць зберігання документів на паперовій основі, 74 694 одиниці обліку аудіовізуальних документів, 274 382 одиниці зберігання документів з кадрових питань (особового складу). Унікальні документи Національного архівного фонду у фондах архівних установ Криму відсутні.

За словами заступника начальника управління музейної справи та культурних цінностей Міністерства культури України Ярослави Ващенко, електронного реєстру культурних цінностей, які перебувають на території Криму, не існує. В інтерв'ю радіо «Свобода» **16 грудня 2015 року** пані Ващенко розповіла, що Міністерство культури України розпочало роботу з формування реєстру цінностей, які перебували на території Криму та інших територіях, непідконтрольних Україні. *«Формуватися цей реєстр буде з того, що є в наших, наприклад, наукових установах, за результатами каталогів, які склалися свого часу при дослідженні цінностей. Тобто будемо вже брати все, що є, і намагатися все зводити в реєстр і оприлюднювати його, і в тому числі на міждержавному*

рівні, щоб інші держави знали, що це наші цінності, якщо якимось чином вони будуть виявлені».

За даними президента «ICOMOS Україна» (Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць) Миколи Яковина, 14 тис. пам'яток культури України перебувають на території Криму. *«З дванадцятимільйонної культурної спадщини українських музеїв у Криму розташована приблизно двадцята частина ... За даними Національного інституту стратегічних досліджень, 300 тис. музейних експонатів було паспортизовано в Криму. На території Автономної Республіки Крим, включаючи місто Севастополь, розташована майже десята частина всієї нерухомої культурної спадщини — це пам'ятки історії, археології, архітектури, садово-паркового мистецтва, монументального мистецтва. Тобто більше двох тисяч пам'ятників мистецтва, які були під охороною держави в місті Севастополі, більше 12 тисяч пам'яток на решті території Криму», — повідомив М.Яковина¹⁰⁶.*

7.2. Позиції України та Росії щодо питання культурної спадщини та основні події в цій сфері

Фактично сьогодні російська сторона проголошує об'єкти культурної спадщини України в Криму російськими. Російський уряд ухвалює рішення про передачу відповідних об'єктів до федеральної власності. Загалом Україна втратила 11,5 тис. пам'яток історії, культури та архітектури, з яких майже 150 історико-архітектурних об'єктів занесено до каталогів ЮНЕСКО. Серед них (World Heritage List) — місто Херсонес Таврійський, Бахчисарайський палац кримських ханів і Чуфут-Кале, комплекс пам'яток Судацької фортеці VI–XVI ст., Кримська астрофізична обсерваторія, культурний ландшафт «печерних міст» Кримської Готії (Мангуп-Кале та Ескі-Кермен) та ін¹⁰⁷.

Україна, відповідно до частини сьомої статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», дотримується позиції, що, згідно з нормами і принципами міжнародного права, відповідальність за охорону культурної спадщини на тимчасово окупованій території покладено на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію. Проте, зважаючи на невизнання та незаконну анексію АР Крим, Україна вважає культурну спадщину Криму частиною своєї культурної спадщини, що міститься в державному реєстрі.

Варто зазначити, що лише у **грудні 2015 року** Міністерство культури України розпочало роботу з формування реєстру цінностей, які перебували на території Криму та інших територіях, непідконтрольних Україні. Ці дії необхідні задля оприлюднення, в тому числі й на міжнародному рівні, права України на ті об'єкти,

¹⁰⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pressorg24.com/news?id=216708>.

¹⁰⁷ Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. — К. : НІСД, 2015.

які вона вважає об'єктами свого культурного спадку. Проте такі заходи було б доцільно ініціювати одразу після анексії як реакцію на незаконні дії Російської Федерації.

Рішення кримської «влади про примусовий «викуп» стратегічних об'єктів стосувалися також об'єктів культурної спадщини. Об'єкти культурної спадщини, в тому числі внесені до каталогів ЮНЕСКО, відповідно до рішень російського Президента та уряду включалися до російського Єдиного реєстру. Говорячи про позицію Російської Федерації щодо питання права власності на культурну спадщину Криму, варто згадати такі ключові події:

8 серпня 2014 року депутати так званої «державної ради Республіки Крим» прийняли в другому читанні закон «Про об'єкти культурної спадщини в Республіці Крим» (з наступними змінами 11 вересня 2014 року), згідно з яким об'єкти культурної спадщини Криму отримали статус національного надбання Російської Федерації і *«перебувають під охороною держави в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь народів, що проживають в Республіці Крим»*¹⁰⁸.

12 листопада 2014 року депутати так званої «державної ради Республіки Крим» прийняли зміни до закону про примусовий викуп стратегічних об'єктів на території «республіки», якими «влада» Криму встановила за собою право викупувати історичні пам'ятки та об'єкти культурної спадщини, які перебувають у приватній власності¹⁰⁹.

13 лютого 2015 року Президент Росії Володимир Путін підписав закон «Про особливості правового регулювання відносин у галузі культури і туризму у зв'язку з прийняттям в Російську Федерацію Республіки Крим та утворенням у складі Російської Федерації нових суб'єктів — Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя». Закон спрощує порядок включення пам'яток історії та культури Криму і Севастополя до реєстру об'єктів культурної спадщини Росії. Згідно з документом, протягом року уряд повинен віднести всі кримські пам'ятки до об'єктів культурної спадщини федерального, регіонального або місцевого значення, після чого їх буде зареєстровано в Єдиному державному реєстрі. При цьому історико-культурна експертиза не здійснюватиметься, що суттєво прискорить процес¹¹⁰.

24 вересня 2015 року Президент Росії Володимир Путін розпорядився сформувати в Криму спеціальну робочу групу, яка займеться створенням умов для захисту культурної спадщини півострова. Робочу групу очолив заступник голови адміністрації Президента В'ячеслав Володін. До складу групи увійшли 34 особи, зокрема самопроголошений «голова Криму» Сергій Аксьонов, самопроголошений «губернатор» Севастополя Сергій Меньяло, міністр культури РФ Володимир Медінський, самопроголошений «голова Законодавчих зборів» Севастополя Олексій Чалий та інші особи, які посідають важливі державні посади і зможуть належним чином виконувати завдання групи¹¹¹.

17 жовтня 2015 року прем'єр-міністр РФ Дмитро Медведєв підписав розпорядження про віднесення понад 220 історичних та культурних об'єктів у Криму до об'єктів культурної спадщини федерального значення¹¹².

¹⁰⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/09/23/krim-zakon68-reg-dok.html>.

¹⁰⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.newsru.com/cinema/12nov2014/crimeaparl.html>.

¹¹⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://tvkultura.ru/article/show/article_id/128307/.

¹¹¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ncrim.ru/news/view/25-09-2015-vladimir-putin-soz-dal-rabochuyu-gruppu-po-zashchite-kulturnogo-naslediya-kryma>.

¹¹² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://monuments-crimea.ru/files/%D0%9F%D1%80%20%D0%A0%D0%A4%20%D0%BE%D1%82%202015_10_17_2073-%D1%80_%D0%9E%D0%9A%D0%9D_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5.pdf

У відповідь на це Міністерство культури України назвало це рішення протиправним. *«Рішення Російської Федерації включити пам'ятки культурної спадщини Криму та їхні території до Єдиного державного реєстру об'єктів культурної спадщини народів Російської Федерації є протиправним»*, — ідеться в повідомленні прес-служби Міністерства культури України. Прокуратура АР Крим при Генеральній прокуратурі України відкрила кримінальне провадження за фактом незаконного заволодіння посадовими особами уряду Російської Федерації об'єктами культурної спадщини, що розташовані на території АР Крим і Севастополя¹¹³.

Щодо врегулювання деяких питань Україна не висловила чіткої позиції. Зокрема, невирішеним залишається питання оформлення археологічних знахідок, зроблених після анексії. Особливо актуальним воно видається в контексті того, що Російська Федерація активно надає дозволи на проведення розкопок не лише на території майбутніх будівельних робіт, але й на території таких заповідників, як «Херсонес Таврійський».

¹¹³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.krymr.com/content/news/27316287.html>.

8. КОНФЛІКТИ НАВКОЛО ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

8.1. Колекція «Золото скіфів»

У 2013 році Міністерство культури України організувало виставку «Крим: золото і секрети Чорного моря», яка відправилася на гастролі Німеччиною та Нідерландами. Фахівці назвали експозицію найбільшою зарубіжною виставкою в історії України. Вперше в Європу вирушили більше тисячі унікальних античних і ранньосередньовічних артефактів з чотирьох кримських (Бахчисарайського, Керченського, Національного заповідника «Херсонес Таврійський» і Центрального музею Тавриди) і одного київського (Музею історичних кошовностей) музеїв.

7 лютого 2014 року виставка переїхала в Амстердам (Нідерланди) в музей Алларда Пірсона, де її й застали події «кримської весни». У **серпні 2014 року** термін виставки закінчився, і виникло питання, куди повинні повернутися експонати. Музей Алларда Пірсона вступив в переговори з Росією і Україною з приводу долі вивезених цінностей. Київські експонати було відправлено в Україну, а от доля кримської частини колекції стала предметом спору. Росія заявила, що золото має повернутися в рідні музеї незалежно від їхньої державної належності, оскільки контракт на виставку підписувався не між країнами, а між музеями. Україна париувала тезою про те, що експонати включено до Музейного фонду країни, вони є державною власністю, а тому повинні бути передані Києву.

Музей Алларда Пірсона усунувся від конфлікту. *«Музей вирішив не приймати рішення про те, якій зі сторін слід передати спірні об'єкти. Він виконає рішення кваліфікованого судді чи третейського судді або дочекається угоди між сторонами»,* — говорилося в комюніке Університету Амстердама, якому належить музей. Голландська сторона гарантувала, що до того моменту *«спірні предмети будуть зберігатися в безпеці»*.

Оскільки за майже три місяці, що минули з закриття експозиції, Росії та Україні не вдалося дійти згоди, в кінці **листопада 2014 року** кримські музеї вирішили подати колективний судовий позов до музею Алларда Пірсона, в якому вимагали виконати зобов'язання за контрактами і повернути колекцію скіфського золота в Крим.

Російські юристи вважають, що рішення проблеми залежатиме від юридичних тонкощів. *«Якщо контракт з Амстердамом підписав не Крим, а Київ, то цінності відправлять до Києва. Якщо музеї домовлялися прямо, вони повинні отримати все назад»,* — впевнений один з них. Як з'ясувалося, музеї домовилися безпосередньо. За словами директора Керченського історико-культурного заповідника Тетяни Умріхіної, кожен кримський музей підписував з Амстердамським університетом свій контракт на виставку. Директор Центрального музею Тавриди Андрій Мальгін також підтвердив цей факт: *«Контракт був стандартний. Окремого пункту про повернення не було, але за духом і буквою документ припускав це повернення»*¹¹⁴.

¹¹⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/579934>.

У квітні 2015 року Окружний суд Амстердама визнав Україну стороною розгляду у справі про повернення колекції скіфського золота з Нідерландів. «Клопотання України було задоволено, оскільки Україна вважає себе власником цих предметів, а, отже, має інтереси в цих обставинах», — йдеться в повідомленні суду. Одночасно суд відмовив в аналогічному клопотанні Нідерландам.

Протягом 2015 року відбувався обмін листами між сторонами конфлікту (Україною та Кримом), кожна з яких відправляла в Амстердам свою письмово оформлену позицію у справі «Скіфського золота».

12 травня 2015 року Верховна Рада України прийняла Постанову, згідно з якою від Нідерландів вимагалось передати Україні колекцію скіфського золота, вивезену з Криму. Згідно з повідомленням на сайті Парламенту, «голови Верховної Ради України доручено невідкладно направити текст звернення до парламенту Королівства Нідерланди». У зверненні йдеться про закінчення терміну дії всіх документів, які дозволяли вважати перебування музейних цінностей на території Нідерландів законним. «Вважаємо, що питання повернення виставки на територію України, зокрема в Національний музей історії України, вишло з площини договірних відносин окремих музеїв і набуло політичного значення ... Від імені народу України звертаємося до членів генеральних штатів Королівства Нідерланди з проханням приділити належну увагу важливому для нас питанню повернення українських культурних цінностей його власнику — народу України, і не допустити порушення норм міжнародного права», — йдеться в документі¹¹⁵.

22 жовтня 2015 року директор Інституту археології Криму Вадим Майко в ефірі радіо «Росія сьогодні» повідомив про те, що Нідерланди готові до передачі колекції «Золото скіфів» і чекають на рішення суду, щоб зрозуміти, якій стороні за законом передавати експонати. Експерт розповів про те, що з російської сторони ведеться активна робота щодо повернення колекції скіфського золота в кримські музеї. «Юристи ведуть активні переговори, неодноразово проводилися зустрічі директорів заповідників, з фондів яких ці предмети було вивезено в Нідерланди. Всі нюанси мені невідомі, але, наскільки я знаю, процес іде позитивно», — зазначив Вадим Майко¹¹⁶.

4 грудня 2015 року директор Центрального музею Тавриди Андрій Мальгін в ефірі радіо «Росія сьогодні» висловив припущення, що чергове засідання Окружного суду Амстердама за участю кримської та української сторін щодо повернення спірної колекції скіфського золота може відбутися наприкінці грудня 2015 року. За його словами, зараз на вимогу судової інстанції сторони продовжують обмінюватися матеріалами та обґрунтовувати свої позиції; рішення питання ускладнює відсутність у світовій судовій практиці подібних прецедентів, і чекати швидких результатів не варто. «Ми поки не схильні очікувати швидких рішень з цього питання, це в міжнародній музейній практиці не має прецедентів. Як вирішувати цю проблему, досі сказати точно ніхто не може. І юридична база для прийняття цього рішення досить вузька. Ми сподіваємося, що до моменту, коли суд розглядатиме фактично ці питання, відбудеться деескалація в міжнародних відносинах, і судді зможуть спокійно, без тиску політичних чинників вирішувати це питання», — уточнив він¹¹⁷.

¹¹⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://crimea.ria.ru/world/20150512/1100051504.html>.

¹¹⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://crimea.ria.ru/culture/20151022/1101300958.html>.

¹¹⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://crimea.ria.ru/culture/20151204/1101919422.html>.

Засідання суду наприкінці **грудня 2015 року** так і не відбулось. За інформацією представника Округового суду Амстердама Фатіми ель Герірі, до 10 лютого 2016 року свою відповідь кримським музеям і голландському музею Алларда Пірсона має надати Україна. *«Наступним кроком у цій справі стане письмова реакція України, яка повинна бути надіслана до 10 лютого»*, — повідомила вона¹¹⁸.

8.2. Майно фонду «Крим»

До 2014 року на балансі кримськотатарської благодійної організації «Фонд «Крим»» перебувало 7 об'єктів, з них три будівлі, які є пам'ятками культурної спадщини: одна — у Сімферополі по вул. Шмідта, 2, в якій розташовувався Меджліс кримськотатарського народу; друга — в Сімферополі по вул. Карла Маркса, 25, відома як «Будинок Арендта»; обидві будівлі є пам'ятками архітектури та містобудування місцевого значення, причому другу було включено до реєстру лише в серпні 2013 року. Третю будівлю — «Зинджирли медресе» в Бахчисараї — визначено пам'яткою культурної спадщини федерального значення (розпорядження уряду Російської Федерації від 17.10.2015 р. № 2073-р).

16 квітня 2014 року «голова» так званого «міністерства культури Криму» Аріна Новосельська заявила про те, що відповідно до розпорядження так званої «державної ради Криму» про націоналізацію, її відомство готує перелік об'єктів для прийому у власність республіки. *«Багато об'єктів за нашою пропозицією повинні перейти в оперативне управління міністерства культури, в тому числі й Будинок Арендта. Після цього пройде правова процедура оформлення будівлі відповідно до законодавства Російської Федерації»*, — зазначила вона. — *Гадаю, що цей будинок обов'язково отримає друге життя, на яке він чекає протягом багатьох років і яке зумовлено історією»*, — додала А. Новосельська¹¹⁹.

17 вересня 2014 року в будівлю Меджлісу кримськотатарського народу прийшли судові пристави з попередженням про арешт цієї будівлі і ще шести об'єктів фонду «Крим». Голові фонду Різе Шевкієву було пред'явлено вимогу звільнити будівлю протягом доби. 19 вересня будівлю було опечатано¹²⁰.

У **вересні 2014 року**, за інформацією Різе Шевкієва, між фондом «Крим» і засновником Кримського історичного музею Гулівером Альгіним було укладено договір про оренду будівлі по вул. Шмідта, 2, а також про відкриття в цій будівлі Музею історії та культури ханського періоду «Калга-Султан». Відкриття музею очікувалося у червні 2015 року, проте він так і не відкрився¹²¹.

18 листопада 2014 року суд виніс рішення оштрафувати директора фонду «Крим» на 350 000 рублів, а сам фонд — на 4 500 000 рублів за порушення умов поводження з пам'яткою архітектури і містобудування. Зокрема, згідно з висновком самопроголошеного «державного комітету з охорони культурної спадщини», керівництво фонду самовільно, без узгодження з боку органу охорони культурної спадщини, без розробки науково-проектної документації внесло конструктивні зміни в будову горіщного приміщення з метою використання

¹¹⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://crimea.ria.ru/world/20160107/1102534633.html>.

¹¹⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://stroypuls.ru/news/74169/>.

¹²⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.krymr.com/content/article/26589921.html>.

¹²¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://qha.com.ua/ru/politika/glava-bo-fond-krim-prokomentiroval-peredachu-zdaniya-medjlisa-muzeyu/145248/>.

його як офісного приміщення. Крім того, об'єкт культурної спадщини було передано в користування третім особам (Меджлісові кримськотатарського народу) без узгодження з органом охорони культурної спадщини.

29 січня 2015 року в Сімферополі відбулося друге судове засідання у справі БО «Фонд «Крим»», на якому було розглянуто апеляцію на рішення Київського районного суду міста Сімферополя про присудження фондові штрафу в розмірі 4 500 000 рублів. Так званий «Верховний суд Республіки Крим» залишив рішення суду першої інстанції в силі.

26 березня 2015 року так званий «Верховний суд Республіки Крим» частково задовольнив апеляційну скаргу і зменшив розмір штрафу, накладеного на директора фонду, з 350 тис. до 100 тис. рублів¹²².

30 квітня 2015 року так званий «арбітражний суд Республіки Крим» задовольнив позов «державного комітету з охорони культурної спадщини» про вилучення будівлі на вул. Шмідта, 2 у власника, «що утримує його неналежним чином». Це рішення власник оскаржує в суді.

1 травня 2015 року самопроголошена «прокурор Республіки Крим» Наталія Поклонська заявила про те, що будівлю «Зинджирли медресе» в Бахчисараї було передано Духовному управлінню мусульман Криму (ДУМК). За її інформацією, прокурорська перевірка показала, що будівлю медресе було передано фонду «Крим» незаконно, тому що вона є не лише освітньою, але й культурною спорудою і підлягає поверненню релігійним організаціям, до яких фонд «Крим» не відноситься¹²³.

У **травні 2015 року** голова самопроголошеного «державного комітету у справах міжнаціональних відносин і депортованих громадян» Заур Смирнов спільно з так званим «віце-прем'єром Криму» Русланом Бальбеком звернувся до самопроголошеного «глави республіки» Сергія Аксьонова з проханням передати майно фонду «Крим» Духовному управлінню мусульман Криму. Заур Смирнов так пояснив свою ініціативу: *«Все майно фонду купувалося на пожертви кримських татар, зокрема членів діаспори, які проживали і проживають за кордоном. Ми всі знаємо, що засновником фонду «Крим» одноосібно є Мустафа Джемільєв, тому я вважаю, що цілком несправедливо, щоб придбане за громадські кошти належало одній людині»*¹²⁴.

У **червні 2015 року**, як повідомив Гулівер Альтін, самопроголошений «державний комітет з охорони культурної спадщини» виступив проти відкриття Музею історії та культури ханського періоду «Калга-Султан» у будівлі по вул. Шмідта, 2. Приміщення було взято під цілодобову охорону «МВС» до прийняття правового рішення, однак, за його інформацією, зараз у приміщенні видно купи сміття і сліди погрому. Окрім музею «Ларішес», на будівлю на вул. Шмідта, 2 претендує Кримськотатарський музей культурно-історичної спадщини, який потребує розширення. Його керівництво сподівається, що Духовне управління мусульман

¹²² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://qha.com.ua/ru/video/sud-umenshil-razmer-shtrafa-shevkievu-do-100-tis-rub/3116/>.

¹²³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://15minut.org/article/zdanie-zyndzhyrly-medrese-v-bahchisarae-peredali-duhovnomu-upravleniyu-musulman-kryma-2015-05-01-12-07-33>.

¹²⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://an-crimea.ru/page/news/105022/>.

Республіки Крим та м. Севастополя (ДУМК) після отримання правовстановлюючих документів на цю будівлю передасть її в користування музею.

4 червня 2015 року в офісі Кримського республіканського інституту країн СНД відбулася зустріч громадських діячів, які запропонували негайно передати Будинок Арендта в Сімферополі у власність так званого «міністерства культури Криму». В їхньому зверненні до прем'єр-міністра РФ Дмитра Медведєва, так званого «голови РК» Сергія Аксьонова, «спікера» Володимира Константинова та інших ішлося про те, що «будівлю необхідно терміново накрити тимчасовим дахом, щоб урятувати її від подальшого руйнування. Також необхідно провести експертну оцінку, зробити проект реставрації і почати реставраційні роботи». Учасники зустрічі запропонували після реставрації будівлі створити в ній музей повітроплавання та космонавтики¹²⁵.

8.3. Вивезення пам'яток культурної спадщини з Криму

26 березня 2014 року народний депутат України Володимир Ар'єв на засіданні Верховної Ради України заявив про те, що російська влада організувала масове вивезення культурних цінностей з Криму в Ермітаж. За його словами, зараз здійснюється вивезення картин художника Айвазовського, а також цінностей з фондів Херсонського заповідника¹²⁶.

Того ж дня так звана «державна Рада Криму» виступила зі спростуванням інформації про вивезення з території півострова картин Івана Айвазовського, що зберігаються у Феодосійській галереї. Директор галереї Тетяна Гайдук розповіла, що не тільки передача, але навіть переміщення експонатів галереї не передбачається. Всі картини знаходяться на своїх місцях. Колекція, передана особисто Айвазовським в дар Феодосії, нікуди вивозитись не буде¹²⁷.

21 жовтня 2015 року голова постійної делегації Верховної Ради України у Парламентській асамблеї Чорноморського економічного співробітництва (ПАЧЕС) Людмила Денісова на засіданні профільного комітету Верховної Ради заявила про те, що в музей Ермітаж у Санкт-Петербурзі вивозять експонати з музеїв Криму, в тому числі унікальні колекції з «Херсонеса Таврійського». Л. Денісова зазначила, що громадяни України з інформаційних джерел дізнаються також про вивезення в Ермітаж колекцій з Судака і з Центрального музею Тавриди в Сімферополі¹²⁸.

Цього ж дня прес-служба Ермітажу спростувала заяву Л. Денісової. *«Вони це кажуть не вперше. Ми не знаємо, звідки зараз вони це взяли, але такі вкиди відбуваються з періодич-*

¹²⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.novoross.info/krim/31929-zaschitniki-doma-arenda-predlozili-otkryt-v-nem-muzej-vozduhoplavaniya-i-kosmonavtiki-foto-video.html>.

¹²⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.politnavigator.net/ukrainskijj-deputat-moskovskie-varvary-vyvozyat-iz-kryma-kartiny-ajjvazovskogo-i-cennosti-khersonesa.html>.

¹²⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://xn--80aafracc7bhmdeo.xn--p1ai/novosti-kryma/galereja-ajvazovskogo-oproverglav-vyvoz-k.html>.

¹²⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2015/10/21/7085613/>.

ністю приблизно раз на два місяці. Ми нічого з Криму не вивозимо», — пояснили в прес-службі і додали, що найближча виставка, в яку включено кримські цінності, відкриється в Ермітажі **23 жовтня**. На виставці «На землі грифона. Антична археологія Ермітажу в Криму» буде представлено предмети з колекції Східно-Кримського історико-культурного музею-заповідника в Керчі¹²⁹.

22 жовтня 2015 року свою заяву опублікувала прес-служба заповідника «Херсонес Таврійський». «У зв'язку з появою в українській пресі заяв про те, що в Ермітаж вивозяться колекції з Криму, в тому числі унікальні предмети з «Херсонеса Таврійського», науковий колектив ДБЗК (Державного бюджетного закладу культури. — прим. авторів) м. Севастополя Національний заповідник «Херсонес Таврійський» заявляє, що ця інформація не відповідає дійсності», — йдеться в повідомленні¹³⁰.

28 листопада 2015 року на Генеральній асамблеї ПАЧЕС з боротьби з незаконним використанням культурної спадщини в регіоні, яка проходила в Бухаресті (Румунія), Людмила Денісова повторила свої слова про те, що Росія вивозить цінні експонати з музеїв анексованого Криму. «Хочу поінформувати всіх присутніх, що при цьому було анонсовано проведення виставки в Ермітажі «На землі грифона. Антична археологія Ермітажу в Криму» з 24 жовтня 2015 по 24 січня 2016 року, яка включає предмети з колекції Східно-Кримського історико-культурного музею-заповідника. Цю інформацію і зараз розміщено на сайті Ермітажу», — заявила вона¹³¹.

Проте проблемою залишається неврегульований характер оцінки вивезення культурних об'єктів за межі Криму в контексті виставкової діяльності, зокрема організації виставок, коли експозиція музеїв потрапляє до російських музеїв. Так, **28 липня 2017 року** в Москві, а **20 листопада** — в Санкт-Петербурзі планується проведення виставки картин Айвазовського з колекції Феодосійської картинної галереї.

8.4. Національний заповідник «Херсонес Таврійський»: хронологія подій та позиції сторін конфлікту

У зверненні Президента РФ Володимира Путіна з приводу «приєднання» Криму першими аргументами необхідності Криму для Росії постали образи Херсонеса та героїчної слави солдат. «Щоб зрозуміти, чому був зроблений саме такий вибір, досить знати історію Криму, знати, що значила і значить Росія для Криму і Крим для Росії. У Криму буквально все пронизано нашою спільною історією і

¹²⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gazeta.ru/culture/news/2015/10/21/n_7797773.shtml.

¹³⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://112.ua/obshchestvo/v-zapovednike-hersones-oprovergli-informaciyu-o-vyvoze-eksponatov-v-ermitazh-266623.html>

¹³¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://apostrophe.com.ua/news/society/accidents/2015-11-28/rossiyu-obvinili-v-vyvoze-tsennyih-eksponatov-iz-muzeev-kryima/42733>.

гордістю. Тут древній Херсонес, де прийняв хрещення Святий князь Володимир. Його духовний подвиг — звернення до православ'я — зумовив загальну культурну, ціннісну, цивілізаційну основу, яка об'єднує народи Росії, України та Білорусі. В Криму могили російських солдатів, мужністю яких Крим в 1783 було взято під Російську державу. Крим — це Севастополь, місто-легенда, місто великої долі, місто-фортеця і батьківщина російського Чорноморського військового флоту», — зазначається у зверненні¹³². Така позиція голови РФ пояснює сакральне значення Херсонеса для Росії та, відповідно, незаконні дії, до яких вдається уряд окупантів. Логічним завершенням процесів, які почалися ще у вересні 2015 року, стало внесення до реєстру особливо цінних об'єктів культурної спадщини народів Російської Федерації музею-заповідника «Херсонес Таврійський»¹³³ та Музею героїчної оборони та звільнення Севастополя¹³⁴. Документ набув чинності з 1 січня 2016 року попри відкрите порушення всіх норм міжнародного права з боку Російської Федерації.

Проте варто розглянути хронологію основних подій з цього питання.

3 вересня 2015 року уряд Російської Федерації прийняв розпорядження про внесення об'єкта культурної спадщини «Стародавнє місто Херсонес Таврійський» (м. Севастополь) до об'єктів культурної спадщини федерального значення, включених в Єдиний державний реєстр об'єктів культурної спадщини (пам'яток історії та культури) народів Російської Федерації¹³⁵.

3 жовтня 2015 року уряд Російської Федерації прийняв у федеральну власність ДБЗК м. Севастополя Національний заповідник «Херсонес Таврійський» та перейменував установу на федеральну державну бюджетну установу культури Державний історико-археологічний музей-заповідник «Херсонес Таврійський». У розпорядженні зазначається, що Мінкультури Росії здійснюватиме функції та повноваження засновника установи і спільно з Росмайном і самопроголошеним «урядом» Севастополя має забезпечити в установленому порядку прийняття у власність Російської Федерації майна, закріпленого за установою, що перебувало у власності м. Севастополя¹³⁶.

Реакція Міністерства культури України на цю подію була миттєвою. **3 жовтня** на офіційному порталі Міністерства з'явилась «Заява Міністерства культури України у зв'язку із Розпорядженням Уряду Російської Федерації від 3 жовтня 2015 року щодо прийняття у федеральну власність Національного заповідника «Херсонес Таврійський». В заяві повідомляється, що Мінкультури вкрай обурене рішенням Уряду Російської Федерації від 3 жовтня 2015 року щодо прийняття у федеральну власність Національного заповідника «Херсонес Таврійський», адже об'єкт всесвітньої спадщини «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора (5 ст. до н.е. — 14 ст. н.е.)», розташований на території Національного заповідника «Херсонес Таврійський», внесено до Списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у 2013 році саме від України, і об'єкти, розташовані на території заповідника, включено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Також Міністерство культури наголосило, що об'єкти, розташовані на території Автономної Республіки Крим, мають статус виключно об'єктів культурної спадщини України.

¹³² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102367453&intelsearch=%D5%E5%F0%F1%EE%ED%E5%F1>.

¹³³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102383357&intelsearch=%D5%E5%F0%F1%EE%ED%E5%F1>.

¹³⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/40266>.

¹³⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102378132&intelsearch=%D5%E5%F0%F1%EE%ED%E5%F1>.

¹³⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102379614&intelsearch=%D5%E5%F0%F1%EE%ED%E5%F1>.

Крім того, в заяві зазначається, що вчинення вищезазначених дій Урядом Російської Федерації є прямим порушенням не лише суверенних прав нашої держави, а й положень таких міжнародних актів, як Конвенція про закони і звичаї суходільної війни від 18.10.1907 р., Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р., Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970 р., Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972 р. та Конвенції ЮНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей від 24.06.1995 р.¹³⁷.

5 жовтня Міністерство закордонних справ також прокоментувало вищезгадану подію й зазначило, що «МЗС звертає увагу, що резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 року «Територіальна цілісність України» закликає спеціалізовані установи ООН, зокрема ЮНЕСКО, не визнавати ніяких змін статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»¹³⁸.

6 жовтня самопроголошений «губернатор» міста Севастополя Сергій Меньяло у відповідь на заяву Міністерства закордонних справ України дав коментар, у якому зазначив: *«Якщо українська сторона переживає за збереження музеїв — може навіть не хвилюватися. Завдяки федеральній підтримці музейні комплекси стануть активно розвиватися. Співробітники нарешті зможуть отримувати гідну зарплату і спокійно займатися улюбленою справою, а не шукати додаткових коштів для існування, як було в останні роки. (...) Спасибі, звичайно, за турботу, проте у себе вдома ми якимось самі розберемося, як нам жити»*¹³⁹.

7 грудня 2015 року Президент РФ Володимир Путін підписав указ про внесення музею-заповідника «Херсонес Таврійський» до особливо цінних об'єктів культурної спадщини народів РФ. Міністру культури РФ доручено включити музей-заповідник у звід особливо цінних об'єктів культурної спадщини народів РФ, уряду РФ доручено забезпечити правові, фінансові та матеріальні умови діяльності федеральної державної бюджетної установи культури Державний історико-археологічний музей-заповідник «Херсонес Таврійський» як особливо цінного об'єкта культурної спадщини народів РФ. Указ набув чинності з 1 січня 2016 року¹⁴⁰.

На тлі цих подій доля музею-заповідника набула широкого обговорення у ЗМІ. Зокрема, гучною справою стало рішення самопроголошеного «губернатора» Севастополя Сергія Меньяла про призначення керівником заповідника протоієрея Сергія Халюти. За словами Меньяла, рішення було погоджено з Мінкультури і патріархом Московським і всієї Русі Кирилом.

¹³⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245004578&cat_id=244993460; ЮНІДРУА, інше написання — УНІДРУА (UNIDROIT — з франц. Institut international pour l'unification du droit privé) — Міжнародний інститут з уніфікації приватного права, міжнародна незалежна міжурядова організація.

¹³⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/4296-komentar-mzs-ukrajini-u-zvzazku-iz-prijnyattjam-uryadom-rosijskojji-federacijji-rozporjadzhennya-vid-3-zhovtnya-2015-roku-shhodo-prijnyattya-u-federalynu-vlasnisty-nacionalynogo-zapovidnika-khersones-tavrijskijj>.

¹³⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://crimea.kz/172004-MID-Ukrainy-mozhet-ne-volnovat-sya-muzeiy-zapovednik-Hersones-Tavricheskii-poluchit-dal-neiyshee-razvitie-Menyaiylo.html>

¹⁴⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102383357&intelsearch=%D5%E5%F0%F1%EE%ED%E5%F1>.

Однак **31 липня** радник Президента Росії з культури Володимир Толстой заявив, що влада Севастополя поспішила, призначивши Халюту директором заповідника «Херсонес Таврійський». За його словами, *«узгодження з Міністерством культури як такого не було, було повідомлення про факт призначення»*. У Мінкультури також заявили, що подібні кадрові рішення — це справа не Міністерства культури, а місцевої влади.

6 серпня призначений Халюта вирішив добровільно піти у відставку¹⁴¹.

Чимале обговорення було також викликано тим, що **14 січня 2016 року** на офіційному сайті музею-заповідника з'явилося повідомлення про те, що вхід на територію став безкоштовним¹⁴². За словами самопроголошеного «губернатора» Севастополя Сергія Меньяйла, заповідник отримає за це компенсацію з державного бюджету РФ в обсязі 50 млн руб. *«Херсонес» повинен просто відкрити рахунок, щоб отримати компенсацію у розмірі 50 млн, яка йому була обіцяна»,* — сказав Меньяйло. Він пояснив, що безкоштовний вхід не має на увазі вільний допуск на територію заповідника. Число відвідувачів буде регулюватися: *«Далі ми допоможемо «Херсонесу» впорядкувати діяльність. Це оргпитання. Треба ставити турнікети, щоб здійснювати допуск на територію. Щоб люди не ходили туди з собаками гуляти. Не можна перетворити «Херсонес» на парк із пляжем. Безкоштовний прохід на територію не означає, що кожен зможе там робити, що хоче. Екскурсії залишаться платними»,* — сказав Меньяйло. Рішення про безкоштовний вхід на територію музею-заповідника «Херсонес Таврійський» було прийнято у **грудні 2015 року** на засіданні «робочої групи щодо збереження, вивчення та популяризації культурної спадщини Республіки Крим та міста Севастополя» під керівництвом першого заступника голови адміністрації Президента РФ В'ячеслава Володіна¹⁴³.

Варто також згадати, що мінкультури РФ розробило проект пам'ятного місця «Стародавнє місто Херсонес Таврійський, фортеці Чембало, Каламіта», додатково збільшивши охоронні зони Херсонеса Таврійського на чотири тисячі гектарів. Раніше зони охорони пам'яток поширювались тільки на територію Національного заповідника «Херсонес Таврійський» і становили 12,4 тис. га. Крім заповідника, мінкультури пропонує також взяти під охорону фортеці Каламіта (V–XV ст., розташована в місті Інкерман) і Чембало (XV ст., розташована в Балаклаві), вершини гряди Сапун-гори, висоти Кая-баш і Каранське плато¹⁴⁴.

Гучним правопорушенням стала заміна історичної плитки на території заповідника на нову, проведена без узгодження питання з ЮНЕСКО, під охороною якого перебуває пам'ятка. Розпорядження ініціював представник окупаційної «влади» Криму Сергій Меньяйло. Про це повідомив так званий «спікер законодавчих зборів» Севастополя Олексій Чалий в ефірі радіостанції «Російська служба новин»: *«Він (Сергій Меньяйло) дав команду поміняти плитку за погодженням з департаментом охорони пам'яток. Співробітники музею попереджали його, що плитка історична і перебуває під охороною ЮНЕСКО, це роботи не можна, навіть якщо йому з якихось дивовижних естетичних міркувань не подобається колір... Він вирішив поміняти на більш нову, гарнішу плитку»,* — цитує Чалого видання «Крим. Реалії». Чалий уточнив, що йдеться про прадавнє городище, на якому був Херсонеський храм, де, за легендою, хрестився князь Володимир. Під майданчиком розташовано вулиці, старі церкви, будинки. І на цій плитці було зроблено трасування, щоб показати ці об'єкти¹⁴⁵.

¹⁴¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vz.ru/news/2015/12/7/782378.html>.

¹⁴² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://chersonesos-sev.ru/?p=1590>.

¹⁴³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tass.ru/obschestvo/2592025>.

¹⁴⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://regnum.ru/news/cultura/2053728.html>.

¹⁴⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.krymr.com/content/news/27482549.html>.

У зв'язку з цим Міністерство закордонних справ, українські ЗМІ та громадські активісти висловили своє занепокоєння, адже фактично «Херсонес Таврійський» перетворюють з наукового на релігійний об'єкт. Відповідний аналітичний огляд Кримської правозахисної групи «Становище національного заповідника «Херсонес Таврійський» згідно з нормами та стандартами ЮНЕСКО» презентували **25 грудня** в Києві. Проведений моніторинг схиляє експертів до того, що цю спадщину намагаються перетворити переважно на релігійний об'єкт.

Фахівці констатують нестабільну ситуацію: зміна керівництва, передача заповідника під юрисдикцію різних організацій, неможливість контролювати заповідник міжнародними інстанціями. Правозахисники також відзначають таку негативну тенденцію, як зміна російською владою призначення історико-археологічного комплексу. *«Спостерігається зміна пріоритетів у розвитку заповідника. Відповідно до твердження Президента Російської Федерації щодо значущості Херсонеса як місця, сакрального для руської та російської державності, як колицки хрещення Русі, основний акцент у розвитку комплексу зроблено не на продовженні антично-середньовічного вектора розвитку, а на реалізації проекту «Севастополь-Херсонес — купіль християнської Русі»... Зараз цей проект призупинено, але залишається небезпека, що до проекту повернуться знову»,* — зазначила кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Київського університету імені Б. Грінченка Марина Будзар¹⁴⁶.

¹⁴⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://112.ua/obshchestvo/hersones-tavricheskiy-prevra_shhayut-iz-nauchnogo-v-religioznyy-obekt-pravozashhitniki-281338.html.

9. ВЛАСНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Окремої уваги заслуговує питання власності релігійних організацій у Криму, а також конфліктні ситуації навколо цієї теми. У цьому розділі буде розглянуто актуальний стан та проблеми православних (Української православної церкви (Московського патріархату) та Української православної церкви Київського патріархату) та мусульманських релігійних організацій, адже, згідно зі статистичними даними, православ'я та іслам є двома найпоширенішими релігіями на півострові¹⁴⁷.

9.1. Перереєстрація релігійних об'єднань Криму і питання їхнього майна

Згідно зі статистичними даними, на **початок 2014 року** в Криму зі статусом юридичної особи діяло 1 409 релігійних організацій. Ще близько 674 релігійних громад (переважно мусульманських) діяли без реєстрації. Завершити перехід кримських релігійних громад у російське правове поле спочатку планувалося до **31 грудня 2014 року**, згодом термін подовжили до **1 березня 2015 року**. Однак з'ясувалося, що й цей захід істотно не змінив ситуацію. За даними заступника повноважного представника Президента РФ у Криму Володимира Бобровського, до **початку березня 2015 року** в регіоні перереєструвалося лише 9 громад, ще 73 перебували в стадії реєстрації; свої статuti в Москві зареєстрували тільки 2 релігійні організації.

29 січня 2015 року самопроголошений «завідувач відділу у справах релігій і національно-культурних товариств» так званого «міністерства культури Криму» Олександр Селевко на «круглому столі» на тему «Кримські татари і Росія: шляхи інтеграції» повідомив про те, що зараз у Криму в юридичному полі Російської Федерації не зареєстровано жодної мусульманської організації. *«Це проблема, яка вимагає негайних кроків для її вирішення. Вже в березні може трапитися надзвичайна ситуація, коли через відсутність юридичної реєстрації мусульманських громад десятки мечетей може бути відключено від світла, газу, водопостачання тільки тому, що їхні нинішні власники в силу недостатньої інформованості або ж з політичних мотивів не пройшли державну реєстрацію відповідно до російського законодавства. Які це матиме наслідки, нікому пояснювати не треба»*, — сказав А. Селевко¹⁴⁸.

Експерти правозахисної громадської організації «Інститут релігійної свободи» відзначають, що позбавлення статусу юридичної особи ставить під загрозу насамперед майнові права українських релігійних громад, які не зможуть розпоряджатися своїми храмами, молитовними будинками, мечетями та іншими спорудами. Крім цього, тільки зареєстровані релігійні організації можуть проводити релігійні обряди в лікарнях, дитячих будинках, будинках престарілих і в'язницях; запрошувати іноземних громадян на роботу; відкривати

¹⁴⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://risu.org.ua/ru/index/monitoring/society_digest/56023/.

¹⁴⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://qha.com.ua/ru/obschestvo/v-krimu-uprostaty-ptotseduru-legalizatsii-kultovih-soorujenii/142715/>.

банківські рахунки для отримання пожертв; купувати та орендувати приміщення для богослужінь та інше майно; використовувати і поширювати літературу, друковані, аудіо- та відеоматеріали; провадити благодійну діяльність; встановлювати і підтримувати міжнародні зв'язки та контакти¹⁴⁹.

Наприкінці **січня 2015 року** самопроголошений «віце-прем'єр Криму» Руслан Бальбек заявив про те, що «уряд Криму» розробляє законопроект, який дозволить спростити процедуру узаконення культових споруд. *«Більшість культових споруд за весь період перебування Криму в Україні не мали правовстановлюючих документів ні на землю, ні на будови. Тому буде запропоновано правовий механізм, який захистить права релігійних організацій на культові споруди, що їм належать»*, — зазначив Руслан Бальбек¹⁵⁰.

1 квітня 2015 року Руслан Бальбек повідомив про те, що релігійним організаціям Криму подовжили термін перереєстрації до **1 січня 2016 року**. *«Йдучи назустріч зверненням релігійних організацій Криму, термін перереєстрації подовжено до 1 січня 2016 року. Їм ще дається час узгодити свої установчі документи з законодавством Російської Федерації»*, — сказав так званий «віце-прем'єр Криму». За його словами, відповідні зміни було внесено до федерального закону «Про свободу совісті та про релігійні об'єднання». Він підкреслив, що більшість релігійних організацій не встигла пройти перереєстрацію, тому внесення зміни в федеральне законодавство дозволить полегшити процес переходу в російське правове поле. *«З боку держави створено всі умови, щоб релігійні організації почувалися захищеними»*, — зазначив самопроголошений «віце-прем'єр»¹⁵¹.

За даними Міністерства юстиції РФ, станом на **30 грудня 2015 року** в «Республіці Крим» було зареєстровано 303 релігійні громади (21,5% з тих, які діяли до початку 2014 р.). Серед них — 72 громади Духовного управління мусульман Республіки Крим та м. Севастополя (ДУМК), 69 громад Сімферопольської і Кримської єпархії та 9 іудейських громад. Решта громад — це переважно протестантські церкви різної спрямованості. В Севастополі було зареєстровано 60 громад, з них 35 громад Сімферопольської і Кримської єпархії, 1 іудейська і 1 католицька громада, решта (23 громади) належать протестантським церквам¹⁵².

У листопаді 2015 року завершилася інвентаризація культових споруд Криму і складання реєстру цих об'єктів, проведена за дорученням самопроголошеного «глави Криму» Сергія Аксьонова. До реєстру увійшли 1 043 об'єкти: 452 культові споруди ісламу, 538 — православ'я, 36 протестантських споруд, 8 католицьких, 6 караїмських, а також 3 культові споруди іудаїзму¹⁵³. За інформацією самопроголошеного «державного комітету у справах міжнаціональних відносин і депортованих громадян (Держкомнацу)», не всі культові споруди мають правовстановлюючі документи. Наприклад, з 452 мусульманських культових споруд ці документи має лише 41. Схожа ситуація спостерігається і серед інших конфесій півострова¹⁵⁴.

¹⁴⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://investigator.org.ua/news/149698/>.

¹⁵⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rk.gov.ru/rus/index.html/news/293370.htm>.

¹⁵¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ria.ru/religion/20150401/1055922237.html>.

¹⁵² [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://unro.minjust.ru/NKO.aspx>.

¹⁵³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://news.allcrimea.net/news/2015/11/22/v-krymu-sformirovan-reestr-kultovyh-sooruzhenii-shesti-konfessii-49052/>.

¹⁵⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.c-inform.info/news/id/31481>.

9.2. Майно мусульманських організацій

25 березня 2015 року Руслан Бальбек під час зустрічі з делегацією з Туреччини повідомив про те, що *«за рішенням глави Криму всі мечеті буде передано Духовному управлінню мусульман Криму (ДУМК) і на всі мечеті буде отримано правовстановлюючі документи»*. На його думку, це не дозволить різним релігійним сектам брати участь у боротьбі за контроль над культовими спорудами і захистити інтереси мусульман Криму та всіх кримських татар. Р. Бальбек також зазначив, що за останні 23 роки перебування Криму у складі України з 330 кримських мечетей офіційно було зареєстровано лише 5. *«Це давало можливість різним радикальним течіям брати участь у рейдерських захопленнях культових споруд. Все це вносило в середовище кримських мусульман розбіжності і нерозуміння»*, — пояснив «віце-прем'єр»¹⁵⁵.

31 березня 2015 року голова ДУМК Еміралі Аблаєв провів зустріч з самопроголошеним «головою Республіки Крим» Сергієм Аксьоновим. У ході зустрічі муфтії висловив підтримку курсу «Радміну» щодо передачі всіх культових об'єктів на баланс централізованих релігійних організацій, зокрема мусульманських — ДУМК, а православних — Сімферопольської і Кримської єпархії¹⁵⁶.

На думку заступника муфтія Криму Айдера Ісмаїлова, передача всіх культових об'єктів на баланс централізованих релігійних організацій дозволить упорядкувати процес їхньої реєстрації. *«ДУМК давно виступає за передачу мечетей управлінню. Раніше документи на землю та будівлі найчастіше видавалися релігійній громаді. Це призводило до складнощів. Документи не завжди правильно оформлялися. Громадам в селах було складно готувати великий пакет документів і нести великі фінансові витрати. Тому ми вважаємо плани Радміну передати мечеті ДУМК правильними. Це дозволить упорядкувати весь процес»*, — сказав він. Крім того, за словами заступника муфтія, передача всіх мусульманських культових споруд на баланс ДУМК дозволить захистити громади від впливу радикальних сект. *«За останні 10 років було більше десятка випадків, коли мечеті потрапляли під вплив радикальних структур, зокрема ваххабітів, хізбів і хабашитів. Сільради виділяли землю під будівництво місцевій релігійній громаді. У громаду за законом входило більше 10 осіб. І якщо ці люди ставали послідовниками радикальних релігійних течій, то виживали звідти прихильників традиційного ісламу і починали пропагувати там свою ідеологію. Оскільки мечеті були на балансі громади, секти могли управляти об'єктами»*, — пояснив Айдер Ісмаїлов. Щоб упорядкувати ситуацію і вивести громаду з-під впливу маргінальних угруповань, Муфтіяту доводилося роками звертатися в республіканські та місцеві органи влади, силові структури та громадські організації, багаторазово розмовляти з членами громади та парафіянами. *«Зараз все стане набагато простіше. Якщо мечеть і земля під нею будуть належати ДУМК, то ми зможемо захистити її на правах власників, звернемося до суду, і питання буде вирішено швидко і ефективно»*, — зазначив заступник муфтія¹⁵⁷.

26 березня 2015 року заступник муфтія ДУМК Есадуллах Баїра заявив про те, що вже відбувається процес реєстрації мечетей, мусульманських громад і медресе, які перебувають на балансі Муфтіяту. *«Це процес, над яким ми вже давно працюємо. Тоді не було реєстрації Духовного управління мусульман Криму. Справді, нещодавно ДУМК отримав реєстрацію. Зараз йде процес реєстрації всіх інших наших культових споруд, наших релігійних громад,*

¹⁵⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.c-inform.info/news/id/20693>.

¹⁵⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rk.gov.ru/rus/index.html/news/299021.htm>.

¹⁵⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://qmdi.org/index.php/ru/glavnye-novosti/1000-myschitaem-planu-sovmina-peredat-mecheti-muftiyatu-pravilnymi-zammuftiya>.

наших шкіл. І вже офіційно і документально беремо на наш баланс», — розповів Е. Баїра. Заступник муфтія також відзначив, що раніше цей процес затягувався, і серед більш як 300 мечетей за всі попередні роки було зареєстровано і здано в експлуатацію всього п'ять-шість. *«Сьогодні запущено процес реєстрації за новим законодавством, відповідно, всі мечеті буде зареєстровано і передано на баланс ДУМК»*, — розповів він¹⁵⁸.

Попри оптимізм співробітників ДУМК, ситуація з отриманням правовстановлюючих документів на мусульманські культові споруди поки що не зазнала жодних істотних змін. Переважна більшість з них досі цих документів не має. Основна причина полягає в тому, що першочергове завдання Муфтіяту — забезпечити реєстрацію мусульманських громад, а вже потім — оформлення мечетей та інших культових споруд. Ще одна причина, за словами співробітників ДУМК, полягає в декларативності заяв представників кримської «влади», які обіцяли перевести всі мечеті під юрисдикцію Муфтіяту і спростити процедуру їх узаконення. На практиці жодних реальних заходів, які могли б полегшити цей процес, поки не спостерігається.

За останній період у Криму було кілька конфліктів навколо культових споруд мусульман. Один з них пов'язаний з історичною мечеттю Хан-Джамі (Джума-Джамі) в Євпаторії, право власності на яку пред'являють дві централізовані мусульманські організації — ДУМК і Таврійський муфтіят. Інший конфлікт пов'язаний скоріше з територією, яка має важливе історичне значення для мусульман, ніж власне з культовою спорудою. Це ділянка на вул. Воровського в Сімферополі, де, на думку істориків, розташовувались палацовий комплекс «Калга-Султан» і мечеть XV століття і де розпочато будівельні роботи для зведення багатопверхового будинку.

9.3. Питання мечеті Джума-Джамі в Євпаторії

У серпні 2014 року Ельмар Абдулганієв, імам історичної мечеті Хан-Джамі (Джума-Джамі) в Євпаторії, який раніше працював у структурі ДУМК, оголосив про свій вихід з підпорядкування ДУМК і перехід до складу Таврійського муфтіяту¹⁵⁹. З цієї метою він ініціював переобрання членів громади Хан-Джамі, куди увійшли переважно представники Таврійського муфтіяту. У розпорядженні імама виявилися правовстановлюючі документи і печатка громади Хан-Джамі, а також грошові кошти, що зберігалися в сейфі мечеті, — 191 000 рублів, близько 8 000 доларів США, 500 турецьких лір і 45 євро (за інформацією співробітників ДУМК).

¹⁵⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://qha.com.ua/ru/obschestvo/mecheti-krima-budut-peredani-na-balans-dumk-posle-registratsii/143894/>.

¹⁵⁹ Таврійський муфтіят було створено в серпні 2014 року представниками Духовного центру мусульман Криму (створено у 2010 р.).

25 листопада 2014 року від імені ДУМК було подано позов до Євпаторійського міського суду. За підсумками кількох судових засідань **17 лютого 2015 року** Євпаторійський міський суд задовольнив позовну заяву Духовного управління мусульман Криму та м. Севастополя щодо усунення перешкод у користуванні мечеттю Хан-Джамі в Євпаторії і зобов'язав звільнити мечеть від представників Таврійського муфтіату. Згідно з рішенням суду, колишній імам мечеті Ельмар Абдулганієв і голова громади Енвер Усеїнов мали звільнити всі зайняті ними приміщення мечеті Хан-Джамі, а також не чинити жодних перешкод перебуванню представників ДУМК на території і в приміщеннях мечеті, проведенню ними культових обрядів і поклоніння¹⁶⁰.

20 лютого 2015 року муфті Таврійського муфтіату Руслан Сеїтвелієв заявив про те, що Таврійський муфтіат має намір оскаржити в суді рішення про повернення мечеті Хан-Джамі ДУМК. *«Звичайно, ми будемо подавати позов, ми будемо заново судитися, тому що вважаємо, що рішення було прийнято несправедливо, неправомірно, незаконно»*, — заявив Р. Сеїтвелієв¹⁶¹.

На початку **травня 2015 року** активісти «Російського вибору народів Криму» і громади мусульман Хан-Джамі Таврійського муфтіату направили відкрите звернення Президентів Російської Федерації Володимиру Путіну і самопроголошеному «главі Криму» Сергію Аксьонову, в якому закликали повернути їм євпаторійську мечеть Хан-Джамі, котру *«кримські чиновники передали під контроль промеджлієвського Духовного управління мусульман Криму»*. У зверненні також було попередження про те, що *«передача всіх мечетей ДУМК, власне, і означатиме їх захоплення радикалами»*¹⁶².

9 липня 2015 року так званий «Верховний суд Криму» підтвердив право власності ДУМК на мечеть Хан-Джамі і зобов'язав звільнити її від представників Таврійського муфтіату. Колегія суддів ухвалила залишити рішення суду першої інстанції без змін, а апеляційні скарги представників Таврійського муфтіату — без задоволення. Суд зобов'язав Абдулганієва Ельмара і Усеїнова Енвера звільнити всі зайняті ними приміщення мечеті Хан-Джамі і не чинити жодних перешкод для входу і перебування представників ДУМК на території і в приміщеннях мечеті. Крім того, з Е. Абдулганієва та Е. Усеїнова стягнуто на користь ДУМК судові витрати в розмірі 4 000 рублів. У постанові суду значилося, що у разі відмови відповідачів найближчим часом виконати рішення суду, їх буде примусово виселено з мусульманської культової споруди¹⁶³.

3 вересня 2015 року під час виконання судовими приставами судового рішення Е. Абдулганієв відмовився покинути мусульманську культову споруду і не дав представникам ДУМК провести намаз у мечеті. У прес-службі ДУМК відзначили, що *«прибічники колишнього імама, прихильники хабашитської секти, поводитися агресивно, ображали імама, призначеного ДУМК, і перешкоджали йому в проведенні богослужінь, намагаючись спричинити провокацію»*. У прес-службі також висловили жаль з приводу того, що правоохоронні органи

¹⁶⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.krymr.com/content/article/26858167.html>.

¹⁶¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://15minut.org/article/tavricheskij-muftiyat-nazval-reshenie-suda-o-peredache-mecheti-han-dzhami-nezakonnym-2015-02-20-09-55-23>.

¹⁶² [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.novoross.info/general/31588-krymskie-musulmane-prizvali-prezidenta-rossii-ostanovit-nelegalnyy-medzhlis-i-ego-karmannoe-duhovnoe-upravlenie.html>.

¹⁶³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://qmdi.org/index.php/ru/glavnye-novosti/1428-dumk-podtverdil-pravo-sobstvennosti-na-mechet-khan-dzhami-v-epvatorii>.

Євпаторії *«не надавали належного сприяння при виконанні рішення суду, внаслідок чого виникли умови для фізичного протистояння між мусульманами»*¹⁶⁴.

Конфлікт навколо мечеті не вирішено й досі. Незважаючи на постанови судів, прихильники Таврійського муфтіяту продовжують чинити перешкоди імаму ДУМК Ескендеру Меметову в проведенні богослужінь у мечеті. За словами імама, такий стан справ зберігається завдяки негласній підтримці дій Таврійського муфтіяту з боку міських «правоохоронних органів» Євпаторії. Він також розповів про те, що в листопаді 2015 року спеціальна комісія з представників «республіканської» та міської «влади» провела огляд мечеті і визнала її стан аварійним. З цієї причини незабаром буде знайдено підходящого підрядника, мечеть Хан-Джами буде закрито на ремонт. Таким чином, питання контролю над мечеттю наразі залишається відкритим.

9.4. Питання земельної ділянки по вул. Воровського в Сімферополі

28 березня 2015 року в Сімферополі відбувся круглий стіл на тему «Питання вивчення і збереження історико-культурної спадщини м. Сімферополя. «Калга-Султан»: історія, археологія, проблеми вивчення». Від імені учасників круглого столу (науковців, істориків, працівників музеїв, Муфтіяту Криму і громадських працівників) було направлено лист самопроголошеному «голови Республіки Крим» і так званим профільним «міністерствам» з вимогою негайно припинити будівництво на місці історичного комплексу «Калга-Султан», розташованого по вул. Воровського в Сімферополі, і почати археологічні розкопки¹⁶⁵. Незадовго до цього територію ділянки було огорожено парканом, за яким розпочалися будівельні роботи.

ДУМК звернувся до так званої «прокуратури Республіки Крим» з вимогою провести перевірку законності виділення Сімферопольською міською радою цієї ділянки під забудову і вжити заходів для зупинення будівництва¹⁶⁶. Зокрема, Муфтіят висунув вимогу *«вжити заходів прокурорського реагування задля недопущення руйнування залишків культурної спадщини мусульман»* і перевірити законність виділення цієї земельної ділянки комунальному підприємству «Столиця» *«на предмет порушення норм законодавства щодо використання земельних ділянок, на яких передбачається наявність об'єктів, що мають релігійну, історичну та археологічну цінність»*¹⁶⁷.

¹⁶⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://15minut.org/article/konflikt-za-glavnuyu-mechet-evpatorii-vnov-obostrilsya-2015-09-07-08-34-42>.

¹⁶⁵ За даними істориків, там розташовувався палацовий комплекс Калга Султана (второ го за значимістю після хана осіб а в ієрархії Кримського ханства), а також мечеть XV століття, побудована Менглі Гераєм I

¹⁶⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://qha.com.ua/ru/obschestvo/stroitelnie-raboti-na-meste-dvortsa-kalga-sultana-ostanovleni/144013/>.

¹⁶⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://15minut.org/article/na-musulmanskom-uchastke-v-simferopole-stroyat-katok-foto-2015-03-27-09-40-26>.

31 березня 2015 року під час зустрічі муфтія Еміралі Аблаєва з самопроголошеним «головою Республіки Крим» Сергієм Аксьоновим обговорювалось питання земельної ділянки по вул. Воровського в Сімферополі. Сергій Аксьонов підкреслив, що ніякого будівництва на цій ділянці не буде без попереднього вивчення та прийняття спільного з ДУМК рішення¹⁶⁸.

Як результат, за повідомленнями ЗМІ, будівельні роботи було зупинено, а паркан розібрано. У ДУМК заявили про необхідність проведення археологічних розкопок на території розташування колишнього комплексу «Калга-Султан» і мечеті Менглі Герая I, з подальшим використанням ділянки відповідно до її культурно-історичного значення.

Станом на **початок січня 2016 року** паркан на ділянці знаходиться на своєму місці, а будівельні роботи продовжуються. Вже зведено кілька рівнів багатоповерхової споруди. Скоріше за все, всупереч заяві С. Аксьонова, спільного рішення «влади» та ДУМК з приводу цієї ділянки знайдено не було.

9.5. Майно і поточне становище Української православної церкви (Московського патріархату)

Гучного обговорення в контексті існування Української православної церкви (Московського патріархату) в Криму після анексії набула подія **19 червня 2014 року**, коли рішенням Священного синоду Української православної церкви було ухвалено Статут Сімферопольської і Кримської єпархії в новій редакції¹⁶⁹.

Вже **3 липня 2014 року** на адресу патріарха Московського і всієї Русі Кирила надіслали рапорт із проханням про сприяння в перереєстрації Статуту єпархії в Міністерстві юстиції Росії. Після вивчення тексту статуту юридичною службою Московської патріархії в нього було внесено зміни та доповнення. Фактично перереєстрація кримських єпархій УПЦ є визнанням окупаційної влади на півострові.

З нового статуту Кримської, Джанкойської та Керченської єпархій можна зрозуміти, що вся їхня власність відтепер належить власне Російській православної церкві.

Стаття друга розділу першого нового статуту говорить: *«Єпархія є канонічним підрозділом Української православної церкви і входить до її ієрархічної структури. Українська православна церква не має прав юридичної особи, є самокерованою частиною релігійної організації Російської православної церкви (інше офіційне найменування — Московський патріархат), іменованої надалі в тексті цього Статуту — «Російська православна церква») з правами широкої автономії. Українська православна церква здійснює свої повноваження щодо єпархії через Священний синод Української православної церкви і зареєстрований на території України релігійний адміністративний центр Київська митрополія Української православної церкви (далі — «Київська митрополія») в особі митрополита Київського і всієї України (Місцєблюстителя)», що власне означає, що Кримські єпархії навіть після російської окупації залишаються частиною Московського патріархату в Україні, тобто*

¹⁶⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rk.gov.ru/rus/index.html/news/299021.htm>.

¹⁶⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://religions.unian.net/orthodoxy/1025209-jurnalyi-zasedaniya-svyaschennogo-sinoda-upts-ot-23-dekabrya-2014-goda-ukr.html>.

Української православної церкви з правами широкої автономії. Але вже стаття третя свідчить, що єпархія провадить свою діяльність у юрисдикції Російської православної церкви.

Новий Статут кримських єпархій значно розширює вплив Московського патріарха в контролі та управлінні єпархією. Він має право вето на рівні зі Священним синодом УПЦ МП. Відтепер усі зразки бланків, штампів, печаток затверджує не тільки митрополит Київський і всієї України, але й письмово узгоджує особисто патріарх Московський і всієї Русі. Також особисто патріарх Московський затверджує Статут єпархії зі змінами.

Згідно зі Статутом, місцем розташування постійно діючого виконавчого органу єпархій стала «Республіка Крим» як новий суб'єкт Російської Федерації. Цим положенням у новому статуті Українська православна церква (Московського патріархату) фактично визнала окупацію Криму законною.

Стаття 22 Статуту свідчить, що у своїй діяльності єпархіальний архієрей підзвітний безпосередньо патріарху Московському і всієї Русі. Єпархія відраховує фінансові кошти безпосередньо в Московську патріархію РПЦ відповідно до норм, встановлених Священним синодом РПЦ.

Головним у новому Статуті щодо майна є те, що майно, яке належить єпархії, відтепер належить Російській православній церкві. А порядок володіння, користування і розпорядження майном встановлює Священний синод РПЦ. Єпархія здійснює володіння, користування і розпорядження майном лише на основі підзвітності патріарху Московському.

Відтепер єпархія не вправі здійснювати операції з розпорядження належним їй майном. Кримські єпархії можуть бути не тільки ліквідовані за рішенням Священного синоду УПЦ МП, але й за рішенням суду в порядку, передбаченому законодавством Російської Федерації¹⁷⁰.

Ця подія набула широкого резонансу в українському медійному просторі та осуду з боку громадських активістів, проте владні структури її офіційно не коментували.

У рамках цього дослідження Український незалежний центр політичних досліджень проводив, зокрема, ряд інтерв'ю з представниками церков для аналізу внутрішнього актуального стану справ. Так, відбулись інтерв'ю і з представниками Української православної церкви Московського патріархату. В ході інтерв'ю респонденти задекларували кілька проблемних питань.

Згідно з Російським законодавством, керівником релігійної організації, навіть за умови, що організація є представництвом зарубіжної церкви на території Росії, може бути лише громадянин РФ. Відповідно, для реєстрації в російському правовому полі керівник організації має мати російське громадянство.

Проблемним залишається становище священників, які не підтримують окупаційну владу та висловлюють проукраїнську позицію. В ході інтерв'ю респонденти згадували про випадки тиску та примусу до переїзду на материкову Україну.

Також місцева влада не виділяє нові земельні ділянки для будівництва православних храмів та допоміжних споруд, а добром церковних «кадрів», тобто

¹⁷⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.krymr.com/content/article/26890148.html>.

священиків, які служитимуть при храмах у Криму, за російським законодавством займається міністерство культури Росії, і, відповідно, воно має реальний вплив та можливості для кадрових змін в УПЦ МП.

Проте, найбільш обурливий факт, озвучений представником церкви під час розмови, стосувався депортації монаха з монастиря в Криму. *«Монах 1 листопада був депортований. Чому? Тому що він громадянин України. Не було можливості йому перетнути кордон до цього часу для того, щоб ще подовжити на 90 днів. Приїхали. Зараз просто постійні заїзди Федеральної міграційної служби. Перевірка документів, перевірка міграційних карт. Коли перетинали — що? «24 години вам на перетин. Через 90 днів, будь ласка, знову приїжджайте». Ми заплатили штраф 6,5 тисячі за його міграційну карту, прострочену на 12 днів».*

9.6. Майно і поточне становище Української православної церкви Київського патріархату

Навесні 2014 року в Севастополі у Української православної церкви Київського Патріархату (УПЦ КП) фактично відібрали храм Священномученика Климента Римського, розташований на території Навчального загону ВМС України. Російські військові, здійснюючи охорону, не пускали до храму настоятеля архімандрита Макарія (Щіпакова), етнічного росіянина, колишнього військовослужбовця Військово-морського флоту, і його парафіян. Всі спроби керуючого Кримською єпархією зустрітися з представниками самопроголошеної «міської влади» Севастополя щодо цього та інших питань виявилися марними.

25 квітня 2014 року ЗМІ поширили інформацію прес-служби УПЦ КП, в якій від імені Архієпископа Сімферопольського і Кримського УПЦ КП Климента говорилося про порушення прав єпархії в Криму: *«Ми вимагаємо, щоб Російська Федерація і влада Криму виконували зобов'язання, в тому числі міжнародні, з питань дотримання прав людини і громадянина, забезпечення свободи совісті та прав релігійних організацій, дотримання принципів неупередженості та рівності у ставленні влади до релігійних організацій та етнічних груп. Вимагаємо припинити утиски православних українців Криму і повернути громадам відібрані або заблоковані храми».* Крім того, у зв'язку з фактичною неможливістю молитися в храмі Священномученика Климента в Севастополі, Архієпископ закликав російського Президента доручити севастопольській «владі» виділити Кримській єпархії УПЦ КП земельну ділянку для будівництва храму і приміщення для тимчасового здійснення богослужінь¹⁷¹.

1 червня 2014 року парафіяни церкви Покрови Пресвятої Богородиці, розташованої на території військової частини в селі Перевальне Сімферопольського району, зазнали нападу з боку представників так званої «самооборони». Члени «самооборони» силоміць увійшли до храму, не давши своїми діями настоятелю, отцю Іоанну, провести недільне богослужіння. Згодом стало відомо, що в цьому храмі УПЦ КП відтепер служитиме священик Української православної церкви (Московського патріархату) (УПЦ МП)¹⁷².

¹⁷¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/regions/krym/v-krymu-otbirayut-hramy-kievskogo-patriarhata-516020.html>

¹⁷² [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://an-crimea.ru/page/news/63370/>.

2 червня 2014 року прес-служба Сімферопольської і Кримської єпархії УПЦ МП поширила заяву, в якій наголошується, що інцидент став реакцією на неоднозначні дії настоятеля храму Івана Катькала. При цьому характер його дій не уточнюється, а слово «настоятель» у заяві взято в лапки¹⁷³.

21 липня 2014 року в селі Мармурове Сімферопольського району було спалено садовий будиночок Архієпископа УПЦ КП Климента. Будиночок розташований на території, де побудовано храм на честь Преображення Господнього УПЦ КП¹⁷⁴. Винних у підпалі не знайшли.

3 березня 2015 року на сайті УПЦ КП було розміщено інформацію про те, що самопроголошений «голова міської адміністрації» Сімферополя Геннадій Бахарев звернувся до Архієпископа Климента з проханням відмовитись від земельної ділянки розміром 3 га, розташованої на вул. Київській у Сімферополі і виділеної УПЦ КП у квітні 2013 року під будівництво собору, на користь управління ФСБ в Криму для будівництва багатоквартирних житлових будинків¹⁷⁵.

29 травня 2015 року так зване «міністерство майнових і земельних відносин Республіки Крим» провело аукціон, на якому було виставлено 112 кв. м приміщень першого поверху будівлі на вул. Севастопольській, 17-А в Сімферополі, які у 2001 році було передано Управлінню Кримської єпархії УПЦ КП і де знаходиться Кафедральний собор святих рівноапостольних Володимира і Ольги. Архієпископ Климент так прокоментував цю ініціативу: *«Управління Кримської єпархії УПЦ Київського патріархату орендує цю будівлю з 1995 року, а з 96-го в другому крилі розташувався Фонд майна Криму. І з того моменту у нас із фондом йде постійна війна за цю будівлю, за кожен метр, за кожну кімнату. А сьогодні вони вважають, що влада помінялася і той «беспредел», яким вони займалися при Україні, вони можуть чудово закінчити зараз»*.

За словами Климента, аукціон проводився дуже швидко. *«8 травня на сайті Міністерства інформації з'явилося оголошення про те, що буде проводитися аукціон. Я про це дізнався тільки 19 травня, коли приїхав з Києва. І ось з 19 числа по 29-е я намагався якось цю ситуацію вирішити, щоб не було конфлікту, тим більше що Сергій Аксьонов обіцяв мені, що питання з будівлею буде вирішено і конфлікту не буде. У мене була зустріч з Русланом Бальбеком, я йому передав усі документи, він обіцяв, що зустрінеться з Аксьоновим. Але не знаю: або не було зустрічі, або є інші плани щодо цього будинку»*, — розповів він. Климент додав, що Управління Кримської єпархії на аукціон не допустили, проте його представники все ж там були. Аукціон проходив з таким успіхом, що ще двом претендентам на ці площі навіть не дали можливості оголосити свою орендну ставку. Спочатку ставка була встановлена Асоціацією сприяння малому і середньому бізнесу в розмірі 125 000 рублів на місяць за 112 квадратних метрів плюс ПДВ 17%, разом близько 150 000 рублів. Архієпископ звернув увагу на те, що в статутних документах цієї організації написано, що вона неприбуткова, і запитав, звідки у неприбуткової організації понад півтора мільйона рублів для оплати приміщення без світла, води, каналізації і тепла. *«Я думаю, що ця*

¹⁷³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://an-crimea.ru/page/news/63460/>.

¹⁷⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.depo.ua/rus/criminal/v-krymu-sozhgli-domik-arhiepiskopa-upts-kr-klimenta-22072014092000>.

¹⁷⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cerkva.info/ru/news/vesti/6444-okupatsiy-na-rosiyska-vlada-simferopolya-vumahaye-vid-krymskoyi-yeparkhiyi-upts-kyuyivskoho-patriarkhatu-vidmovytsya-vid-zemelnoyi-dilyanky-na-koryst-fsb.html>

фірма — це сателіт Міністерства земельних і майнових відносин, це спеціальна структура, яка сюди вводиться для того, щоб надалі будівлю було відібрано», — вважає він¹⁷⁶.

8 червня 2015 року з'явилось публічне звернення Архієпископа Климента, в якому він звернув увагу на те, що досі залишилися нерозслідуваними інциденти стосовно УПЦ КП, зокрема захоплення церкви в Севастополі і церкви в селі Перевальному, а також спалення дачного будинку керуючого єпархії в селі Мармуровому Сімферопольського району. Він також заявив про те, що через загрози втрати бізнесу за підтримку вірян Київського патріархату протягом **шести місяців 2014 року** було закрито парафії, які розташовувалися в приміщеннях, наданих українськими бізнесменами в містах Саки, Красноперекопськ і Керч¹⁷⁷.

У **жовтні 2015 року** в інтерв'ю Климент розповів про те, що на території Криму діють лише 9 з 13 храмів УПЦ КП. Він також розповів, що з боку російської влади в Криму зараз «є певне ослаблення щодо Української православної церкви Київського патріархату. Бо вирішується питання підготовки необхідних документів про те, щоб приміщення, в яких ми знаходимося, все ж залишилися за управлінням Кримської єпархії. У нас відбулися зустрічі і з Русланом Бальбеком, і з Сергієм Аксьоновим. Я знаю, що окремі зустрічі були. Було визначено керівництво, яке відповідає за наше майно і власність. Щоб було зроблено доручення керівництву, яке гарантувало б право віруючих і священників Київського патріархату спокійно служити на території Криму». Климент додав, що УПЦ КП в Криму наразі належить переєструватись за російським законодавством¹⁷⁸.

Проблема з переєстрацією за російським законодавством для УПЦ КП полягає в тому, що в разі збереження своєї назви церква отримає статус іноземного агента, а тому буде перебувати під пильною увагою спецслужб і буде позбавлена тих прав і пільг, які дає російське законодавство національній церкві. Крім того, реєстрація УПЦ КП в Криму фактично означатиме визнання Київським патріархатом анексії Криму. У разі реєстрації в Криму структури з іншою назвою, яка може стати правонаступницею УПЦ КП, також можуть виникнути проблеми. Реєстрація такої структури як незалежної від будь-якого зарубіжного центру, переєстрація на неї всього майна Київського патріархату зовсім не означає, що її в якийсь момент не буде ліквідовано, а її майно не відійде «Республіці Крим»¹⁷⁹.

До кінця **грудня 2015 року** Кримську єпархію УПЦ КП так і не було зареєстровано відповідно до російського законодавства. З цієї причини Архієпископ Климент не виключає того, що діяльність його єпархії з **1 січня 2016 року** в Криму може бути заборонено. За його словами, це пов'язано з тим, що він не може укласти офіційних договорів з «владою» півострова. «Виходить, що, начебто влада робить все за законом, але цей закон призводить до того, що церква Київського патріархату може бути ліквідована. Питання укладання договорів з «Крименерго», водоканалом залишається відкритим. До 2016 року був коридор, коли ми могли юридично перебувати з документами, які були видані ще при Україні, але після 1 січня 16-го це практично неможливо», — заявив Климент¹⁸⁰.

¹⁷⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.krymr.com/content/article/27051858.html>.

¹⁷⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.911sevastopol.org/articles/Publichnoje_obrašhenije

¹⁷⁸ Arkhiјepiskopa_Simferopolskogo_i_Krymskogo_Ukrainskoj_Pravoslavnoj_Cerkvi_Kijevskogo_Patriarkhata_Klimenta/.

¹⁷⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://qha.com.ua/ru/obschestvo/kievskii-patriarhat-dogovariwaetsya-s-krimskimi-vlastyami/149958/>.

¹⁷⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/23478.html>.

¹⁸⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sclj.ru/news/detail.php?SECTION_ID=436&ELEMENT_ID=6572.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Анексія Криму спричинила масові порушення прав людини, безпрецедентні виклики в системі міжнародної безпеки, на які сьогодні так і не знайдено відповідей та шляхів вирішення з боку міжнародної спільноти. Одним з таких викликів є питання прав власності на півострові. Це питання сьогодні стосується не лише активів фізичних та юридичних осіб, але й пов'язано з питаннями збереження культурної спадщини, ситуацією, що складається навколо життя релігійних громад на анексованому півострові.

Внаслідок незаконної окупації та анексії Криму, окрім комплексних наслідків у сфері порушення прав людини, безпекових викликів, Україна зазнала значних матеріальних втрат, секторальних економічних втрат, було порушено права власності фізичних та юридичних осіб. Окупація та незаконна анексія Кримського півострова Російською Федерацією позбавила Україну здатності адмініструвати економічні процеси, які відбуваються на тимчасово окупованій території. Сьогодні методика підрахунку майнових втрат потребує уточнення відповідно не тільки до вартості активів, які було присвоєно самопроголошеною кримською та російською владами, але й до втрат внаслідок незаконного тимчасового володіння майном з боку окупаційної «влади». Тим більше що сьогодні ми спостерігаємо масові випадки того, що українським майном приватних осіб і держави розпоряджається з боку російської влади.

Недостаньо інформації про зусилля української влади стосовно звернень до міжнародних інституцій, приміром, до Міжнародного суду ООН, зокрема стосовно порушення прав власності, використання надр. Недостаньо інформації про ініціювання позовів про відшкодування відповідних втрат в арбітражних судах.

Значне коло питань сьогодні стосується гарантій збереження культурної спадщини, врегулювання питання археологічних досліджень, проведення виставок на території РФ з кримських музеїв, гарантій збереження та повернення експонатів. Україна має сьогодні надзвичайно обмежені можливості впливу на ситуацію в цій сфері.

У фіксації питань та викликів Україна ще недостатньо наголошує на комплексному порушенні прав власності внаслідок окупації та анексії в міжнародному контексті. Втім, питання гарантій власності несе в собі не тільки порушення та майнові втрати, але відкриває можливості порушення прав людини, приміром, прав релігійних громад. Окупація та анексія в контексті прав власності уможливають тиск на релігійні громади, питання перереєстрації майна релігійних громад стало додатковим фактором тиску на представників релігійних організацій, вимог перереєстрації в ручному режимі.

Питання власності, комплексних втрат внаслідок анексії потрібно актуалізувати на міжнародному рівні, воно має стати одним з пріоритетів у дипломатичних зусиллях України щодо деокупації Криму.

